

Urak

Urak

A szkíták hihető története

ÁDÁM LÁSZLÓ

Budapest, 2016

ÁDÁM, L. (2016): *Urak. A szkíták hihető története*. Budapest.

E munka – kizárva a haszonszerzés bármilyen fajtáját – változatlan formában szabadon terjeszthető.

This work, excluding any use generating profit, may be freely distributed as long as the content remains unchanged.

Ha pedig barátul választottunk már valakit, következik a szövetség s a legnagyobb eskü, hogy bizonyára egymással fogunk élni, s ha kell, egymásért meghalni. És így teszünk is; mert mihelyt bemetszvének ujjainkat serlegbe csöpögtetjük a vért s kardjaink hegyét bemártván egyszerre iszunk mindketten belőle; semmi sincs mi ezután minket szétválaszthatna.

LUKIANOS: *Toxaris, avagy barátság* (TÉLFY JÁNOS fordítása)

Tartalom

URAK	9
NEVÜK	10
AZ ÍROTT TÖRTÉNELEM ELŐTTI IDŐK	11
Őskőkor	11
Középső kőkor	12
Újkőkor	12
Kő-rézkor	13
Bronzkor	16
Vaskor	17
A SZKÍTÁK ELŐ-ÁZSIÁBAN	20
Ishqigulu nép: esküdtek	21
Madaiak lázadása	22
Kimmerek	24
AsszírIA végnapjai	24
Visszatérés Kelet-Európába	25
Az egyiptomi kaland	25
A szkíta derékhad hazatérése	26
Szkíták az Aras völgyében	26
Kelet-Európa pusztáin	27
DÉLKELET-EURÓPA, ILLETVE A KÁRPÁT-MEDENCE A SZKÍTÁK IDEJÉBEN	27
SZIGONY NÉPE	28
Forrásaink	29
Szigonyosok	31
Lakóhelyük	31
Eredetük	32
Öltözetük	33
Nevük	33
Eltérő vélemények	34
Összegzés	35
KELET-EURÓPA A KIRÁLYI SZKÍTÁK IDEJÉBEN	36
Az Istros és a Túr között	37
A Túr és a Boristen között	38
A Boristen és a Dana között	40
A Dana és a Lég között	41
Az Urál hegység vidéke	44

Az urak országának északi határa	46
A PERZSÁK EURÓPAI HADJÁRATA	46
SZKÍTA ISTENSÉGEK	48
A SZKÍTÁK EREDETMONDÁJA	49
AVAR, AZ ÉSZAKON TÚLI	50
ESKÜDTEK NAGYURAI	50
URAK A TRÁK–SZKÍTÁK FÖLDJÉN	51
SZUROMADAIK	53
Cirákok	54
Zuárdok és mádiak	55
ALÁNOK	55
KAJLA SZARVÚ KOLOS	56
SZKÍTA NAGYURAK A KRÍM-FÉLSZIGETEN	57
A krími szkíták városa	59
ESKÜDÖTTEK NYELVE	60
A kezdetek	60
A bizonyítékok	61
A szkíta kifejezések tartalma iráni nyelvekből levezethető	61
A Tarim-medencében letelepedett szakák iratai	63
Az oszét nép nyelve és neve	64
A szkíta szószedet	66
Szkíta források	67
Idegen források	70
Hajlítgatás, toldozgatás-foldozgatás	70
Kiábrándító kuszaság	72
Szkíta szavak visszafejtése görögből	75
Esküdt és magyar	79
A SZKÍTA SZÓFEJTÉSEK JEGYZÉKE	80
FORRÁSOK	95

Urak

Az *urak* (Iyrkai: Ιυρκαι; Ourgoi: Ουργοι; Urogi: Υρογι) névvel illetett nép a szkíták – saját szóhasználatukban esküdtek, esküdöttek – szövetségéhez tartozott. Kisebb szövetségük megnevezése *Esküdtek* (Skythoi: Σκυθοι), másképpen *Esküdöttek* (Skolotoi: Σκολοτοι). Az esküdött népek írott történelme az urakkal kezdődik. Az urartuiak, valamivel később pedig az asszírok jegyezték fel cselekedeteiket az i. e. 8., illetve a 7. században, amikor betörték Elő-Ázsiába.

Az urak, pontosabban elődek, Kelet-Európa keleti felének, a Déli-Urál vidékének őstelepesei voltak. Jelek szerint legalább a földtörténeti jelenkor kezdete, a középső kőkor óta helyben laktak. Szálláshelyük a Volga középső szakaszánál, az erdős puszták övében lehetett. Birtokaikat keleten az Urál folyó, nyugaton a Don határolta. Eme kelet-európaiak elődei pedig az eurázsiai puszta mamutvadászai voltak.

Az urak elődei alighanem valamennyi szkíta nép ősei is. Népségük minden irányba bocsátott ki rajokat. Nagyobb számban Délkelet- és Közép-Európába, Közép- és Belső-Ázsiába, valamint az Indiai-félszigetre jutottak, s az ott élő népségekkel ötvöződtek, illetve önálló szkíta néppé lettek.

Az urak népe – gyakorta királyi szkítáknak is nevezzük majd őket – az i. e. 8. században megoszlott. Egy csapatuk – magukat tösekküdt (thyssagetai) névvel illették – visszamaradt az ősi lakóhelyen, az Urál folyó és a Donyec között. Többségük elhagyta szálláshelyét, és a kelet-európai puszta nyugati felében telepedett le. Egy csoportjuk pedig hadi vállalkozásba fogott Elő-Ázsiában.

Az i. e. 7. és a 6. század fordulóján a portyázók visszatértek Kelet-Európába, kisebb csoportjaik azonban Urartu, Anatólia stb. területén telepedtek le. A viszázatérők a Kaukázus északi előterét, a Kubány folyó környékét szállták meg. A magukkal ragadott madaiaknak, szarmatáknak, a Don mellékén, a bal parton jelöltek ki lakóhelyet.

A szkíta derékhad, kik a vállalkozásban nem vettek részt, ekkortájt már elfoglalta szálláshelyeit a kelet-európai puszta nyugati felében. Nagyjából a Donyec és a Dnyeper között – a füves és az erdős puszták övében – találjuk őket, székhelyüket pedig a Dnyeper középső szakaszánál.

A királyiak költözködése kimozdította szálláshelyéről – a Kaukázus északi előteréből, a Don és a Dnyeper közéről – a kelet-európai puszta korábbi szkíta lakóinak egy részét. A korai szkítáknak nevezettek az i. e. 8. században nyugat

felé vonultak, elfoglalták a kelet-európai pusztá nyugati végeit, az Al-Duna lapályát, valamint az Erdélyi-medencét, az Alföldet és a Kisalföld északi részét. Egy csoportjuk megjelent Közép-Európában, a mai Lengyelország területén is.

Az i. e. 4–3. században, alighanem a gazdasági fejlődés és a népesség gyarapodása nyomán, Európában jelentős változások zajlottak. A Duna mentén kelták vándoroltak kelet felé. A kelet-európai pusztán nyugat felé törtek a szuromadaik. Ennek kapcsán a Kubány völgyéből egy szkíta csoport – valószínűleg a madaiai urainak egy része – a Dnyeper mellékére költözött. A királyi szkíták is mozgolódtak, a makedónok azonban az i. e. 4. század végén megakasztották terjeszkedésüket a Keleti-Balkánon. Az i. e. 3. században a szuromadaik a szkíták és a görögök birtokain pusztítottak, és nyugatról a kelták is betörték a királyi területekre. Az urak, a meg-megújuló támadások miatt, az i. e. 3. században visszavonultak a kelet-európai pusztá nyugati sarkába, és székhelyüket a Krím-félszigetre helyezték át.

A királyi szkíták az i. e. 2. században elvesztették vezető szerepüket a kelet-európai pusztán. Helyüket testvérnép – a szármataknak nevezett jászik, az alán szövetség részesei – foglalták el. A királyi szkíták vezető törzsének népessége a Krím-félszigetre, illetőleg a Dnyeszter és a Déli-Bug alsó szakaszának környékéhez tömörült. Kisebb birodalmuk – Mikra Scythia, Kis-Szkítia (i. e. kb. 250–i. sz. kb. 200.) – neve utóbb a mai Dobrudzsa területére szállott át, ahol az i. e. 2. században szintén feltűntek. A nép egy része valószínűleg az alánok közé vegyült, s velük az Alföldre vándorolt.

Nevük

A vezető törzs – következésképpen a nép neve is – *urak* (urogi), illetve eredetmondájuk szerint *karályok* (paralatai). Úgy tűnik, e neveket csak a görögök ismerték, és ők is inkább szövetségük címével illették őket: *Esküdtek* (Skythoi), *Esküdöttek* (Skolotoi). Megszólításuk a görög történetírók munkájában nem ritkán *királyi szkíták* (basileioi skythai).

Urartu urai *Ishqigulu*, az asszírok *ashguza*, *ishkuza*, a Biblia *ashkuz* címmel hivatkozik rájuk. Mindezek azonban nem a népet, hanem szövetségüket jelölik.

A kutatók – iráni nyelvekre alapozva – általában a *lövő* értelmet tulajdonítják a szkíta (skythes, skythoi) szónak. Úgy hisszük, a szkíta nyelv alapján legalább ilyen jó megoldással szolgálhatunk. Metsszük le a szó végéről a görögös

toldalékot. Az eredmény *skyth* (kimondva szküth). Helyezzük vissza a jobb görögös hangzás kedvéért elejtett, a görögök számára idegen *e* hangzót a szó elejére, és előáll a megoldás: *eskyth*.

Az írott történelem előtti idők

A mai kor embere (*Homo sapiens*), Afrikából Euráziába tartó vándorútján, először Nyugat-Ázsia vidékén jelent meg, 120 000–100 000 évvel ezelőtt, s az idő előrehaladtával szétterjedt az eurázsiai földrészen, felváltva a korábbi emberelődök népességeit. Ausztráliában nem kevesebb, mint 50 000, Európában legalább 40 000, Amerikában legkevesebb 15 000 éve honos.

Kezdetben Ázsia déli részén telepedett meg, és mindenekelőtt a tengerpartok, illetve folyók mentén terjeszkedett. Ázsia északi tájait, pontosabban a szárazföld belsejének pusztáit, legalább 40 000 éve vette birtokba. Az első telepek is ekkor költöztek a Közel-Kelet vidékéről Európába. A mai nyugat-szibériai és észak-európai népek (finnek, lappok, szamojédek) csak az utolsó eljegesedés vége felé bukkantak fel Eurázsia északi tartományaiban. Ők Kelet-Ázsia déli feléből rajzottak ki, de Amerikába nem jutottak el. Ekkortájt – a holocén időszak kezdetén, 13 000–11 000 évvel ezelőtt – a mai kor embere még halász, vadász, gyűjtögető életmódot folytatott.

Az őskőkor

Eurázsia pusztáinak ősi lakói, úgy tűnik, Nyugat-Ázsiából, nagyjából a mai Irán, Afganisztán, Pakisztán vidékéről származnak. A szárazföld belsejét e népesség – mint említettük – az utolsó eljegesedés idején, a lehülés mélypontját megelőzően, nagyjából 40 000 évvel ezelőtt foglalta el. Egyik felekezetük elterjedésének súlypontja Belső-Ázsia, a másiké Közép-Ázsia és Európa volt. A két csoport határozottabb elkülönülése valószínűleg az északi félteke lehülésének mélypontján (22 000–17 000 évvel ezelőtt) következett be. Ekkor a Közép- és Belső-Ázsiát elválasztó magashegységek láncolatát is nagyobb részben örök hó fedte, s az eljegesedett területek, illetve a fagyos sivatagok a népesség nagyobb arányú kicserélődésének útjába akadályt állítottak.

Az északi tájak lakói kedvezőbb éghajlatú menedékterületeken – pl. tengerpartok mentén, hegyvidékek védelmében – vészelték át a leghidegebb szakaszt. A pleisztocén időszak vége felé (17 000–13 000 évvel ezelőtt) az éghajlat valamelyest javult. Az eurázsiai puszták lakói újra birtokba vették az északi területeket, és egy részük a Bering-földhídon át az amerikai földrészre költözött. Legfőké-

pen tőlük származnak – elsősorban a keleti (belső-ázsiai) csoporttól – Amerika őslakói, továbbá a mai török népek egy része. Közép- és Dél-Ázsia, valamint Európa mai népességének kialakulásához viszont a nyugati (közép-ázsiai és európai) csoport járult hozzá leginkább.

A lehűlés mélypontján a közép-ázsiai és európai népesség zöme a kelet-európai puszta keleti felében (elsősorban a Volga és az Urál folyó vidékén), valamint Közép-Ázsia pusztáin (a Kaszpi-tengertől és az Aral-tótól északra) lelt menedékre. E népesség azután rajokat bocsátott ki. Egyes csoportok a Pamír vidékére, és onnan Mezopotámiába jutottak, mások Afrikába, illetőleg Anatólián, a Balkán-félszigeten keresztül Európa nyugati felébe stb. Legutoljára, valószínűleg a holocén időszak kezdetén, egy csoport az Indus és a Gangesz völgyét követve az Indiai-félszigetre vándorolt. A délre költözött népek új lakóhelyükön vélhetően nyelvet cseréltek.

A középső kőkor

A holocén időszak kezdetén, 13 000–11 000 éve, Európa földjét az őskőkori telepések népesítették be. Nyugat-, Közép- és Kelet-Európában – keleten nagyobb számban a Dnyeperig, csökkenő számban a Don folyóig – crô-magnoni emberek laktak. A kelet-európaiak fő fészke a Don és az Urál folyó között volt, kisebb számban azonban a Dnyeper és a Don közötti pusztaságon is jelen voltak. Északkelet-Európában, a tajgaerdők és a tundrák övében, ekkortájt tűntek fel a nyugat-szibériai, avagy uráli népek.

Az újkőkor

Az élelemtermelő gazdálkodás először Elő-Ázsiában alakult ki. A korai gazdálkodók kelet, illetőleg nyugat felé terjeszkedtek, a mai Irán és Afganisztán, illetve Európa irányába. A gazdálkodó életmód hamarosan elterjedt Anatóliában, a Balkán- és az Appennin-félszigeten, valamint Kelet-Európa nyugati felében és Közép-Európában is.

A gazdálkodók első csoportjai vélhetően a Kaukázus vidékéről indultak útnak, és Anatólián, a Keleti-Balkánon keresztül tették meg az utat Európába. Az Appennin-félsziget, Szardínia, Észak-Afrika, Dél-Franciaország és Pireneusi-félsziget tengerpartjai mentén haladtak, a szárazföld belsejébe jobbra folyók, például a Duna mentén jutottak. Európa délkeleti felében a korai újkőkorban (i. e. 6000–5500.) honosodott meg a gazdálkodó életmód.

A Kárpát-medence korai újkőkori telepesei jellemzően folyók mentén ülték tanyát. Különböző csoportjaik éltek a Tiszántúlon, nagyjából a Körösök vidékén (régészeti jelölésük: Körös műveltség), valamint Erdély, illetve Bácska és a Bánság környékén (Cris, illetve Starčevo műveltség). A Starčevo csoport népessége nyugaton és északnyugaton a Dráva–Száva vidékéig, illetve a Balatonig terjeszkedett.

A középső újkőkorban (i. e. 5500–5000.) a Kárpát-medence nagyobb részét vonaldíszes cserépárut készítőik lakták. Innen terjedtek szét, innen vándoroltak Közép-Európába és Kelet-Európa nyugati felébe. A Marostól délre a Vinča műveltség anatóliai, illetve mediterrán hagyományokat ápoló közössége élt.

Az újkőkor végére (i. e. 5000–4500.) a vonaldíszes műveltséget felváltották utódai. A Kárpát-medence keleti fele ekkor Európa legfejlettebb vidéke volt. A Tisza, a Körösök, a Maros és a Temes vidékén élő népesség műveltsége mintegy másfél–kétezer esztendővel megelőzte a Folyamközben és a Nílus völgyében lakókat.

A Dunántúlon a késői újkőkorszakban leghosszabb ideig a Lengyel műveltség virágzott. Része volt azon nagyobb egységnek, amely a Dunántúlon kívül a mai Ausztria jó részét, Morvaország és Lengyelország déli részét, Nyugat-Szlovákia területét foglalta magában.

A kő-rézkor

A kelet-európai pusztá keleti felének népessége a kő-rézkor kezdetén (i. e. 4500. körül) még különböző közösségekhez tartozott. Egyik felekezetük, késői utódaik vélhetően a királyi szkíták, 7000–6500 esztendővel ezelőtt bukkant fel a Volga vidékén. Központjuk a Volga mellett, Szaratov környékén volt. Hasonlóan a többi közösséghez, helyben laktak már a középső-kőkorban is. Jobbára a Seroglazovo csoporttal (a Volga és az Urál folyó között éltek az i. e. 11–9. évezredben) kapcsolják össze őket. A kereskedelmi stb. kapcsolatokon kívül az egyes kelet-európai csoportokat, ha nem is mindegyiket, alighanem a közös eredet és a közös nyelv is összefűzte. A kő-rézkor végére (i. e. 3500–2500.) az Urál folyó és a Dnyeper között élő közösségek összekovácsolódtak, és megjelent a sírépítő hagyománya szerint gödörsírosnak nevezett nép. Nagyjából ekkor ér véget az őskor, s kezdődik az ókor. Mezopotámiában, Egyiptomban városok épülnek, és megszületik az írás.

A kelet-európaiak első kirajzása (i. e. 4400–4200.) valószínűleg összefügg a ló házasításával (i. e. 4600. körül). A Volga vidékén élő népesség először megszállta a kelet-európai pusztá nyugati felét (Donyec, Dnyeper és Déli-Bug vidéke), majd a Román-alföldet, a Keleti-Balkán lapályait i. e. 4000. körül. A balkániak jórészt elhagyták településeiket, maradékaik pedig összevegyültek a jövevényekkel. E vegyes népesség később (i. e. 3300–2700.) az Égei-tenger irányába terjeszkedett. Közép-Ázsiában, az Isim folyó mellékén is megjelentek a kelet-európaiak első gyarmatosai, nagyjából az első kirajzással egy időben: i. e. 4300–3100.

A kelet-európaiak a Duna mentén vándoroltak felfelé. A Kárpát-medencében i. e. 4000–3600. között (a középső kő-rézkorban) jelentek meg. Az Alföldön, folyók mentén, vízjárta területeken foglaltak maguknak szállást. Jellegzetes telepeket hoztak létre a Tiszántúl vidékén, pl. Kétegyháza határában. Utódaik Északnyugat-Európába is eljutottak, és a germán népek ősei közé vegyültek. A kelet-európaiak, illetve az általuk gerjesztett népmozgások hatással voltak a helyi és a szomszédos közösségekre végig a Duna mentén, beleértve az Elba, az Odera és a Visztula felső szakaszát is. A pusztai nép által meghonosított eszközök, eljárások, eszmék új korszakot teremtettek Délkelet- és Közép-Európában.

A Kárpát-medencében – mindenekelőtt az Alföldön, imitt-amott az Erdélyi-medencében, főleg a Maros mentén – a helyi újkőkori népességből, valamint a keleti és (kisebb számban) délkeleti jövevényekből jött létre a Bodrogkeresztúr lelőhelyről elnevezett csoport. Képviselői kisebb településeken éltek. Földjeiket művelték – főleg búzát termesztettek – és sok állatot, elsősorban szarvasmarhát tartottak. A hagyatékukban lelt seregnyi réz- és aranytárgy fejlett fémművessé-
gükről tanúskodik.

A késői kő-rézkor elején (i. e. 3600–3400.) az újabb keleti és délkeleti bevándorlók hozták létre a Hunyadihalom lelőhelyről elnevezett csoportot. Szállásterületeik nagyjából ugyanazok, mint bodrogkeresztúri elődeiké, ám településeik kevésbé számosak.

A kelet-európaiak első tömeges kivándorlását hamarosan követte a második i. e. 3500. körül. Hatása lényegesen nagyobb területekre terjedt ki, mint az előzőé. A kirajzás előzményeként a Kaukázus északi előterében, a Kubány folyó környékén megszületett a bronzművesség: i. e. 3700–2500. Kialakulását általában idegenek befolyásának tulajdonítják. Többek vélekedése szerint a halomsírok építésének hagyományát Nyugat-Ázsiából (Kelet-Anatóliából és a mezopo-

támiai Uruk városából) ide vándorolt népesség honosította meg a kelet-európai pusztán. Úgy gondolják, a fejlett fémművességhez és a szkítákra jellemző állatalakos ábrázoláshoz is ők szolgáltattak mintát. Mi több, az indoeurópai nyelveket is ők honosították meg Európában. Mások szerint a kelet-európai pusztá lakói, mindközönségesen, indoeurópaiak voltak.

A nyugat-ázsiai eredetű csoport – valóban – kovásza lehetett a fejlődésnek. Kérdés azonban, függetlenségét s eredeti nyelvét kisebbségben megőrizhette-e. A kelet-európai pusztá népessége, vagy legalábbis nagyobb részük, amint erre visszakövetkeztethetünk, hihetőleg a szkíták nyelvével élt.

A sokak által túlértékelt sumer kapcsolatot, úgy tűnik, ez időben és helyen kellene fölön csípnünk. Sumer kifejezések nyilván szóátvétel és -átörökítés révén kerültek a kelet-európaiak, s onnan tovább más népek nyelvébe. Természetesen a sumer szavaknak nem csupán a kelet-európaiak nyelve volt kizárólagos terjesztője, közvetítője.

Ha ragaszkodunk a feltevéshez, miszerint Európa nyugati felének első gyarmatosai, nyelvüket illetően, nem lehettek indoeurópaiak, akkor az indoeurópai nyelveket vagy a Kis-Ázsia felől érkező új-kőkori, vagy a kelet-európai kő-réz-kori bevándorlók honosították meg Európa nyugati felében. Természetesen eltérő vélemények is akadnak. Többen a Kárpát-medencét vagy a Keleti-Balkánt tekintik az indoeurópai nyelvek európai szétterjedési központjának. A kelet-európai pusztán pedig – bizonygatják egyesek – a szkíták megjelenése előtt a finnek stb. elődei laktak.

A Fekete-tenger északi partvidékéről kirajzó népesség megszállta a Podóliai-hátság vidékét (i. e. 3500. körül), az Al-Duna lapályát stb. A kelet-európaiak, illetve az általuk mozgásba hozott csoportok egy része (utóbbiak, nyelvüket tekintve, inkább indoeurópaiak) a Duna mentén vándoroltak felfelé, és i. e. 3400–2800. körül elérték a Kárpát-medencét. Az áttelepülés, csakúgy, mint első alkalommal, elsősorban a Duna-mentén élő csoportokat érintette. Hatása délen az Égei-tenger vidékéig gyűrűzött, és a mediterrán tengerpart kivételével a Nyugati-Balkánon is megmutatkozott. Hullámai a Duna felső szakaszát i. e. 2500. körül érték el. A vándorlók, illetve az általuk megmozgatott népesség Közép-Európában eléggé nagy területen szóródott szét. Képviselői nem csupán a Duna völgyének tágabb környezetében, hanem a Germán- és a Lengyel-alföldön is megjelentek. Hozzájuk kapcsolható pl. az Ūnětice településről elnevezett cso-

port (i. e. 2300–1600.) megszületése. Ebből fejlődött ki utóbb a halomsíros (i. e. 1600–1200.), az urnamezős (i. e. 1300–750.), illetve a hallstatti (i. e. 800–501.) csoport.

A kelet-európaiak befolyása kiterjedt a Román-alföldre, a Keleti-Balkán lapályaira, a Kárpát-medence jó részére. Egykori jelenlétüket tanúsítja az Alföldön sorakozó sok száz sírhalom. Az általuk meghonosított újdonságok (például a kocsi, a szövés-fonás) kivételes gyorsasággal terjedtek. A befolyásuk nyomán létrejött Pécel műveltség a kő-rézkor végéig (i. e. 3400–2800.) virágzott.

A kelet-európaiak – ez esetben a gödörsírok építésének hagyományához ragaszkodó közösség (i. e. 3500–2500.) – legnagyobb mértékű terjeszkedésére i. e. 3200–2800. között került sor. Nevezettek meghódították a Baltikum területét, a Lengyel- és a Germán-alföld jó részét, valamint a Skandináv-félsziget déli peremét. Másként fogalmazva: nagyjából a kelet- és közép-európai fenyőelegyes erdők területét foglalták el. Kelet- és Közép-Európában befolyásuk nyomán létrejött a zsinórdíszes cserépárut készítő, avagy harci baltások, magányos sírhalomokat építő csoportja: i. e. 2900–2350. Egyes kelet-európai csapatok ugyanekkor dél felé költöztek, és a Kaukázuson túli területekre, Kis-Ázsiába is eljutottak, illetve a Nílus völgyébe: i. e. 2500–2200. Nevezettek a Kárpát-medencében is megjelentek. Szerepük lehetett az alföldi, nyugat-balkáni Zók (Vučedol) csoport (i. e. 3000–2200.) megszületésében.

Alighanem e korszaktól, nagyjából az i. e. 2. évezredtől, veszi kezdetét több közép- és kelet-európai közösség, példának okáért a germánok, szlávok és uráliak felekezeteinek szerveződése. A szlávok például jó részben kelet-európaiak leszármazottai, a magyarok hasonlóképpen, és mindkét csoport ősei között szerepelnek a közép-ázsiai szkíták, azaz a szakák is. Az indoeurópai nyelvek közül, szókészletét tekintve, a szlávoké áll legközelebb a magyarhoz, jóllehet a germán népek és a kelták, a finnek és a permiek stb., mi több, még a görögök nyelvén is többé-kevésbé világosan felismerhetjük seregnyi szavunk lenyomatát.

A bronzkor

Időszámításunk előtt 2200–1800. körül a kelet-európai puszták lakói, pontosabban egyes csoportjaik, elköltöznek az Urál hegység nyugati oldaláról, illetve a Volga mellékéről, és az Urál, Tobol, valamint az Isim folyó vidékén telepednek le. Általában az árják őseinek tartják eme közösséget, jelek szerint azonban ők a közép-ázsiai szkíták, vagyis a szakák közvetlen elődei. A szóban forgó népesség i. e. 1800–1500. körül szétterjed Közép-Ázsiában. Elsősorban északon, az Urál és

az Altaj közötti füves puszták övében, utóbb pedig a Tien-san, a Pamír, a Kopetdag, valamint az Aral-tó vidékén foglalnak maguknak szállást. Kisebb csapataik, i. e. 1800–1600. között, talán az Indiai-félszigetre is eljutottak. Kelet-Európában ez időben (i. e. 1800–1200.) jelenik meg a gerendavázas sírokat építő csoport, s őket – már a vaskorszakban – a királyi szkíták népe követi. Szövetségük és néhány főemberük nevét az i. e. 7. században jegyzik fel az asszírok, és ugyanekkor Partukka nevét is említik. Média ezen országrésze talán azonos Parthava tartománnyal, az avarok lakóhelyével. A szaka nevet az i. e. 519. évben rögzítik a perzsák.

A kelet-európaiak i. e. 1500–1000. körül elérték az Altaj, a Szaján, a Bajkál-tó vidékét. Az őslakók közé elegyedtek, kisebbségben eredeti nyelvüket elvesztették. Legnagyobb számban a későbbi török – tielő (tereg), avagy kaocső (kocsi) – népek közé keveredtek, utódaik azonban eljutottak Belső-Mongóliáig stb. is. A törökök, illetve a hunok jelek szerint kelet-európai, belső- és kelet-ázsiai, valamint szibériai népességekből ötvöződtek. Nyugaton a kelet-európaiak, keleten nyilván a kelet-ázsiaiak szerepe volt nagyobb. A hunok (kínai forrásokban hsziungnu) kezdetben Belső-Ázsia keleti területeit uralták. Az i. e. 3. században birodalmat alapítottak, és a róluk elnevezett szövetség fogta össze Belső-Ázsia pusztai népeinek többségét. Az időszámításunk szerinti 93. évben a birodalom felbomlott, népeinek egy része (köztük az uralkodó csoport, a szűkebb értelemben vett hunok) Közép-Ázsiába, illetve Kelet-Európába költözött. A hun szövetség – új keretek között, szkíta felekezetekkel megerősítve – jó ideig még fennállt, ATTILA halála (i. sz. 453.) után azonban szervező erő hiányában lehanyatlott – különböző csoportjai új alakulatokat hoztak létre, illetve egyre-másra önállósodtak –, és hamarosan már csak nevében létezett.

A vaskor

Régészeti leletek stb. tanúsága szerint a királyi szkíták ősidők óta a Donyec és az Urál folyó között terpeszkedő pusztát uralták. HERODOTOS (i. e. kb. 484–425.) kijelentése, miszerint lakóhelyük valaha Ázsia volt, összhangban van az ismert tényekkel. Az ókorban – gyakorta megfelelkezünk erről – nevezett földrész nyugati határát a Don folyó jelölte ki.

A királyi szkíták az i. e. 8. században felkerekedtek, elhagyták ősi szállásterületüket, megszállták a Kaukázus északi előterét, és a Dontól nyugatra eső füves pusztákat is. Mi lehetett költözésük oka, HERODOTOS elmondja.

Egyik története szerint a Más Esküdt (Massagetai) szövetség, vagyis a jászok szorongatták őket, mire elhagyták lakóhelyüket, és az Araxes folyón átkelven a kimmerek földjére jutottak. A szóban forgó nép ott tanyázott, ahol HERODOTOS idejében a szkíták, vagyis a Don és a Dnyeszter közötti pusztán. A szkíták érkezésének híre megosztotta a kimmereket. A nép a menekülés mellett döntött, királyaik azonban ragaszkodtak ősi földjükhöz, és inkább egymás ellen küzdve elvesztek egy szálig. Sírhalmaik, mondja történetírónk, a Tyres (Dnyeszter) partján az ő idejében is látható. A nép elvándorolt, és elhagyott földjüket a szkíták vették birtokba. A kimmerek egykori jelenlétére a szkíta föld bizonyos helynevei utalnak: kimmer falak, kimmer rév, Kimmeria nevű terület és a Bosporos Kimmerios. S hozzá még, mondja HERODOTOS, a kimmerek, menetelésük során, települést is alapítottak, ama félszigeten, ahol az ő idejében a hellének Sinope nevű városa állt. A szkíták üldözték őket, nyomukat vesztették, és megszállták Média földjét. A kimmerek a tengerpart mentén vonultak, a szkíták pedig, őket üldöztén, a tengertől távolabb eső utakon. A Kaukázust jobb kéz felől kerülték meg, míg végül Médiába jutottak.

A tudósítást, némileg kikerekítve, ekként foglalhatjuk keretbe. Szkítáink, a Kaszpi-tengert keletről megkerülve, átkeltek az Araxes folyón, s a kimmerekre törtek. Merrefelé menekültek a kimmerek a fenyegető szkíta vihar elől, csak találgatni tudjuk. Ha nyugat felé, körül kellett járniuk a Fekete-tengert. Áthajóztak Kis-Ázsiába, megpihentek a Sinope-félszigeten. Nem kevésbé küzdelmes és veszedelmes utazásra vállalkoztak, ha kelet felé indultak – legtöbbször ezt tartják valószínűnek –, és végig a tengerpart mentén haladtak. A szkíták más utat követtek, a Kaszpi-tenger nyugati partja mentén nyargalva megkerülték a Kaukázust, átkeltek az Araxes folyón, megszállták Mada földjét.

A kimmerek neve HOMEROS (i. e. 8. század) *Odysszeia* című költeményében bukkan fel első ízben. A Földet körbeölelő Okeanos folyam partjának, az ismert világ peremének lakói ők; kétségkívül a költői képzelet szülöttei. Ókori szerzők – talán mert feltétlenül megbíztak HOMEROS közlésében, vagy távolról sem, de tekintélyét kívánták megóvni – megpróbálták a kimmerek lakóhelyét a földabroszon elhelyezni. Például a Földközi-tenger vidékén, az *Odysszeia* színterén. És megkísérelték őket a hasonló nevű, kelta vagy germán cimbri néppel is azonosítani. Végül ama felfogás jutott uralomra, miszerint a kimmerek valaha a Fekete-tenger északi partvidékén laktak. Meglehet, a pontosi görögök gombolyították tovább a mese fonalát, és hozzá még, talán a helyben lelt korábbi emberi nyomok okán, kimmerekre utaló helyneveket is alkottak. Nem tudván a hitelesnek

látszó történet befolyása alól kivonni magukat, eme hagyomány szószólója lett ARISTEAS (i. e. 7. vagy 6. század), HERODOTOS, és nyomdokukon mások is. Történetíróink az Elő-Ázsiában felbukkanó hasonló nevű népet a mondabeli kimmerekkel kapcsolták össze, a történet hézagait pedig képzelet szülte eseményekkel töltötték ki.

A mesebeli kimmerek, a kelet-európai pusztán élő korai szkíták, illetve az Elő-Ázsiában felbukkanó gamir, gimirri stb. nevű nép között nincsen kapcsolat. Pontosabban fogalmazva, az összefüggést a képzelet hívta életre. Gomer fiai az i. e. 8–7. században Elő- és Kis-Ázsiában, többek között a görögök birtokain is pusztítottak. Hírük és nevük nyilván távolabbi vidékekre, így a Fekete-tenger északi partjára is eljutott. A kutatók egy része, a mondottak ellenére, mégis hitelenek tekinti a mesebeli kimmerekről szóló híradásokat. Régészek nekik tulajdonítják a kelet-európai pusztát, illetve a Kárpát-medence korai szkíta (i. e. kb. 900–750.) leleteit. Elvértve van azonban ilyeneknek nyoma a Kaukázuson túli területeken, ahol a kimmerekkel azonosított nép később felbukkant. Ott végeredményben csak királyi szkítákra jellemző régészeti hagyatékot találtak.

A kimmerek (gamir; kimmerioi) egykori jelenléte a kelet-európai pusztán nem bizonyított. Úgy tűnik, csupán Elő- és Kis-Ázsia történelmében játszottak szerepet. Samaria eleste (i. e. 722.) után a győztes asszírok nagyszámú izraelita foglyot hurcoltak el, és telepítettek le, elsősorban AsszírIA és Urartu határvidékén, főleg Mannai Királyság területén. E vidékről jelzik elsőként (i. e. 714.) a kimmerek – bibliai gomer – mozgolódását. A szóban forgó környék volt egyzersmind az Elő-Ázsiában kalandozó szkíták egyik fészke. A róluk szóló első híradások nagyjából egybeesnek a kimmerek fellépésével.

HERODOTOS második története ARISTEAS *Arimaspea* című elbeszélő költeményén alapszik. A költő előadja: Utazása során az issedones nevű nép földjére jutott. Túl ezeken egyszemű emberek, az arimaspoi nevű felekezet élt, ezeken túl az aranyat őrző griffek, s még ezeken is túl, egészen a tengerig, a magas észak hyperboreioi nevezetű lakói. Őket kivéve mindezek, kezdve az egyszeműekkel, állandó háborúban álltak szomszédjukkal. Az egyszeműek fokozatosan kiszorították országukból az issedones nevű népet, ezek ősi földjükről a királyi szkítákat, ezek pedig a déli tengernél élő kimmereket.

ARISTEAS elbeszélése alighanem valós alapokra épül. Szabadítsuk meg történetét mesés elemeitől, és fejtsük ki mondanivalójának magvát. Az események láncolata alighanem az Altaj vidékén kezdődött. A szomszédos népek, ahogyan ez időről időre nyilván megesett, harcba keveredtek egymással. Az egyszeműek-

nek is címzett aranyőrzők (arimaspoi) megszállták az izzítók (issedones) földjét. Amazok jelzője ΑΙΣΚΗΥΛΟΣ (i. e. kb. 525–456.) *Prometheus Desmotes* című művében *lovon járó*. Az izzítók az Altaj vidékéről az Urál hegység keleti oldalára, az Iszety és az Urál folyó környékére költöztek, s a királyi szkítákat háborgatták. Ők pedig, feladván ősi földjüket, más lakóhely után néztek.

A királyi szkíták népének egy része valószínűleg helyben maradt. Alighanem ők tűntek fel utóbb *tősesküdt* (thyssagetai) néven. HERODOTOS leírása szerint a *Hyrgis* vagy *Syrgis* (Donyec), a *Tanais* (Don), az *Oaros* (Volga) és a *Lykos* (alighanem az Urál) folyó vidékén laktak.

A költözők Volgán túl lakó csapatai talán megkerülték a Kaszpi-tengert, és az Araxes folyón átkelve jutottak a Kaukázus északi előterébe. A szkíta derékhad nyugat felé vonult, és megszállta a kelet-európai pusztá nyugati felét is. A korainak nevezett szkíták keleten élő nemzetségei – egyik-másik valószínűleg a királyi szkítákhoz csatlakozott – visszavonultak a kelet-európai pusztá nyugati végébe, illetőleg Délkelet-Európába, ahol letelepedtek, és urai lettek a helyben lakó trákoknak stb. Őrseik Közép-Európa egyes vidékein (pl. Lengyelország területén) is nyomokat hagytak. Megszólításuk alighanem az esküdtek egyik istenségének nevéből – *Ragadozó* – származik.

A királyi szkíták a Kaukázus és a Dnyeszter között nyújtózkodó pusztán telepedtek le – birtokaik a tengerpart mellékén az Al-Dunáig terjedtek –, s ilyenképpen szomszédai lettek a ragadozóknak. Az i. e. 7. század elején hadi vállalkozásba fogtak: betörték a Kaukázuson túli területekre, eljutottak Médiáig, Anatóliáig stb. Miután visszatértek hadjáratukról, az i. e. 7. és 6. század fordulóján, a Don alsó szakaszánál, a bal parton (valószínűleg határőrzőként, gyepűnépként) Médiából magukkal ragadott, nagyobb részben iráni eredetű népességet telepítettek le. A szkíták szuromadai, a kívülállók sarmatai, sauromatai, syrmatiai elnevezéssel illették őket. Nevük lakóhelyükre is átszállott (Sarmatia), s a később felbukkanó szkíta alánokra is ráragadt. Az alán szövetség különböző nemzetségeit, például a rómaiak, makacs következetességgel szarmatáknak címezték.

A szkíták Elő-Ázsiában

Az esküdött népek írott történelme az i. e. 8. század elején kezdődik. A királyi szkíták egy csoportja ekkor betört a Kaukázuson túli területekre. Történetük legkorábbi szakaszát, régészeti hagyatékukon kívül, csupán egy-két beszámoló, illetve felirat őrzi. Cselekedeteiket, valamint szövetségük és néhány főemberük

nevét elsősorban az asszírok feljegyzései nyomán ismerjük. Szkítáink velük az i. e. 7. század elején kerültek kapcsolatba. Ez időből maradt ránk Partukka tartomány elnevezése is. Benne az avarok lakóhelyét, illetve címét sejtethetjük.

Szkítáink elő-ázsiai története eléggé hézagos, ennél fogva az ismert események sorának összefűzésében nagy szerepe van a találgatásnak. Végeredményben minden szerző a maga módján értelmezi az adatokat. Ráadásul, és ez a leg súlyosabb baj, a királyi szkíták szóban forgó csoportját gyakorta egy kalap alá veszik – már az ókorban is megtették – a korainak nevezett szkítákkal, illetve a Samaria városából elhurcolt izraelitákkal. Következésképpen bajos e kérdésben valamennyire is tiszta képet alkotni. A királyiaknak, illetve a koraiaknak nevezett szkíták azonosságát – különböző nemzetségek csoportosulása, de egyazon szövetség részesei, az esküdteké – fenntartás nélkül elfogadhatjuk.

Ishqigulu nép: esküdtek

A Kaukázuson túli területekre behatoló szkíta előőrsről írott források első ízben az i. e. 8. század első felében tudósítanak. Urartui jelentés (i. e. kb. 774.) a Sevan- és a Çıldır-tó között velük folytatott harcokról számol be. A behatolókat I. ARGISHTI (i. e. 786–764.), urartui király sziklafelirata Ish-qi-Gu-lu népnek nevezi. Említettek le is telepedtek a mai Gyumri város környékén, és gyarmatukat később alighanem újabb szkíta telepések bővítették. Szkítáink még az i. e. 5. és 4. század fordulóján is az Aras termékeny síkságát lakták. Jelenlétük a környék földrajzi neveiben is nyomot hagyott.

DIODOROS SIKELIOTES (i. e. 60–30. között alkotott) ekképpen nyilatkozik a kérdésben. „Eleinte az Araxes folyónál laktak, csekély számban, nemtelenségük okán híjával az elismerésnek. Mióta azonban egyike hajdani királyaiknak kitűnt harciassága és rátermettsége által, területet szereztek a hegyekben a Kaukázusig, a pusztákon az Óceán és a Maeotis tava mentén, és ugyanazon ország többi részén a Tanais folyóáig.”

A királyi szkíták nagyobb csoportja i. e. 700. körül, vélhetően a Kaszpi-tenger nyugati partja mentén hatolt be a Kaukázuson túli területekre. A Kura és az Aras folyó völgyében, valamint az Urmia-tó környékén ütöttek tanyát.

Az urartui feljegyzésekben szereplő Ishqigulu, az azerbajdzsáni Sakasene, illetve Saqqez városa az (Urmia-tótól délkeletre) alighanem a szkítáktól örökölte nevét. Urartu földjén esküdtnek címezték őket. A Kaszpi-tenger körül letelepedt irániak azonban a közép-ázsiai szkíták megszólítását, a szaka nevet aggat-ták rájuk.

Madaiai lázadása

V. SULMÁNU-ASARÍDU (i. e. 726–722.), asszír király uralkodásának első éveiben megszállta Kánaán földjét, ostrom alá vette Samaria városát, mivel ott uralkodó hűbérese, HÓSEÁS (i. e. 732–723.), szabadulni akarván az asszírok igájából, Egyiptommal próbált szövetkezni. Két–három évig tartó harcok után a város elesett, lakóinak többségét elhurcolták. Asszíria északi határvidékén, az Urmia-tó vidékén, Mannai királyságának birtokain telepítették le őket.

II. SARRUKÍN (i. e. 722–705.), asszír királyhoz i. e. 720. és 714. között küldött hírszerző tudósítás szerint Urartu királya, I. RUSA (i. e. 735–713.) csapataival a kimmerek földjére – Kur Gamir(ra) – menetelt, s ott vereséget szenvedett. A nevezett tartományt ki így, ki úgy azonosítja.

Egy másik asszír hírszerző jelentés szerint a kimmerek megszállták Urartu országát Mannai felől. E dokumentum szintén az i. e. 720–714. közötti időben keletkezett, ám nyilván egy másik eseményről tudósít.

STRABON (i. e. 63–i. sz. 24) híradása szerint MIDAS, Phrygia királya megölte magát, amikor a kimmerek lerohanták országát. MIDAS halálának időpontjáról a tudósítások ellentmondásosak, ez okból nem lehet az esemény idejét (i. e. 700–675.) pontosan megjelölni.

ASSUR-AH-IDDÍNA (i. e. 680–669.), asszír király uralkodásának kezdetén a médek KHSATHRITA (Kashtariti) irányításával – szövetségben a kimmerekkel és a mannaikkal – Asszíria ellen szervezkedtek. A kimmerek, TEUSHPA vezetésével megtámadták Kilikiát (Hillakku) és Tabalt. Az i. e. 679. évben az asszírok legyőzték a kimmereket Kappadókiában, Hubushna város mellett. Ugyanezen évben az asszír hadseregben szolgáló kimmer osztagokról, valószínűleg foglyul ejtett katonákról szólnak tudósítások, és forrásaink később (i. e. 671–670.) is beszámolnak asszír kötelékben harcoló kimmerekről. A vereség ellenére a kimmerek nem szüntek meg békétlenkedni Asszíria északi és keleti határánál.

A szkíták először az i. e. 676. esztendő táján bukkannak fel a híradásokban. A jelentések asguza vagy iskuza néven említik őket. Az asszírok a jelzett időben összecsaptak mannaiak és szkíták egyesített hadaival a Van tótól délre. A szkíták fejedelme, ISHPAKAI (Aspakos) elesett az ütközetben. BARTATUA – görögöknek PROTOHYES, szkítáknak PÁRTÜTŐ (i. e. kb. 676–645.) – követte a fejedelmek sorában. Ő azonban elpártolt a lázadóktól. Jelek szerint beházasodott ASSUR-AH-IDDÍNA családjába (i. e. kb. 676.), és ekképpen Asszíria hűbéres szövetségese lett. A megállapodást asszír feljegyzés valószínűsíti: tervezett házasság egy asszíriai királyleány – SHERNA-ETERT – és BARTATUA, „Iskuza ország királya” között.

Az asszírok ez időben (i. e. kb. 676.) jegyezték fel Partukka nevét is. Média ezen országrésze feltételezés szerint azonos Parthava tartománnyal, az avarok lakóhelyével.

Az asszír forrásokban ISHPAKAI (görögösen Aspakos) néven szereplő szkíta főember megszólítását nem ritkán a HERODOTOS (i. 110.) által közölt méd *spaka* (szuka) szóval hozzák összefüggésbe. Magunk – az iráni *aspa* (ló) kifejezés nyomán – korábban (ÁDÁM 2015a) *lovasra* gondoltunk. Ma az Ishpakai betűsorozatban inkább az *esküdt* szó erőteljesen elferdített változatát véljük felismerni. Más szóval főemberünknek talán nemzetiségét, s nem nevét őrizte meg az emlékezet.

Az i. e. 675. évben a kimmerek Mannai határánál tanyáztak. Az asszírok elleni méd felkelés idején (i. e. 674–672.) a médekkel tartottak. Nagyjából ugyan ezen időben (i. e. 672–669. körül) alighanem megszállták Shubria királyságát, a Van tótól nyugatra. Röviddel ezután (i. e. 667. körül) ismét Mannai területéről jelentik őket forrásaink.

Az i. e. 672. esztendő táján a médek, mannaiak és kimmerek szövetsége elszakította Mannait és Médiát Asszíriától. Egy évtized múltán ASSUR-BÁN-APLI (i. e. 668–627.), asszír király megpróbálta Mannai fővárosát bevenni, ám nem járt sikerrel. Később Mannai, félve a médek növekvő befolyásától, Asszíriához pártolt, és bukásáig ki is tartott mellette.

Asszírok és szkíták szövetsége utóbb (i. e. 653–652.) legyőzte a lázadókat, és az asszírok Média és Mannai ellenőrzését szkíta hűbéresükre bízta. A szkíták a médek által lakott területek nagyobb része fölött uralkodtak: a Zagrosz vidékén, nagyjából a mai Kurdistan és Kermanshah tartományban. E vidék, az asszír birtokok (ma kurdok, a médek örökösei által lakott terület) neve volt Syromedia.

PÁRTÜTŐ (Protothyes) halála után fia, MADAI (Madyes) (i. e. 645–625.) uralkodott a médeken. Cselekedeteiről nagyon kevés feljegyzés maradt fenn, s ezeket többnyire nem lehet pontosan keltezni. Az i. e. 630-as vagy 620-as években legyőzte a treres nevű (bizonytalan, kimmer vagy trák származású) népet, valószínűleg Kelet-Anatóliában. Uralmának HUVAKHSTRA (i. e. 625–585.), méd fejedelem vetett véget. HERODOTOS tudósítása szerint a médek ekképpen szereztek vissza hatalmukat: Meghívták a szkíták többségét lakomára (véltetően csupán főembereket), leitatták és megölték őket. MADAI nevét utoljára Ninive ostromának idején említik.

Kimmerek

A kimmerek, alighanem a felkelés bukása előtt, napnyugat felé vették útjukat. ASSUR-BÁN-APLI uralkodásának első éveiben (i. e. 665. körül) megtámadták Lydiát, de legyőzte őket az ország királya, GYGES (i. e. kb. 680–644.), mégpedig az asszírok támogatásával. Az i. e. 657. év tavaszán az asszírok a kimmereket Lydia ellen fordították. A kimmerek fő fészke ez időben Kelet-Anatóliában, közelebbről Kappadókiában lehetett. Az i. e. 644. évben legyőzték Lydiát, és elfoglalták fővárosát, Sardist. GYGES elesett az összecsapásokban.

Az i. e. 640-es években LYGDAMIS királyuk vezérlete alatt – olykor a KOBOS vezette treres nevű néppel szövetségben – a kimmerek megtámadták Kis-Ázsia keleti partjainál Aeolis és Ionia görög városait. Paphlagóniát is pusztították, főleg Sinope vidékét, azonkívül Bithyniát és Troadot. Az i. e. 640. év táján megpróbáltak szövetségre lépni Tabal állammal, Asszíria hűtlen csatlósával, és kétszer is összecsaptak a birodalmi erőikkel. A második hadjárat idején, az i. e. 640. évben, LYGDAMIS súlyosan megbetegedett, és megölte magát. STRABON szerint Kilikiában halt meg. Népét ezek után fia, SANDAKKURRU kormányozta.

Az i. e. 7. század végén vagy az i. e. 6. század elején II. ALYATTES (i. e. 619–560.), Lydia királya legyőzte a kimmereket, s ez időtől fogva nincsen többé hír róluk.

AsszírIA végnapjai

ASSUR-BÁN-APLI halála után polgárháború ütött ki, AsszírIA ereje lehanyatlott, s vele a szkíták hatalma is elenyészett. Babilónia az i. e. 626. évben felkelt az asszír uralom ellen, és tíz év múlva Média is csatlakozott hozzá. Média az i. e. 625. évben szabadult fel a szkíta uralom alól. Az i. e. 615. esztendőben babilóniaiak és médek megtámadták Arappa (Kirkuk) tartományt, és bekebelezték Mannait is. Az i. e. 614. évben leigázták a Ninive melletti Tarbisut. Szorongatták Ninivét is, bevenniük azonban nem sikerült. Ugyanezen évben a médek elfoglalták Assurt. Ezután a két fél szövetséget kötött, s ezt házassággal is megpecsételték. Az i. e. 612. évben elfoglalták Ninivét. HERODOTOS szerint MADAI megütközött HUVAKHSTRA Ninive alatt táborozó hadaival, jelentése azonban ellentmondani látszik a keleti forrásoknak. Az asszír sereg maradéka Harran, majd Karkemish városába húzódott vissza. Utóbb asszírok és egyiptomiak szövetkeztek egymással, ám Karkemishnél (i. e. 610.) hadaik vereséget szenvedtek. Karkemisht a babilóniaiak az i. e. 605. esztendőben foglalták el.

A szkíták, úgy tűnik, idővel elpártoltak az asszíroktól. Az i. e. 615. évtől babiloni feljegyzések megemlékeznek róluk mint a médek szövetségeseiről. Valószínűleg a babilóniai seregben is szolgáltak szkíta harcosok.

Visszatérés Kelet-Európába

A szkíták, amikor befolyásukat Média fölött elveszítették, az uralmuk alá rendelt népességből sokakat magukkal ragadtak, és ezekkel megerősítve különböző vállalkozásokba fogtak. Az események időpontját nem jegyezték fel tudósítóink. Az alább tárgyalt egyiptomi kalandra vélhetően i. e. 610. előtt, a lydiai eseményre pedig i. e. 619. után került sor.

HERODOTOS kijelentése – a szkíták megszállták Anatóliát – talán az AsszírIA bukása utáni időkre vonatkozik. DIODOROS SIKELIOTES tudósítása – asszírokat (assyrioi) telepítettek le Paphlagonia és Pontos tartomány között, médeket (sauromatai) a Don mellékén – úgyszintén.

Az egyiptomi kaland

Egy szkíták vezette sereg Egyiptom felé vette útját, a filiszteusok országánál azonban nem jutott tovább. I. PSAMTIK fáraó (i. e. 664–610.) – latba vetve kincstárának javait, valamint rábeszélő képességét – rábírta őket a visszavonulásra. Egy részük azonban, úgy tűnik, mégiscsak bebocsátást nyert a Nílus országába. Egyiptomból említ ugyanis egy Sigynnios nevű várost és sigynnioi nevű népet KTESIAS (i. e. 5. század), illetőleg reá hivatkozva STEPHANOS BYZANTIOS (6. század). A sigynnioi név – alighanem méd származású népet jelöl – utóbb feltűnt Délkelet-Európában és a Kaukázus vidékén is.

E hadjárat kapcsán STRABON – MEGASTHENES (i. e. kb. 350–290.) tudósítására hivatkozva – IDANTHYRSOS, szkíta király nevét említi. Hasonló nevű uralkodót (i. e. kb. 515–496.) Kelet-Európából ismerünk. Meglehet, e helyt tévedés okán utalnak rá. Ám az is lehet, másik, rokon nevű személyről van szó.

A hadjáratban részt vevők egy csoportja kirabolta Aphrodite Ourania askalon-i templomát. S mint HERODOTOSTÓL értesülhetünk, e tettüknek, illetve az istennő büntetésének tulajdonították utóbb az *anyahere* névvel illetett férfiak kecsereit.

Innen [Médiából] Egyiptom ellen indultak, és midőn a Palesztinának nevezett Szíriában voltak, Psammetikhos, Egyiptom királya, találkozáván velük, ajándékok és könyörgések által eltérítette őket céljuktól, ne menjenek tovább. Midőn visszavonultak, Szíriának Askalon városába értek. A szkíták többsége kártétel nélkül elvo-

nult, de kevesen közülük hátramaradva kifosztották Aphrodite Ourania templomát. Ezen templom, mint efelől tudakozódva megállapítom, legrégebb mindazon templomok közül, melyet ezen istennőnek rendeltek. A ciprusi templomot eszerint alapították, miként maguk a ciprusiak mondják, és kik Kytherában a templomot építették, ezen Szíriából való föníciaiak voltak. A szkítákat pedig, kik Askalonban kifosztották a templomot, és ezeknek minden utódait, betegséggel sújtotta az istennő, mely férjfiakból asszonyt csinál. A szkíták mondják, ez volt oka betegségüknek, s ez okból a most Szkítiába utazók látják közöttük azoknak balsorsát, kiket a szkíták enarees névvel illetnek.

Egyesek szerint szkíták alapították Hierapolis Bambyke (Mambij) városát Szíriában, valamint Skythopolist (Bét-Seán) a Jordán völgyében. Szkíták bizonyára sok helyen jelen voltak, várost azonban aligha alapítottak. Skythopolis pedig PTOLEMAIOS PHILADELPHOS (i. e. 309–246.), egyiptomi uralkodó ott állomásozó szkíta, közelebről szaka lovasságáról kapta nevét.

A szkíta derékhad hazatérése

HERODOTOS értesülése szerint HUVAKHSTRA uralmának idején egy viszályba keveredett szkíta csapat kért bebocsátást a médekhez. A méd uralkodó méltányosan bánt velük, egy alkalommal azonban megsértette őket, és szkítáink erre gonosz csínnyel válaszoltak. Elmenekültek, s Lydia uránál, ALYATTES királynál kértek menedéket Sardisban. Mivel Lydia nem adta ki a szökevényeket, Média háborút indított ellene.

A szkíta derékhad vélhetően e háborúskodás (i. e. 590–585.) előtt, már i. e. 625. táján elindult Kelet-Európába. A költözés emberöltőnyi ideig is tarthatott. Az első csapatok az i. e. 7. és 6. század fordulóján érkeztek a Hókás (Croucasus, Graucasus: Kaukázus) északi előterébe, a Kupány (Hypanys: Kubány) folyó vidékére, s ott a helyben lakó népesség urai lettek. Temetkezési szokásaikat idegen elemek, régészeti hagyatékukat más népek divatja szerint készült tárgyak jellemzik. E csapat urainak egy része az i. e. 4. század elején elszakadt a szuro-madaiai szövetségétől, és a Dnyeper alsó szakaszához költözött.

Szkíták az Aras völgyében

Amikor a médek elfoglalták Urartut (i. e. 609–585.), az Aras völgyében lakó szkíta népesség valószínűleg fennhatóságuk alá került. A szkíták hosszú ideig kitartottak lakóhelyükön. Az i. e. 400. évben még biztosan a mai Gyumri város környékén éltek. XENOPHON (i. e. kb. 430–354.) beszámol róluk, később szintűgy

DIODOROS SIKELIOTES. A Harpasos (Arpa, illetve Arpaçay) folyónak bizonyára a szkíták adtak nevet. Valahol e vidéken tanyázott – pl. STRABON, illetve PSEUDO-ORPHEUS (i. sz. 5–6. század) szerint – a sigynnai nép egy csoportja is.

STRABON a királyi szkítákat is a szakák közé számítja: „A szakák azonban a kimmerioi és a treres néphez hasonlóan rajtaütéseket szerveztek, egyesek saját országukhoz közelebbi vidékekre, mások távolabbi tartományokba. Például Baktriát is elfoglalták, és Armenia legjobb földjét is birtokba vették, erre saját megszólításuk nyomán a Sakasene nevet hagyományozták, és a kappadókiaiak országáig nyomultak előre, főleg az Euxeinos mellettiiekhez, kiket most pontosiaknak neveznek. Midőn azonban népünnepélyt tartottak, és örvendeztek zsákmányuknak, éjszaka rájuk törtek azon vidék akkori perzsa vezérei, és teljességgel elpusztították őket.” A szóban forgó esemény hihetőleg az i. e. 6. században Zela (ma Zile) mellett történt, és a „szakákon” aratott győzelem örömeére évente megtartandó ünnepet (Sakaia) intézményesítettek.

Bizonyára Médiában stb. is maradtak vissza szkíta csoportok, ám ezek kisebbségben, néhány nemzedéknyi idő elmúltán, hasonultak az őket befogadó népekhez.

Kelet-Európa pusztáin

Az Elő-Ázsiában kalandozó szkíták derékhada az i. e. 7. és a 6. század fordulóján tért vissza Kelet-Európa pusztáira. A magukkal ragadott madaiaknak (sarmatai, sauromatai, syrmatiai) a Don alsó szakaszánál, a bal parton jelöltek ki lakóhelyet. Valószínűleg a gypűnép szerepét szánták nekik. Más szóval határaik védelmének feladatát bízta rájuk. A szkíták egy csoportja, bizonyára a vezérlő törzs, a Kubány folyó völgyében telepedett le.

Délkelet-Európa, illetve a Kárpát-medence a szkíták idejében

Az i. e. 8. századtól az i. e. 5. századig a korai szkítáknak is nevezett ragadozók (agathyrsoi) uralták a kelet- és a délkelet-európai erdős puszták területét. Birtokaikhoz tartozott a Volhíniai- és a Podóliai-hátság a Dnyesztertől a Keleti-Kárpátokig, s hozzá még a Román-alföld. Ők laktak a Kárpát-medencében, pontosabban az Erdélyi-medencében, az Alföld nagyobb részén, továbbá a Kisalföld északi felében is. Gyakorta azonosítják őket a mesebeli kimmerioi néppel.

Ragadozóink a Dnyeszter vidékén, a Román-alföldön, az Erdélyi-medencében és a Tiszántúlon az ott élő trákok urai lettek. Az i. e. 5–4. században Közép- és Dél-Európában is nyomokat hagytak. Egy időre valószínűleg befolyásuk alá vonták a Lengyel-alföldön honos lausitzi csoportot. Európa távolabbi vidékein alighanem a kelták stb. oldalán harcoltak.

Ragadozó népe magát, a Dnyeszter szkíta neve után, Túri Esküdt (tyregetai) névvel is illette, és e címet a Dnyeszter vidékén élő trák–szkíta népesség később is megtartotta. A Román-alföldön és az Erdélyi-medencében honos trák–szkíták esküdteknek (getai) címezték magukat. Az Erdélyi-medence lakói – úgy véljük, egyik fegyverük neve nyomán – magukat dákosnak (dakai, dakoi, daoi) is szólították. Az Alföldön és a Kisalföldön élő népességről nem szólnak híradások, nevüket nem jegyezték fel.

A Dnyeszter vidékén, a Román-alföldön, az Erdélyi-medencében, valamint az Alföldön élő népességek, egymástól félig-meddig elszigetelten, igen hamar önállósodtak. A trákok uraiként, kisebbségben, előbb-utóbb nyelvüket, nemzeti azonosságukat is elvesztették.

Az i. e. 4. században a ragadozók eltűntek a történetírók látóköréből. Sorsukat, kisebbségben, nem kerülhették el. Összekovácsolódtak az általuk uralt trák népességgel (keleten), illetve a kelták uralma alá jutottak (nyugaton). Az i. e. 4. században a kelták egy időre az Erdélyi-medencében élő népeket is uralmuk alá vonták. Ragadozóink a szkíta nyelvet ez időben alkalmasint még beszélték. Nagyobb tömbben letelepedett népességeik, pl. az Erdélyi-medencében, és különösen az Alföldön, nyelvüket hosszabb időn át megőrizhették. Alföldünk gyarmatosai a jászok érkezéséig, az i. sz. első század első évtizedéig megtartották szokásaikat és alkalmasint nyelvüket is.

Szigony népe

A *sigynnai*, *sigynoi*, *siginnoi*, *sigymnoi* (Σίγυνναι, Σίγυννοι, Σίγιννοι, Σίγυμνοι) nevezetű nép ókori forrásokból ismert. Részletesebb adatok hiányában, illetve az egymásnak többé-kevésbé ellentmondó tudósítások miatt nehéz őket biztonsággal azonosítani, illetve lakóhelyüket a térképen pontosan megjelölni. Származásuk szerint bizonyára madaiaiak, azaz médek, irániak voltak, nyelvük ellenben alighanem szkíta. Nevük jó eséllyel megegyezik *szigony* szavunkkal.

Az i. e. 5. században a kelet-európai füves pusztát – nagyjából a Donyec és a Dnyeszter között – a királyi szkíták uralták. A puszta nyugati végein, valamint Délkelet-Európában – a Román-alföldön, az Erdélyi-medencében és a Tiszántúlon – szkíták által uralt trák népesség lakott. Alföldünk középső és északi felét, valamint a Kisalföld északi tartományait is szkíták tartották megszállva. A Dunántúl vidékét ellenben a hallstattaik birtokolták.

Nagyjából ugyanezen időben, HERODOTOS és APOLLONIOS RHODIOS (i. e. 3. század) jelentése szerint, a Román-alföldön egy sigynnai stb. névvel illetett népesség is jelen volt. HERODOTOS szerint birtokaik nyugati határa az Adria vidékéig terjedt. Más szóval nevezettek Alföldünkön, valamint a Dráva–Száva vidékén is jelen lehettek. STRABON tudósítása mindezeknek ellentmond. Szerinte az említett nép a Kaukázus környékén lakott. PSEUDO-ORPHEUS is a Kaukázus vidékéről említi őket.

Többen vizsgáloztak már a nevezett néppel kapcsolatban, adatok szűkében azonban szakembereink jobbára találgatni kénytelenek. Szóba kerültek e néppel kapcsolatban a szarmaták, a trák maidoi csoport, sőt a hallstattiak is. Egyesek a sigynnai névben szegény szavunkat vélik felismerni. Mások szerint cigányokról van itt szó valójában.

Korábban foglalkoztunk e kérdéssel (ÁDÁM 2016), jóllehet csak érintőlegesen. Úgy véltük, a Don vidékén gyökeret vert szuromadaiak közül jutott el egy-két csoport a Román-alföldre stb., s talán gyepűnépként telepítették le őket birtokaik védelmében a ragadozók (agathyrsoi). E helyen meglehetősen hálátlan feladatra vállalkozunk. Az egymásnak többé-kevésbé ellentmondó, szűkszavú híradásokra támaszkodva megpróbáljuk egy lépéssel tovább vinni az ügyet.

Forrásaink

HERODOTOS említi elsőként a sigynnai népet. Tudósítása egyszersmind a legrészletesebb, az utána következőkhöz viszonyítva már-már bőbeszédű.

Ezen országtól [Trákiától] északra fekvő tartományt miféle emberek lakják, senki sem tudja pontosan megmondani. A közvetlenül az Istroszon [Al-Dunán] túl elterülő részeket lakatlannak és kiterjedtnek ismerjük. Egyetlen Istroszon túl honos népességről hallottam csupán. Őket sigynnai névvel illetik, és méd divat szerint öltözködnek. Lovaik, mondják, egész testükön öt ujjnyi [kb. 9,5 cm] hosszúságú bozontos szőrzetet viselnek, kicsik és lapos orrúak, és túl gyengék, hogysem az embert megbírnák, de amikor szekerek elé fogják őket, nagyon fürgék, ezért az ország lakói szekereket hajtanak. E nép [birtokainak] határai, mondják, megközelítik az

Adria vidékén élő henetoi [nemzet] földjeit; ők maguk azt mondják, ők méd telepesek. Milyen módon jöttek ezen gyarmatosok a médektől, ami engem illet, nem tudom elképzelni, ám minden lehetséges hosszú idők folyamán. Bárhogyan legyen is, Liguria lakói, akik a Massalia [Marseille] fölötti térségben laknak, a házalókat illetik sigynnai névvel, és a ciprusi emberek ugyanezen névvel a gerelyeket.

Ezen tudósítás lényegesebb elemei, mondatról mondatra, a következők. A szóban forgó népesség a trákok országától északra (az Al-Duna bal partján, lehetőleg a Román-alföldön) lakott. Birtokaik határa nyugaton – sajnos nem tudjuk, milyen mértékben – megközelítette a henetoi nevű nép szálláshelyét: ez nagyjából a mai Veneto tartomány. Eszerint az Alföldön, s talán még a Dráva-Száva vidékén is jelen voltak. Méd divat szerint öltözködtek, és méd gyarmatosoknak nevezték magukat. Megtudhatjuk továbbá, Liguria népe, alighanem a Rhône völgyének lakosai, a házaló árusokat, a ciprusiak pedig gerelyeiket, ha úgy tetszik szigonyaikat illették hasonló névvel.

HERODOTOS idejében a Román-alföld közel sem volt néptelen pusztaság. Rónáját trákok és trák-szkiták (getai), valamint – tudósítónk szerint – a sigynnai nevűek lakták. Utóbbiakat azonban rajta kívül csupán néhány ókori tudós férfiú említi.

APOLLONIOS RHODIOS az argonauták útja kapcsán nyilatkozik róluk, más népekkel egyetemben. Az Argó behajózott a Duna deltájának egyik ágába, s különös megjelenésével megrémítette a környék pásztorait. „Mert soha még azelőtt nem láttak tengerjáró hajót, sem a trákokkal egybevegyült szkíták, sem a sigynoi, sem a graukenioi, sem a sindoi [nép], mely most benépesíti Laurion hatalmas puszta lapályát.” A sigynoi nevű népesség lakóhelye vélhetően a hőskölteményben említett esemény színhelye: a Román-alföld, a Fekete-tenger partvidéke, közel a Duna torkolatához.

STRABON – ellentétben elődeivel – Kaukázus környékének mondja, és a Kaszpi-tenger déli partjánál élő népekkel egybefogva sorolja fel a szóban forgó felekezetet. Méd helyett perzsa szokásokról ír, ami természetes: az ő idejében a Méd Birodalom napja rég leáldozott. A lovakat nagyjából akképpen írja le, mint HERODOTOS, ámde új adatokkal is szolgál. Többek között az emberi koponya tudatos formálására utal. E szokás Perzsiából terjedt el i. e. 500. körül. Európába – úgy tartják – a hunok közvetítésével jutott.

A siginnoi [nép] általában a perzsák szokásait követi. Ám kis lovaik vannak, borzas szőrűek, nem bírnak meg egy lovast. Négyet e lovak közül befognak, és asszonyok hajtják őket, kiket e mesterségre nevelnek gyermekkoruktól fogva. A legjobb hajtó azzal házasodik, ki neki tetszik. Egyesek, mondják, oly hosszúra nyújtják fejüket, amennyire csak lehetséges, homlokuk álluknál jobban kiáll.

Az *Orpheos Argonautika*, az Argó útjának – valószínűleg APOLLONIOS RHODIOS munkájának – késői (5–6. századi) feldolgozása megemlékezik a sigymnoi népről is. A Fekete-tenger délkeleti partvidékén honos nemzetek között sorolja fel őket az ismeretlen szerző. Az említettek rendre (napnyugatról kelet felé haladva): *ouroi, khidnaioi, kharandaioi, solymoi, assyrioi, philyrai, sapeiroy, byzerai, sigymnoi*. A *byzerai* nép ókori görög források szerint az Akampsis (Çoruh) folyó környékén, Kolkhistól nyugatra lakott.

STEPHANOS BYZANTIOS – KTESIAS tudósítására hivatkozva – jegyzékébe sorolt egy *Sigynnos* nevezetű egyiptomi várost. Lakosai a *sigynnoi* nevet viselték. Ezen adatot hozzákapcsolhatjuk a szkíták egyiptomi kalandjához (25. oldal). A továbbiakban azonban érvelésünkben nem tudjuk hasznosítani.

Szigonyosok

Nincsen különösebb okunk kételkedni egyetlen tudósítás hitelében sem, ennélfogva olyan megoldást kell találnunk, mely magában foglalja, lehetőség szerint ellentmondásoktól mentesen, valamennyi állítást, és beilleszthető ismereteink rendszerébe is.

Lakóhelyük

Az Al-Duna vidékén tanyázó sigynnai népre két szerző is hivatkozik. HERODOTOS a trákok országtól északra, a folyón túl jelöli ki szálláshelyüket. Birto-kaik fekvésére, kiterjedésére leírása alapján csupán következtethetünk. Nevezettek alighanem a Román-alföldön laktak, és vélhetően Alföldünkön, esetleg még a Dráva–Száva vidékén is jelen voltak. APOLLONIOS RHODIOS az Argó útjának egyik eseménye, a Duna deltájánál történtek kapcsán említi őket. STRABON idejében a szóban forgó, alkalmasint kis létszámú népesség már nem lakott Délkelet-Európában. Talán szétszóródott, összeötvöződött más népekkel, esetleg elvándorolt. Nem jutnánk előbbre azzal sem, ha feltételeznénk, korábbi szállásai-
kon tartózkodtak, de elkerülték tudósítóink figyelmét.

A Kaukázus vidékén feltűnt csoporttal kapcsolatban szintén csak találgatni tudunk. Meglehet, a sigynnai népnek csak egy része vándorolt a Don, illetve a Duna vidékére, más része el sem hagyta Ázsiát, ahogyan a Mada országát megszálló királyi szkíták egyes csoportjai sem tértek vissza Kelet-Európába, hanem letelepedtek a Kaukázus vidékén, illetve Kis-Ázsia stb. egyes tartományaiban. XENOPHON és DIODOROS SIKELIOTES például megemlékezik egy *skythinoi* (skythenoi) nevű nemzetségről, kik az Araxes, illetve a Harpasos (Arpa, Arpaçay) folyó vidékén – valószínűleg a mai Gyumri város környékén – éltek.

Eredetük

Ami a sigynnai nevezetű csoport madai származását illeti: nem tudjuk bizonyítani, de igen valószínűnek tartjuk. Vélekedésünk szerint nevezettek a királyi szkíták által a Don mellékére letelepített szuromadai (sarmatai, sauromatai, syrmatai) – nagyjából iráni eredetű – csoporttól szakadtak el, s jutottak valahéppén Délkelet-Európába. A szuromadai hadat – erről korábban már értekezünk (ÁDÁM 2015a, 2015b) – alighanem gyepűnépként, vagyis határaik védelmében telepítették le a királyi szkíták. Talán hasonló szerepet szánhattak a ragadozók a sigynnai népnek is.

DIODOROS SIKELIOTES a királyi szkíták viselt dolgairól, többek között, ezeket mondja.

... sok leigázott népet más hazába költöztettek, kettő közülük nagy csoporttá lett. Az egyik asszíriaiakból állott, őket Paphlagonia és a Pontos közötti földre költöztették, a másikat Médiából hurcolták el, és a Tanais [Don] mentén telepítették le, e népre ruházták a sauromatai nevet.

HERODOTOS nevezettek szálláshelyéről, nyelvéről ekképpen nyilatkozik.

Átkelvén a Tanais [Don] folyón, már nem Szkítiában járunk, hanem az első birtokrész a sauromatai [néphez] tartozik, akik a Maeotis tavának öblétől kezdve az északi szél irányában foglalnak el tizenöt nap járásnyira [kb. négyszáz kilométer] kiterjedő földet, mely teljességgel híjával van mind vadon tenyésző, mind gyümölcstermő fáknek.

És a sauromatai [nép] a szkíták nyelvét bírja, kezdettől fogva azonban hibás kiejtéssel [barbár, idegen módjára] beszél, mivel az amazonok nem tanulták meg tökéletesen.

Öltözetük

Az i. e. 6. és 5. századi méd vagy perzsa divatnak megfelelő öltözetet nagy vonalakban HERODOTOS is bemutatja (alaposabban SHAHBASI 1992): nemezből készült puha fejfedő (tiara), ujjas kabát, köpönyeg (kaunakes) – ezt némelykor pikkelyes, zsindeyes mintázatú ujjas ingruhaként (khiton) említik – és nadrág (anaxyrides).

A *gúnya* (akkád gaunakka, görög kaunakes) bizonyára mezopotámiai őssel dicsekedhet. Viselete Közép-Ázsiában, Baktria és Margiana vidékén, illetve az esküdöttök körében is szokásban volt. Előkelők *gúnya* helyett finomabb anyagból való ujjast, vagyis *köntöst* (kandys) öltöttek magukra (YATSENKO 1992).

A *köntös* szó gyökerét SCHMITT (1990) iráninak véli. Ellenében hivatkozhatunk használatból kikopott *könt* (bugyolál, burkol, csavar, köt, göngyöl, teker) igénkre. Névszókat – az általuk jelölt dolgokkal, fogalmakkal terjednek – nyelvünk különösebb akadály nélkül átvehet. A magyarba azonban más nyelvekből ige csak akként juthat, ha beillesztő képzőt kap, pl. involvál (involvo). A *könt* ige, s a belőle képzett *köntös* főnév, ilyenformán nemigen lehet iráni nyelvek sajátja.

A nadrág viseletét alkalmasint a pusztai lakóitól tanulták el az ókori népek. Neve iráni közvetítéssel jutott a görögökhöz, s ők *anaxyrides* címen sorolták be szószedetükbe. Magyar anya szülte, ki e szörnyalakban *nadrág* szavunkat felismeri! Szkíta nadrág dívott az esküdött népek és atyafiságuk (dákok, geták, hunok, törökök) körében. Madaiak, perzsák, armeniaiak, frígek, nem különben teutonok, frankok, belgák, bretonok, kelták, utóbb a fél világ lakói, szintén szkíta nadrágot viseltek.

HERODOTOS tanúságtétele, öltözetük részletes leírása híján is, nyomós érv a sigynnai nép keleti származása mellett.

Nevük

HERODOTOS észrevétele – a sigynnai nemzetség nevéhez hasonló szavak felbukkannak más nemzetek nyelvében is – nemigen segít azonosítani nevezetteket. Liguria népe talán azért illette rokon szóval a vándorkereskedőket, mert ez lehetett nyelvükben a házalót jelentő kifejezés. Árusainkat felruházhatták az általuk képviselt népcsoport nevével is (vö. drótostót). Kézenfekvő ezzel összefüggésben az Arar (Saône) völgyében honos sekuanok (sequani) nevezetű kelta felekezetre hivatkozni.

A ciprusi gerely bizonyosan szkíta *szigony*. Ismerték a makedónok és a trákok is. Az eszközzel együtt nyilván elnevezése is elterjedt körükben. Ókori forrásokban eme hajítófegyver (gerely, nyárs) neve *sibyne*, *sibynes*, *sigymnon*, *sigynes*, *sigynon* alakban fordul elő.

FISCHER (1917b) a sigynnai nép nevét *szigony* szavunkkal rokonította, és magunk is úgy gondoljuk, a szóban forgó fegyver és nép neve azonos. Mások azonban a sigynnai nevet *szegény*, illetve *cigány* szavunkkal kapcsolják össze. Előbbi állítással TÓTH (2009) művében találkoztunk. Utóbbi tárgyában mindenekelőtt BARRETT (1979) tanulmánya adhat eligazítást. Mondanivalójának lényege egyetlen mondatban összefoglalható. E kérdésben, meddő találgatásokon kívül, eddig nem sikerült eredményeket felmutatni.

Mármost vegyük sorra valamennyi lehetőséget: *cigány*, *szegény*, *szigony* (*cigony*, *szigonya*) szavunkat. Görög szerzők az *é*, *i*, *o*, *ö*, *ú*, *ü* magánhangzót szkíta szavakban nem ritkán *űpszilonnal* helyettesítették, *a* vagy *á* hangzónkat viszont, ismereteink szerint, egy ízben sem. A *sigynnai* név tartalma ennél fogva lehetne *szegény*, *cigony*, *szigony*, esetleg *szigonya*, *cigány* azonban aligha.

Lehetnének e nép gyermekei szűkölködők, esetleg önkéntes katonák – *szegény* szavunknak a régiségben volt ilyen jelentése (lásd CZUCZOR és FOGARASI 1870) –, ám nem tudjuk példákkal, ésszerű indokokkal alátámasztani, miért nevezné magát egy nép *szegénynek*. Nép és fegyver nevének kapcsolatára ellenben akad példa. A jászik (mai szóhasználattal *íjászok*) és a dákok, helyesebben *dákosok* címe jellemzőnek tartott fegyverükre utal. Mi több, ismerünk egy jászimadai (*exomatae*, *iaxamatai* stb.) nevű nemzetséget is. Akad példa fegyver képében megjelenített istenségre is a pusztai népek körében. A kard például a szkíta népeknél Hargita, Harag istenatya jelképe volt. A hun szövetség népeinek körében pedig Kingir hadistenség jelvénye.

Eltérő vélemények

LARCHER (1844) kérdésként fogalmazza meg feltevését: Vajon nem a szóban forgó sauromatai népesség egyik ága jutott a Duna vidékére, s származik ezektől a sigynnai nemzetség? Nemzeti hovatartozásuk megítélését ellenben kockázatosnak tartja. HERODOTOS – mondja szerzőnk – időben jóval közelebb volt az eseményekhez, mégsem foglalt állást egyértelműen. A liguriaiak, illetve ciprusiak által használt kifejezésről ilyenformán nyilatkozik: HERODOTOS erre vonatkozó észrevétele nem tartozik szorosan a tárgyhoz, csupán zavart okoz. Végül hozzáteszi: egyesek feltételezik, a sigynnai nép volt a cigányok őse.

LATHAM (1857) szerint – nevezettek országának jókora kiterjedésére hivatkozik – a *sigynnai* név különböző népek gyülekezetét jelenti. Az említett elnevezés és a *cigány* szó azonosságát lehetségesnek tartja, és szerinte a Liguria lakói által használt hasonló kifejezés szintúgy alkalmazható a cigányokra. A mondottakból azonban nem következik – teszi hozzá végül –, miszerint a *sigynnai* névvel illetettek cigányok lettek volna. Világosabban megfogalmazva: hasonló nevek jelölhetnek különböző népeket.

MACAN (1895a) megjegyzése szerint HERODOTOS, illetve kútfői voltaképpen nem médekről (Μῆδοι), méd származású népről, hanem a trák Maidoi (Μαῖδοι) néptörzsről tudósítanak. Nevezettek egykor a Pirin hegység területén éltek, s rólu­luk HERODOTOS nem ad hírt.

MYRES (1907) kimerítő értekezése szerint a *sigynnai* névvel illetett népesség az i. e. 5. században széles körben elterjedt a Duna mellékén, a trákok szomszédságától az Adria vidékéig. Mint kereskedők a jelzett időben a Rajna völgyéig jutottak, utóbb pedig a Kaukázus vidékén is megtelepedtek. Szerzőnk szerint valószínűleg azonosak az i. e. 1. században virágzó sequani nevű kelta néppel. Ezek tehát a Duna vidékéről származnának, Médiával nincsen kapcsolatuk. Szerzőnk HERODOTOS megjegyzéseit a vándorárusokkal, illetőleg a ciprusi gerellyel kapcsolatban kulcsfontosságú adatnak tekinti. Liguriai lakói *sigynnai* (vagy ehhez hasonló, pl. *sequani*) névvel illették a házalókat, s ez megteremti a kapcsolatot a Duna mellékén élő kereskedő népességgel, illetve e nép és a hallstattiak között. A hallstatti, illetve a La Tène csoport vasművességének csúcsterméke a *gaesum* és a *pilum* névvel felruházott *sigynnai* mintájú gerelyfajta. Szerzőnk szerint a ciprusi gerely neve a *sigynnai* (*sequani*) népre utal. A fegyver, illetve a vasművesség elterjedése Kis-Ázsiában, valamint a Közel-Keleten kapcsolatban lehet e nép költözködésével, illetve a Kaukázus vidékén letelepedett csapattal.

Összegzés

Vizsgálatunk tárgyában, lényegét tekintve, nem tudunk felmutatni új eredményeket. A kutatók már minden oldalról körüljárták a kérdést, jószerével minden lehetőséget kimerítettek. Az esküdötteket, közmegegyezéssel, iráni népséggént könyvelik el – e felfogás immáron belekövült a nyelvtudósok és történészek gondolkodásába –, a magyar nyelv­re ezért sem fordítottak figyelmet.

Megtette helyettük hazánkfia, FISCHER KÁROLY. Ő ugyan nem módszeresen dolgozott, az eredmény szempontjából azonban ez félig-meddig közömbös. Szerzőnk csupán a szkítáknak tulajdonított kifejezések és a magyar szavak közötti kapcsolatokat vizsgálta. Párhuzamot vont pl. a sigynnai nép elnevezése és szigony szavunk között. Megelégedett azonban ennyivel, nem lépett tovább.

Ami pedig a sigynnai nép és a cigányok kapcsolatát illeti, e kérdésben minden próbálkozás terméketlennek bizonyult, a találgatások minden esetben zsákutcába vezettek. Más szóval a nevek kétségtelen hasonlóságán kívül nem sikerült összefüggést találni a szóban forgó csoportok között.

A sigynnai névvel felruházott nép vélhetően iráni, pontosabban madai eredetű volt, és alighanem a szarmatának nevezett madai gyarmatosoktól szakadt el. Őket a királyi szkíták telepítették le az i. e. 7. és 6. század fordulóján a Don mellékére. HERODOTOS szerint a szarmaták a szkíták nyelvét bírták. Mindazonáltal, úgy véljük, legalább egyes csoportjaik, anyanyelvüket is megőrizhették.

HERODOTOS tudósításából következik: a sigynnai nevezetű felekezet képviselői Alföldünkön is jelen lehettek. Hol voltak szállásaik, mekkora tömeget képviseltek, milyen kapcsolat volt közöttük, illetve a Kárpát-medencében letelepedett szkíták (véltetően ragadozók: agathyrsoi) között stb., e kérdésekre nem tudunk válaszolni.

A Kaukázus vidékén feltűnt, vélhetően a délkelet-európaival rokon népséggel kapcsolatban szintűgy lehet találgatni – pl. hogyan és mikor kerültek oda, esetleg ott laktak már korábban is –, hasznavehető adatokat azonban ez ügyben sem tudunk felmutatni.

Ami pedig a szóban forgó nép megnevezését illeti, a sigynnai kifejezés alighanem *szigony* szavunknak görögös, a többes jelével megtoldott alakja.

Kelet-Európa a királyi szkíták idejében

Szkítaország leírása az ókori munkákban elnagyolt. Történetíróink mindekelőtt a Fekete-tenger partvidékét ismerték, a távolabbi tartományokról, az ott élő népekről alig tudtak valamit. Nagyjából ismerték a folyók torkolatvidékét, ám felső szakaszukról nem volt értesülésük. HERODOTOS például megállapítja: a Tyres (Dnyeszter), a Hypanis (Déli-Bug), a Pantikapes (Ingul), a Hypakyris (Ingulec) és a Tanais (Don) forrása egy-egy tó.

A kelet-európai szkíta stb. birtokok elhelyezkedését az 1. ábrán mutatjuk be vázlatosan.

1. ábra. Délkelet- és Kelet-Európa pusztai népeinek szálláshelye az i. e. 5. században (A térkép a Wikimedia Commons: Europe satellite orthographic.jpg nevű állomány származéka. A vonalas rajz és a szöveg eredeti)

Az Istros és a Túr között

HERODOTOS Szkítaország folyói közül elsőként említi az Istrost (Al-Duna), ám szerinte a szkíták földjén kanyarog még a Boratya (Porata, Pyretos: Prut), legtávolabb nyugaton a Tiarantos (Olt), s a kettő között ömlik a Dunába az Aros (Szeret), Naparis (Ialomița) és Ordessos (Argeș). Utóbbi négy, azonosságuk bár vitatott, kétség nélkül a Román-alföldet, a trák–szkíták birtokait öntözi. A felsorolt folyóvizek közül a Boratya a ragadozók (agathyrsoi) országához tartozott, és egyedül ez viselt szkíta eredetű nevet.

A királyi szkíták birtokai nyugaton, a Fekete-tenger mellékén, az Al-Dunáig terjedtek. A Duna és a Dnyeszter közötti sáv médek (sigynnai) és trákok lakta gyepű lehetett. A Túr (Tyres: Dnyeszter) vidéke a ragadozók tulajdonában volt, a királyi szkíták csak a folyó torkolatvidékét, a tengermelléket birtokolták.

A Túr és a Boristen között

A szkíták birodalma nyugaton, nem számítva a tengermelléket, a Kupány (Hypanis: Déli-Bug) folyóig terjedt. Érdempálya, a szkíták egyik istenségének szentelt hely, e folyóvíz mentén, a füves és az erdős puszták határánál, nagyjából a mai Pervomajszk és Szavran táján lehetett. Nevét HERODOTOS *Exampaiaos* alakban rögzítette, s a görögök nyelvére lefordította: *Szent Utak*.

Jelzett helyen nagyobbacska bronzedény díszelgett: HERODOTOS szerint falának vastagsága hat ujjnyi (kb. 11 cm), s könnyen elfért benne hatszáz amforányi (kb. 11800 l) folyadék. ARANY (Ariantas), a szkíták egyik királya, alattvalóinak száma szerint, nyílhegyekből öntette.

A királyi szkíták birtokolták a Dnyeper-melléki-hátságot, északon az Erdővidékig (Poleszje). A tengermelléken, a Dnyeszter és a Dnyeper között laktak a görög-szkíták – görögös nevük (kallipidai) tanúskodása szerint talán szép lovúak – a Dnyeper-melléki-hátság füves pusztáin a vándorló pásztorok (alazonés), és az erdős puszták övének folyóvölgyei mentén a szántóvetők (aroterés). Az Erdővidéken, a zárt erdők övében, valószínűleg balti népek elődje, a neuroi nevű felekezet lakott. Nevük alighanem vízzel, nedvességgel kapcsolatos.

A görög-szkíták és a vándorló pásztorok szkíta szokás szerint élnek, nyilatkozik HERODOTOS, ám gabonát stb. is vetnek, a szántóvetők pedig nem táplálék gyanánt, maguk számára, hanem eladásra termelnek gabonát. A szkíta földművesek voltak a görögök gabonaszállítói, ám nyilván csak termésük javát, s nem egészét értékesítették.

Jeles történetírónk tudósítása szerint a szkíták földjének negyedik folyója a Borysthenes, s kelet felé ez után következik a Pantikapes, a Hypakyris, továbbá a Gerrhos. Utóbbi három leírásának azonban nem felel meg egyetlen ismert folyó sem a Dnyeper és a Don között. Ha azonban a Gerrhos nevet a Dnyeperre vonatkoztatjuk, miként többen javasolják, a rend nagyjában-egészében helyreáll. Mindazonáltal így sem világos, HERODOTOS honnan vette, melyik folyótól kölcsönözte a Gerrhos (Körös) nevet, s miért jelölte ekképpen a Dnyeper alsó szakaszát.

A Pantikapes (Ingul) neve szkíta fülnek nem mond semmit, s ha mégis megpróbáljuk visszafejteni, eredményül suta kifejezéseket kapunk. A folyó névadói vélhetően idegenek voltak. HERODOTOS szerint a Borysthenes – itt talán a Déli-Bug – és a Pantikapes közötti térségben a georgoi névvel illetett földművesek élnek, s a két folyó Hylaia vidékén folyik össze. Keletre pedig, a nevezett föld-

műveseken, illetve Pantikapes folyóján túl, vándorló pásztorok (nomades) lakják a vidéket a Gerrhos folyóig, vagyis a Dnyeperig. Északon, talán a mai Kijev felé, emberevőnek (androphagoi) címzett nép tanyázik.

Nehéz, ha nem lehetetlen megmondani, hol laktak az emberevők, a fentebb említett neuroi nép keleti szomszédai. Régészek úgy vélik, szóba kerülhet velük kapcsolatban a Szula folyó völgyében letelepedett szkíta népesség is. Megítélésünk szerint az emberevők egykori szálláshelyeit inkább a zárt erdők határánál, a Gyeszna folyó mentén, a Szejm torkolatától északra kellene keresnünk.

A Kupakörös (Hypakyris: Ingulec), mondja HERODOTOS, a vándorló pásztorok (nomades) tartományát félbeszelve Karkinitis városánál ömlik ki, jobbról határolván Hylaiát és Akhilles futópályáját. Sajnos a leírás nem mondja meg, hogyan tájékozódjunk. Ám bárhogyan is okoskodnánk, nem hadakozhatunk a tények ellenében. Az Ingulec a Dnyeperhez csatlakozik, nem pedig az egykori Karkinitis (Jevpatorija) városa táján szakad a tengerbe.

A Körös (Gerrhos) nevet, mint mondtuk, HERODOTOS a Dnyeperre, pontosabban annak alsó szakaszára vonatkoztatta. Leírása szerint a Körös más irányt követ, mint az általa Borysthenesnek címzett folyóvíz, és ama hely nevét viseli, ahol a két folyó útja különválik. A pásztorkodók (nomades) és a királyiak (basi-leioi) tartományának határán folyik, végül pedig a Kupaköröshöz csatlakozik.

A Körösnek nevezett vidéket, közli HERODOTOS, a tenger melléktől negyven napi hajóút távolság választja el, ami túlzásnak látszik. A királyok temetkezési helye ugyanis, tudatja egy másik bekezdésben, Gerrhosban van, e hely pedig a kérdéses időben az Ingul, Ingulec és Tjaszmin forrásvidéke. Melyik folyó (más aligha lehetett) viselte itt joggal a Körös nevet, meg nem határozható.

Nevezett vidék az i. e. 6–5. században alkalmasint a királyi szkíták szövetségének központja volt, és a nép fejedelmének, a nagyúrnak erősített szálláshelye is itt állott. Az i. e. 5. század végén a király és udvara a Dnyeper sellőihez költözött, közelebb a görög gyarmatvárosokhoz.

HERODOTOS – leírásaiból kitűnik – a különböző helyeken munkálkodó pásztorokat (alazones, nomades) és földműveseket (aroteres, georgoi) különböző törzseknek tekinti. Igazat is állíthat, ám a nevek foglalkozásra utalnak.

Az egyes művelési ágazatok nyilván a földrajzi övezetességhez igazodtak. Szkítáink a füves pusztán vándorló pásztorkodást folytattak. Fedett szekereiken magukkal vitték háztartásukat, családjukat. Tavasztól őszi legelőről legelőre vándoroltak, télen pedig visszatértek folyó menti szállásaikra. A tenger mellékén lakó görögök jobbára velük találkoztak, ennél fogva okkal tarthatták a szkí-

tákat kóborlóknak, kocsilakóknak. Úgy tűnik, az erdős puszták övében letelepedett, földsáncokkal védett szállásokon élő, vert agyagból, vályogtéglából, sárral tapasztott vesszőfonatból, fából, nádból építkező, szántóit, kertjeit művelő, istállózó állattartást is folytató népességről nem sokat tudtak.

A Boristen és a Dana között

A Boristen kétségtelenül Szkítaország legfontosabb folyója; környéke a birodalom központja. Alsó szakaszánál találjuk a vezető törzs, illetve a mindenkori fejedelem szálláshelyét, valamint a nagyurak temetkezési helyét. Torkolatánál, a bal parton, a tengermellék elnevezése Erdőség vagy Vadon erdő (Hylaia), másképpen Abike, a szkíták Föld-istenségének szentelt hely. STEPHANOS BYZANTIOS szerint e tájon kanyarog az Abianos folyócska is, ezt azonban nem tudjuk azonosítani.

HERODOTOS, nagyságának s jelentőségének megfelelően, ekként méltatja a nagy hírű folyót: „... legszebb s legjelesebb legelőket nyújt a marháknak s legjobb s kivált legszámosabb halakat. Ivásra pedig legkellemesebb. S tisztán foly mocsárok között. S mellékén legjobb vetések diszlenek. És a fű, hol be nem vetik a földet, a legbujább. S torkolatánál önmagától jegeczesül nagy mennyiségű só. És nagy szálkátlan halakat nyújt besózásra, melyeket tokoknak neveznek, s más számos csudálatra méltókat.”

Jeles atyánkfia, TÉLFY JÁNOS (1816–1898), az előző idézet fordítója, a görög-höz hajlított *antakaioi* kifejezést a magyar *tok* (tokok) szónak felelteti meg, jól lehet e név jelentésére (tokféle hal) a leírás alapján csupán következtetni lehet. Úgy véljük, vizárol – a szkíta időkben alighanem *anyatok* – van e helyt szó.

A királyi szkíták vezető törzse (HERODOTOS szerint „a legvitézesebb és legszámosabb szkíták, akik a többi szkítát szolgálóknak tartják”) az urak (urogi) címet adományozta magának, és e nevet viselte a nemzetségek összessége, azaz a nép is. Szövetségük megnevezése Esküdtek (Skythoi), illetve Esküdöttek (Skolotoi). Mellesleg az esküdt nevet, általánosságban, valamennyi szkíta nép használta.

A törzsek nagyobb része, ellentétben a karályokkal (eredetmondájukban e név is szerepel), az erdős puszták övének folyói mentén lakott, kisebb urak felügyelete alatt.

Az i. e. 5. század végén a királyi szkíták a Dnyeper bal partján, a mai Zaporizzsje, azazhogy Kamjanyka-Dnyiprovszka város környékén alapítottak székhelyet. A település nagyjából ezerkétszáz hektár területet foglalt el. Pusztá felé néző oldalát földsánc és árok védte, északi és nyugati oldalát természetes aka-

dályok, mégpedig a Dnyeper, a Konka és a Bilozerka magaspartja. Délnyugati szögletében kőből épített fellegrvár állott, a szkíta főemberek lakóhelye. A település népessége gyevasérc bányászatával, bronz- és vaseszközök készítésével, szövessel-fonással, fazekassággal, földműveléssel, állattenyésztéssel stb. foglalkozott. Az iparosok veremházakban és alapozás nélküli gerendaházakban éltek. Eme fontos ipari és kereskedelmi központot lakóinak többsége az i. e. 3. század végén elhagyta, a fellegrvárat azonban az i. sz. 3. századig használták.

A történetírónk által királyinak nevezett földek magukban foglalták a Dnyeper és a Donyec között nyújtózkodó füves pusztát, délen a Krím-félszigetet, Tauris, azaz a Krími-hegység kivételével, ahol a tauroi nevű nép lakott. A Kercsi-félsziget keleti fele a görögöké volt. Kelet felé a királyi földbirtokok a Maeotis (Azovi-tenger) partjának kikötőjéig (Kremnoi: Taganrog), a Don torkolatvidékéig, illetve a Donyec folyóig terjedtek.

Észak felé, a királyi szkítákon túl, a fekete köpenyeseeknek (melankhlainoi) címzett – HEKATAIOS (i. e. kb. 550–476.) és HERODOTOS szerint szkíta szokásokkal élő – nép lakott. Az androphagoi nevű felekezet keleti szomszédjai voltak. Szálláshelyükkel kapcsolatban jószerével csak találgatni tudunk. Többek között a Donyec felső szakaszánál letelepedett szkíta népességgel is azonosítják őket. Magunk leginkább a Don mellékén, Voronyezs tájékán keresnénk, és a tőses-küdtek egyik csoportjaként sorolnánk be őket.

A Dana és a Lég között

A királyi szkíták birodalma keleten a Dana (Tanais: Don), illetőleg a Körös (Hyrgis: Donyec) folyóig terjedt. A Don bal partján a szuromadai népet telepítették le. Alighanem a gyeű védelmének feladatát rótták ki rájuk. A Kupány (Hypanis: Kubány) folyó vidékén is élt egy szkíta csoport, vélhetően a cirákok (sirakoi), az elő-ázsiai vállalkozás szervezői.

HERODOTOS ide vonatkozó leírása félig-meddig tetszőlegesen értelmezhető.

Átkelvén a Tanais folyón, már nem Szkítiában járunk, hanem az első birtokrész a sauromatai néphez tartozik, akik a Maeotis öblétől kezdve az északi szél irányában foglalnak el tizenöt nap járásnyira kiterjedő földet, mely teljességgel híjával van mind vadon tenyésző, mind gyümölcstermő fának. Ezeken túl, uraltván a földnek következő birtokrészét, él a boudinói nép. Országukat benövi egészen mindennemű fákból álló erdő.

A szuromadaiai lakóhelyét csupán hozzávetőlegesen tudjuk megjelölni. A Don alsó szakaszát, a bal partot szállták meg, a Manyics mellékét, és valószínűleg ők éltek a Medvedica és a Hopjor torkolatvidékén is. A Maeotis öblénél lakókat jászimadai (ixibatai stb.) névvel illették. Első ízben HEKATAIOS ad hírt róluk. Madaiak tanyáztak a Volga vidékén, a torkolattól nagyjából a Nagy-Irgiz, illetve a Kis- és a Nagy-Uzeny folyó vidékéig. A boudinói nép kétségtelenül az erdős puszták vagy a zárt erdők övében élt, a gelonoi nevű felekezet társaságában. Utóbbiak a gyarmatvárosokból kiűzött görögök, állítja HERODOTOS. Régészek a szkíták földjén, a mai Poltava környékén (Bilszk) vélik felfedezni a boudinói és a gelonoi nép egykori városát. Magunk inkább a Volga vidékén keresnénk nevezették szálláshelyét, mégpedig Penza környékén. A boudinói névvel kapcsolatban pedig a mordvin népre gondolnánk. (A *b* és az *m* hangot a görög fül olykor összecseréli: a Bodza folyó megnevezése egy i. sz. 376-ban kelt levélben pl. Mouseos.)

PSEUDO-ARISTOTELES szerint a gelonoi nevezetű szkítáknál lakozik egy rendkívüli ritkaságú állat, neve *tarandos*. Termete ököréhez, pofájának alakja pedig szarvaséhoz hasonló. Eme bámulatos, szőrének színét állítólag környezete szerint változtatni képes jószág alighanem a rénszarvas (*Rangifer tarandus*). Szkíta neve *tarangyos*, avagy mai szóhasználattal *toprongyos*.

A tősesküdekről HERODOTOS ekképpen nyilatkozik.

A boudinói népen túl, észak felé, először hét nap járóföldnyire terjedő pusztaság következik. A pusztaság után, a keleti szél irányába fordulva, a thyssagetai nevű, népes és sajátzerű nemzet földjére érkezünk. Vadászván tarják fenn magukat. Szomszédságukban, ugyanezen vidéken, az ugyancsak vadászatból élő iyrkai nép lakik. (...) Ezeken túl, keleti irányban, más szkíták élnek, kik elpártoltak a királyi szkítáktól, és így jöttek e vidékre.

A Donyec és az Urál folyó közötti pusztát a tősesküdek (thyssagetai) foglalták el az i. e. 6–4. században. Keleti szomszédaik urak (iyrkai), ezeké pedig királyi szkítáktól elpártoltak, vagyis szintén urak voltak. Meglehet, azonos e három: a királyiak korábbi lakóhelyén visszamaradt, illetőleg az oda visszatért népesség képviselői.

A tősesküdek országát HERODOTOS más helyen szabatosabban körülírja: a Lég (Lykos: Urál), az Ár (Oaros: Volga), a Dana (Tanais: Don) és a Körös (Syr-gis: Donyec) között nyújtózkodott. A négy nagy folyó, állítja történetírónk, ke-

resztülfolyik a maeotai nép földjén, és beleömlik a Maeotis tavába. Az Urál és a Volga a Kaszpi-tengerbe szállítja vizét, s kérdés, kiket nevez HERODOTOS maeotai népek.

A tősesküdték birtokait meglehetősen pontossággal felrajzolhatjuk a térképre, nem úgy azonban a nép szálláshelyét. Történetírónk csupán kétszer hivatkozik magára a népre: a Dontól keletre, a boudinói nevezetűek szomszédságában rögzíti szállásterületüket. Egyik néprészük – talán őket képviselte a melankhlainoi csoport is – a Volgán innen, s a másik azon túl, a Déli-Urál vidékének pusztáin, a Szamara, az Urál és az Ilek stb. folyó mellékén lakott.

Sajnos nem tudunk válaszolni a kérdésre, miként alakult az i. e. 4. századtól a tősesküdték sorsa. Talán elvándoroltak lakóhelyükről, esetleg összekovácsolódtak – ez látszik valószínűbbnek – a környezetükben élő népekkel, illetve az alánokhoz csatlakoztak.

A HERODOTOS által feljegyzett monda szerint a szuromadaiak a szkíták és a félig-meddig mesebeli amazonok leszármazottai. Utóbbiak az i. e. 1. évezredben a kappadókiai Terme folyó torkolatánál éltek. Harcba keveredvén a hellénekkal, csatát vesztek. A győztesek az amazon foglyokat hajón hurcolták magukkal, a harcias hölgyek azonban levágták fogva tartóikat. Hajójuk, mivel irányításához nem értettek, a Maeotis partjára, Kremnoi vidékére, a szabad szkíták földjére sodródtak. A szkíták összeakaszkodtak az amazonokkal, idő múltával azonban a küzdők megbékéltek, összeházasodtak, s utóbb a Don folyó bal partján telepedtek le. „Az amazonokat most oiorpata névvel illetik a szkíták; ezen név jelentése a görögök nyelvében férfiölő, mert a férfi oior, pata pedig megölni.”

Az amazonok regéje, mint általában minden hasonló ókori történet, a valóságban gyökerezik. Ami a név tartalmát illeti, se szeri, se száma a nyakatekert szófejtéseknek. Egyesek a HESYKHIOS (5. század vége) által közölt perzsa *hamazakaran* (háborúságot szerezni) szóból teremtenek *harcosokat* (ha-mazan). Mások szerint a kis-ázsiai Thermodon folyó torkolatvidékén alapított Azzi ország asszonyai az *am-azzik*. Megint mások az *amazigh* (berber) nép leányainak tartják őket. Folytathatjuk még (a részleteket és feltételezett szóalakokat mellőzve) a *férfiasság-rongálók* és a *férj nélküliekkel*. A legnépszerűbb magyarázat szerint, miként az alakjuk köré szövött mese is bizonygatja, amazonjaink női ékeségüktől megfosztott hölgyek. *Amazos* (ἄμαζός) jelentése ugyanis *emlő nélküli*.

Vélekedésünk szerint a szóban forgó kifejezés nem madai stb. menyecskék megszólítása. Tartalma – az iráni *ama* (erő, hatalom) és a *zan* (asszony) szónak megfelelően – *asszonyi hatalom*. A szuomadai nép görög jelzője – asszonyok által uraltak (gynaikokratoumenoi) – lényegében ugyanezt jelenti.

Az *oiorpata* szót is sokféleképpen magyarázzák. E kifejezés vélhetően félreértés okán nyerte a *férfiölő* értelmet. HESYKHIOS szószeretében *ormatai* alakban látjuk viszont, ami emlékeztet a szkíta szuomadai névre. Oiorpata alighanem a nők uralta közösségben élő madaiak szkíta neve korcs alakban.

Az Urál hegység vidéke

A termékeny rónákat elhagyva, magas hegyek lábánál születésüktől fogva kopasz, lapos orrú, széles állkapcsú emberek laknak. Nyelvük egyéni, mondja HERODOTOS, de szkíta ruhát viselnek. „Ezeket senki ember nem bántja, mivel szenteknek tartják őket, és semmiféle harci fegyver sincs birtokukban. Ők igazítják el szomszédaik viszályait, és a náluk menedéket kereső nem szenvedhet sérelmet. Nevük pedig argippaioi.”

Vélhetően mongoloidokról, nyugat-szibériai népről van itt szó, s talán inkább borotvált fejüekről, mint született kopaszokról. Nevük pedig *Érdempálya* népe. Aligha sajátjuk e megszólítás; hihetőleg a szkíták nevezték őket ekképpen.

A szenteknek címzett emberek földjétől keletre pedig az issedones nevű nép lakott, s ezeken túl félig-meddig mesebeli teremtmények. HERODOTOS ekképpen beszél róluk.

Az ezeken túli vidéken vannak, amint az issedonok mondják, egyszemű emberek és aranyőrző griffek. Tőlük értesülvén a szkíták jelentik ezt, a szkítáktól pedig mi többiek kaptuk e véleményt. Szkíta nyelven arimaspoi névvel illetjük őket, mivel a szkíták nyelvén arima egy, spou pedig szem.

Az arimaspoi kifejezés tartalmának kifejtésével sokan kísérleteztek. A próbálkozások nyomán bizonyossá vált, jeles történetírónk alighanem valamit félreértett, és ráadásul a szkíta szó lebetűzése is láthatóan kifogott rajta. Magunk két ízben is (ÁDÁM 2015a, 2015b) küzdöttünk a feladattal, inkább kevesebb, mint több sikerrel. Fáradozásunk gyümölcse, *a-ra-nyász* egy szótaggal rövidebb, mint *a-ri-ma-spoi*, illetve *a-ri-ma-spou*. Helyesebb, és inkább illenék ide az *aranyőrző* (a görögben khrysophylax) szó.

A nevezett népek szálláshelyét nemigen tudják megjelölni a térképen. Általában Közép-Ázsia lakóinak tartják őket. Többnyire az Urál hegység környékét, olykor azonban az Altaj és a Tien-san vidékét szemelik ki hazájukként. Az iszedonok nevét nem ritkán az Iszety folyóhoz társítják, s szállásukat az Urál hegység keleti lejtőin vélik megtalálni. Egyesek tibetieknek, a Tarim-medence lakóinak vélik őket. Az aranyőrzőket Jining, illetőleg Dzsungária vidékén is keresik.

Magunk az *iszedones* nevű felekezetet az Urál hegység keleti oldalán honos, kiváltképpen bányaműveléssel, kohászattal, fémművességgel foglalkozó esküdt népességgel azonosítjuk. Megszólításukat – alighanem *izzajtó, izzító* – mesteriségükkel kapcsolatosnak véljük. Az Iszety folyó nevét nem különben.

Az izzítók az i. e. 4. század után, bár nevük egyszer-egyszer még felbukkan különböző forrásokban – PTOLEMAIOS (kb. 100–170.) például a Tarim-medence vidékéről említi őket –, eltűntek a történelem színpadáról. A Tarim-medencében honos izzajtók alighanem a szakaurak nagy hírű rézművesei voltak.

Az egyszemű embereket és az aranyőrző griffeket tekinthetnénk képzelet szülte teremtményeknek. Meggyőződésünk szerint amazok, képes beszédben, távoli, különös népek, míg emezek kétségkívül mesebeli lények. Az aranyőrző megszólítás azonban bizonyosan mindkettőre vonatkozik.

Az egyszeműeket vagy aranyőrzőket belső-ázsiai törökös népességnek véljük. Nevük kínai forrásokban (az i. sz. 4. és a 6. században) kaocső, avagy tielő. Előbbi cím tartalma nagyjában-egészében az, aminek magyarul is hangzik: *kocsi*. A tielő címben *kocsi, szekér, taliga* jelentésű törökös kifejezés, mint például a mongol *tereg*, rejtőzik. Kínai évkönyvek a nevezetteket az i. e. 3. századtól ismert – utóbb a hunokkal, illetve a hszenpejekkel (a mongolok elődeivel) egyesült – *tingling* népekkel kapcsolják össze. S ezek után végre értelemmel ruházhatjuk fel PLINIUS (23–79.) tudósítását is. Az egyszeműeket, aranyőrzőket, úgy mond, azelőtt kocsizóknak nevezték: „Arimaspi, antea Cacidari”. Kocsizóknak, avagy törököknek.

A mondottakat kiegészíthetjük a következő összefoglalóval: i. e. 2200–1800. között a kelet-európai puszták lakói kirajzottak kelet felé, s szétterjedtek Közép-Ázsia és Dél-Szibéria pusztaságainak folyói mentén. Birtokaikat északon a tajgaerdők, nyugaton a Déli-Urál vidéke, keleten az Altaj, a Szaján és a Bajkál-tó határolta, délen pedig a Kopet-dag, a Pamír és a Tien-san. Dél-Szibériában és Belső-Ázsiában az őslakók és a kelet-európaiak népességéből különböző népek alakultak ki. Nagyobb részüket, például a kínaiak által *tingling* névvel felruházott társulást, utóbb a hunok szövetsége fogta össze. Az i. e. 3. századtól ezen

szövetség népei vették birtokba Belső-Ázsia pusztaságait. A kelet-európaiak ki-sebbségbe kerültek, nyelvet cseréltek, törökké lettek. Hosszú ideig tartó jelenlétük azonban nem múlt el nyom nélkül. Szokásaik és szavaik egy részét átörökölték. Közelebbi és távolabbi szomszédaik, pl. mongolok, törökök hagyományaiban, nyelvében a szkíta befolyás többé-kevésbé világosan felismerhető. A török nyelv utóbb ismét kapcsolatba került a szkítával, s alighanem innen is a nagyszámú párhuzam a két nyelv szókészletében.

Az urak országának északi határa

Szkítaország határát, jelek szerint, jobbra természetes alakulatok – délen a tenger, nyugaton és keleten folyóvizek – jelölték ki. A birodalom északi határa vélhetően az erdős puszták és a zárt erdők választóvonalánál húzódott. E vidéket az ókor történetírói alig ismerték, rendszerint pusztaságnak, azaz lakatlan-nak nevezik.

Kelet-Európa lombos- és fenyőelegyes erdőkkel borított tartományait valószínűleg Európa őstelepesei (egyebek között balti, illír, trák népek elődei) népesítették be. Északkeleten, a tajgaerdők övében – nagyjából az 57. szélességi kör-től északra – nyugat-szibériai (uráli) népek laktak. Az említett tartományok népessége közé, bizonyosan állíthatjuk, nagy számban keveredtek a kelet-európai puszták legkorábbi szkíta lakói, pontosabban leszármazottaik.

A perzsák európai hadjárata

A perzsák Szkítaföldön vezetett hadjáratát általában valószínűtlennek, mese-nek tartják. Ha I. DARAJAVUS egyáltalán átkelt a Dunán – ekként érvelnek – legfeljebb a Dnyeszterig menetelt. Nemigen akarhatott mást, mint erejét fitogtatni, és hódításait a Keleti-Balkánon ily módon biztosítani.

A szkíták mindenesetre, ezt biztosan állíthatjuk, nem nézték tétlenül a perzsák előrenyomulását a Keleti-Balkánon. Hadat gyűjtöttek, és szövetségbe hívták a szomszédos népeket, s az ellenfelek talán meg is ütköztek egymással. Az eseményeket azonban HERODOTOS, illetve forrásai vélhetően felnagyították, kiszínezték, s a történetet alighanem képzelt eseményekkel is kiegészítették. Ennélfogva nehéz, ha nem lehetetlen kihámozni az alábbi történetből valóságot.

Az i. e. 6. században (516–512.) a perzsák büntető hadjáratot indítottak a királyi szkíták ellen. Ezek korábban megszállták Mada országát, az Óperzsa Birodalom elődjét, következésképpen a megtorlás oka alighanem ez lehetett. I. DARAJAVUS (i. e. 522–486.), perzsa király áthidalta a Boszporoszt, és nagy se-

reggel – szaka csapatok is részt vettek a hadjáratban – átkelt Európába. Trák földön eleinte kardcsapás nélkül vonulhatott – a Balkán-hegységtől délre lakó trákok meghódoltak –, a trák–szkíták (getai) azonban szembeszegültek az ellenséggel. Végül ők is hűbéres sorsra jutottak, és csak az i. e. 479. évben szabadultak.

DARAJAVAUS az Al-Dunát is áthidalattta, és ekképp jutott a királyi szkíták földjére. Ezek szövetséget ajánlottak a szomszédos népeknek: tauroi, agathyrsoi, neuroi, androphagoi, melankhlainoi, gelonoi, boudinói, sauromatai. Közülük azonban csupán utóbbi három vett részt az ellenállásban. A perzsák serege behatolt szkíta földre, a szkíta csapatok azonban kitértek az összecsapás elől, s elpusztítottak mindent, mi az ellenség számára hasznos lehetett.

A szkíták két seregrészre osztották haderejüket. Az egyik köteléket KOPASZ (Skopasis) vezette, és hozzá csatlakoztak a suromadaiaiak. A királyiak két nemzetsége – a nagyobb, melynek királya volt INGADOZÓ (Idanthysros), és a kisebb, melyet TAXAKIS uralt – alkotta a másik köteléket. Utóbbihoz társultak a gelonoi és a boudinói nép hadai.

A perzsák, közli HERODOTOS, üldözőbe vették a szkíták egyik kötelékét, eljutottak a Donig, átkeltek a suromadaiaiak földjére, behatoltak a boudinói nép birtokaira, és felgyújtották kiürített fővárosukat. Folytatták útjukat a thyssageták földjén a Volgáig. Ott táborot ütöttek, őrhelyeket kezdtek építeni, melyek romjai, mondja HERODOTOS, az ő idejéig fennmaradtak. A szkíták ez idő alatt visszatértek hazájukba, ám DARAJAVAUS és hadai hamarost követték őket.

A perzsák Esküdtföldön az INGADOZÓ vezette másik seregrésszel akadtak össze, és azt vették üzőbe. A szkíták útja, nyomukban az ellenséggel, az erdő puszták és a zárt erdők határánál, a melankhlainoi, androphagoi és neuroi nép birtokain át vezetett. Végül elérték a ragadozók országát, ezek azonban ellenszegültek, és nem engedték a királyiakat földjükre lépni. Ennek okán a szkíták visszatértek saját országukba.

A háború második szakaszában a szkíták rajtaütésekkel háborgatták a perzsákat. Alkudozni próbáltak a hajóhidat biztosító jónokkal is, térnének haza a hidat elbontván, azok azonban kitartottak hűbéruraik mellett. A perzsák végetül a visszavonulás mellett döntöttek. Hadjáratuk a szkíták földjén lényegében kudarccal végződött.

A szkíták három évvel később betörték a perzsákhoz hű jónok birtokaira, és MILTIADES (i. e. kb. 550–489.), Thrakike Khersonesos (Gallipoli-félsziget) ura menekülni volt kénytelen előlük. Nagyjából ezen időben, i. e. 510. körül, szkíta

követség próbált katonai szövetségest szerezni KLEOMENES (i. e. kb. 520–490.), spártai király személyében a perzsák ellen. Ugyanekkor, az i. e. 6. és 5. század fordulóján, szkíta harcosokat fogadtak fel szolgálatra az athéni városi rendfenn-tartó alakulatok.

Van még egy ide illő hírünk, mely szerint i. e. 507. körül a szuromadaiak a királyi szkíták oldalán vettek részt a perzsák elleni háborúban. Ezen eseményt nem tudjuk beilleszteni az előbbieik sorába.

Szkíta istenségek

A szkíták természethívők voltak. Megszemélyesítettek, istenségnek tekintettek kézzelfogható dolgokat, valamint fogalmakat is. Istenségeik közül a legelől állók HERODOTOS szerint a következők.

Csupán ezen isteneket engesztelik fohászaikban: Histia mindenekelőtt, azután Zeus és Ge – Ge pedig tekintetik Zeus feleségének –, és ezek után Apollon, Aphrodite Ourania, Herakles és Ares. Ezeket szokás szerint minden szkíta tiszteli, és az úgynevezett királyi szkíták Poseidonnak is áldoznak. Histia szkíta nyelven Tapiti [Tabiti], Zeus, véleményem szerint leghelyesebben, Babai [Papaios], Gé Avi [Api], Apollon Gyújtósúr [Goitosyros], Aphrodite Ourania Érdempálya [Argimpasa], Poseidon pedig Tengermása [Thagimasadas]. Nem szokásuk azonban bármelyiknek is szobrokat, oltárokat vagy templomokat emelni, kivéve Arest, mert annak állítanak.

Ares megfelelője az esküdöttek hadistensége, Hargita. A Herakles személyének megfelelő szkíta istenséget nem sikerült azonosítani.

Korábbi tanulmányainkban (ÁDÁM 2015a, 2015b, 2016) foglalkoztunk e kérdéssel. Idáig mindösszesen tizenhat szkíta istenséget tudtunk azonosítani: Avi, Babai, Boratya, Dana, Érdempálya, Gyújtósúr, Hargita, Kebelező, Lég, Magúr, Ragadozó, Szélúr, Tapiti, Tengermása, Titok, Zöld. Rendre a föld, az ég, a bor, a folyóvíz, az érdem, a Nap, a harag, háborúság, az üdvösség, a levegő, a mag, a ragadozó, a szél, a tűz, a tenger, a titok és a termőerő megszemélyesítői. A dőlt betűváltozattal jelöltek nőnemű istenségek. Mindezeket részletesebben e tanulmány végén tárgyaljuk.

A szkíták eredetmondája

A királyi szkíták, illetve HERODOTOS szerint az esküdtek az Ég és a Föld – e fogalmakat megszemélyesítő istenségek – gyermekei, közelebből HARGITA ősapánk leszármazottai.

HERODOTOS e helyen az égi atyát, a teremő istenséget Istennek (hite szerint Zeus) nevezi, az esküdtek ősapja azonban, értelemszerűen, Babai (Papaios).

Amint pedig a szkíták mondják, nemzetük mind közül a legifjabb, és ekként öltött alakot. Élt kezdetben e hajdan pusztá tájon egy Hargita [Targitaos] nevű ember. Eme Hargitának szüléi voltak – számomra hihetlent állítanak, mégis így mondják – az égi atya, és Boristen [Borysthenes] folyójának leánya. Ilyenféle eredetű volt Hargita, és volt három fia: Napocska [Leipoxais, Lipoxais, Nipoxais, Nitoxais], Árpácska [Arpoxais], és a legfiatalabb, Kalácska [Kolaxais]. Hármuk uralkodása idején aranykincsek hullottak az égből az esküdtek földjére: eke, iga, fokos és csésze. Elsőként a legidősebb látta meg a kincseket; magához vette volna őket, de az arany tűzzel lángolt, amint közeledett hozzá. Azután a középső próbálkozott, de ugyanúgy járt. Mindketten megrémültek a lángoló aranytól. Hanem amikor a legkisebb közeledett az égből hullott kincsekhez, a láng kialudt; ő magához vette, s hazavitte ezeket. Az idősebb fivérek, látván a csodát, átadták királyságukat a legfiatalabbnak.

Napocskától a szkíták ekéseknek [aukhatai] nevezett felekezete származik. A középső fivértől, Árpácskától a hajtároknak [katiaroi] és a harcfiaknak [traspies] nevezettek. A legfiatalabbtól, a királytól, a karályoknak [paralatai] nevezettek. Mindezeket együtt, fejedelmük után, esküdötteknek [skolotoi] nevezik, a hellének azonban a skythes nevet adták nekik.

DIODOROS SIKELIOTES munkájában Palos és Napes (kicsinyítő képző nélkül) alighanem megfelel Kalácska, illetve Napocska személyének.

Később, regélik a szkíták, föld szülte szűz öltött alakot közöttük, teste övig nőé, azon alul pedig vipéráé. Vele az égi atya fiút nemzett, kinek neve Esküdt [Skythes]. E fiú jelesebbé lett bármely előtte valónál, és a szkíták népe tőle nyerte nevét. E király utódai közül két testvér kitűnt érdemei által. Az egyik neve Kalács [Palos], a másiké Nap [Napes]. Ezek dicső tetteket vittek véghez, és elosztván a királyságot maguk között, népüket Paloi névvel illették egyikük, Napai névvel másikuk után.

PLINIUS könyvében talán az apalaei (apellaei, apamaei), illetve napaei megjelölés vonatkozik a kettőre. A nemzetségek (valójában foglalkozás szerint címzett csoportok) neveit más forrásokban auchetae (ekés) és cotieri (hajcsár), vala-

mint trapies, trapioi (harcfi), illetve paralocae (karályok) stb. alakban láthatjuk. Az itt felsorakoztatott, erősen rontott szóalakokból igen nehéz, már-már lehetetlennek tűnik az eredeti értelmet kifejteni. Siker reményében aligha kísérletheti meg bárki idegen.

Avar, az északon túli

ABARIS HYPERBOREOS – a görög hagyományban Apollon, a szkíták hite szerint Gyűjtősúr felkentje – alighanem valóságos személy volt. Az i. e. 8., 7. vagy 6. században élt, s talán a Délkelet-Európában letelepedett esküdtek (getai) közül származott. Atyja, ZÖLD (Seuthes) nevét is feljegyezték. AVAR neve először PINDAROS (i. e. kb. 522–443.) művében bukkan fel. A személyéhez fűződő jeles tettek némelyike félig-meddig hihető, többségük – bár némelyikük alkalmasint valóságos alapokon nyugszik – mesének tűnik. HERODOTOS például, görög elbeszélőkre hivatkozva, elmondja, miszerint AVAR nyílra kapaszkodva körbeutazta a világot, s közben nem vett ételt magához.

Esküdtek nagyurai

Az urak, avagy királyi szkíták elbeszélése szerint első fejedelmük, HARGITA uralkodásának idejétől (i. e. 1512.) I. DARAJAVAUS kelet-európai hadjáratáig ezer esztendő telt el. HARGITA országlásának ideje, a késői bronzkorban, nagyjából megfelel Mózes korának. A szkíták eredetmondájában HARGITA istenségektől származó ősapa. A regében szereplő személyek és csoportok, ahogyan az égből hullott eszközök is, félig-meddig jelképesek. A történet, illetve a nagyúr isteni eredete nyilvánvalóan a mesék, illetőleg a hit birodalmába sorolandó. HARGITA alakja viszont alighanem valóságos.

HERODOTOS jóvoltából a királyi szkíták uralkodócsaládjának néhány tagját is meg tudjuk nevezni, jöllehet nem ismerjük a kezdeteket, és az utódok sorát sem tudjuk OLTALMAZÓ után folytatni. Történetírónk i. e. 450. körül tett látogatást Olbia gyarmatváros vidékén, és ez után írta meg *Historiai* című művét. Értesüléseit a nagyurak családi kapcsolatairól ARANYPEJ nagyúr TYMNES nevű inézőjétől szerezte.

SÁRGAPEJ (Spargapeithes) vélhetően az i. e. 7. század végén élt és uralkodott. Királyi székében fia, LÉG (Lykos) követte. Ennek fia NAGYŰR (Gnouros), őutána pedig ennek egyik fia, SALGÓ (Saulios) következett a királyok sorában. SALGÓ és NYAKAS (Anakharsis) testvérek voltak. Utóbbi HERODOTOS szerint a később említendő ARANYPEJ apai nagybátyja.

DIOGENES LAERTIOS (3. század) szerint ANAKHARSIS GNOUROS fia, és KADOU-IDAS (e betűhalmaz itt alighanem Saulios nevét helyettesíti), szkíta király fivére volt. Egyaránt bírta a szkíták és a görögök nyelvét. Nyolcszáz soros költeményt írt szkítáknak és görögöknek az élet takarékoságára vonatkozó törvényeiről és hadi dolgokról. Szókimondása adott okot a példabeszédre: szkíta módra szólani.

Az ismeretlen görög anyától született NYAKAS tapasztalatszerzés okán, i. e. 589. körül, a görögök földjére költözött. Athén városában, idegenként, polgárjogot szerzett. Elnyerte SOLON (i. e. kb. 638–558.) pártfogását, és filozófiával kezdett foglalkozni. Gyakorta említették a Hét Görög Bölcs egyikeként. Hazájába visszatérve állítólag görög szokásokat kívánt meghonosítani a szkíták körében, illetve ő maga idegen istenségnek áldozott, amiért is testvére, SALGÓ lenyilazta. NYAKAS története a mesés elemektől eltekintve igaz lehet, a tudósítás hitelét beszédes neve is erősíteni látszik.

SALGÓ az i. e. 6. század végéig (kb. 515.) uralkodott, s öt fia, INGADOZÓ (Idanthysos) (i. e. kb. 515–496.) követte a trónon. Ő szervezte, s vezette a perzsák elleni hadjáratot.

Követte őt a nagyurak sorában ARANYPEJ (Ariapeithes) (i. e. kb. 480–460.), NYAKAS unokaöccse. HERODOTOS szerint SÁRGAPEJ (Spargapeithes) a ragadozók fejedelme csalta törbe, s ölte meg.

ARANYPEJNEK három feleségétől egy-egy fia született. Istrie városából származó görög asszonyától SZÉL (Skyles) (i. e. kb. 460–446.). I. TERES, trák uralkodó leányától OLTALMAZÓ (Oktamasades) (i. e. kb. 446–). OPÁL (Opoie) nevű szkíta feleségétől ÖREG (Orikos) (i. e. kb. 460–425.).

Urak a trák–szkíták földjén

ATYA (i. e. kb. 429–339.), szkíta király – neve ATAIAS, ATEAS, ATEIA, ATEUS, ATHEAS alakban maradt fenn – az i. e. 4. század közepe táján a Balkán-félszigeten foglalt népének földeket, és emiatt szembekerült a makedón görögökkel.

I. KOTYS (i. e. 383–358.), odrysi király halála után harcok törtek ki a trák birtokok újrafelosztása körül. A szkíták megragadták az alkalmat, és terjeszkedni próbáltak a Keleti-Balkánon. Emiatt háborúba keveredtek a trákokkal és szomszédaikkal. Betörték a mai Dobrudzsa területére, hadakoztak Istrie (i. e. 358.) és Kallatis (i. e. 353.) gyarmatváros lakóival, és diadalmaskodtak (i. e. 344.) a trák triballoi nemzetségen.

II. PHILIPPOS (i. e. 359–336.), makedón király kelet-balkáni hadjáratai (i. e. 352–340.) megtörték a trákok, s utóbb a szkíták hatalmát. PHILIPPOS az i. e. 342. évben indított sereget a szkíták ellen. Trákiában elfoglalta Eumolpia városát, és saját nevével ruházta fel (Philippopolis; ma Plovdiv). Adófizetőjévé tette a trákokat, és a trák–szkítákat (getai) is hódoltatta. Uralkodójuk, KOTHELAS katonai támogatásra kötelezte magát, és leányát, neve MEDA, PHILIPPOS királyhoz adta nőül.

A görög és a szkíta sereg az i. e. 339. évben csapott össze a mai Dobrudzsa lapályán. A kilencven éves ATYA elesett az ütközetben. IUSTINUS (i. sz. kb. 390.) félig-meddig mesés története szerint a szkíták, bár fölényben voltak bátorságuk és számuk tekintetében, vereséget szenvedtek PHILIPPOS ravaszkodása miatt. A görögök húszezer fiatal férfit és nőt kerítettek hatalmukba, nagyszámú szarvasmarhát, ám aranyhoz vagy ezüsthöz nem jutottak. Ezen kívül húszezer nemes kancát küldtek Makedóniába tenyésztés végett.

Midőn PHILIPPOS visszatérőben volt a hadjáratból, megmérkőzött a triballoi nemzetséggel is. Ezek csak úgy voltak hajlandók átengedni hadait birtokaikon, ha részt kapnak a hadizsákmányból. Vitába, azután harcba keveredtek; a makedónok királya súlyos sebet kapott, és zsákmánya is elveszett.

Egyesek felteszik, Szkítaország az i. e. 2. századig, SZÉLÚR (Skyluros) idejéig nem tudta kiheverni a csapást, a vereség azonban csak terjeszkedési törekvéseit akasztotta meg, befolyásukat nemigen csorbította.

Az i. e. 331. évben ZOPYRION, III. ALEXANDROS trákiai kormányzója harmincezer harcossal hadi vállalkozásba fogott. Végigvonult a Fekete-tenger partján, és megtámadta Olbia Pontike városát a Déli-Bug torkolatánál. A város azonban ellenállt a rohamoknak, s a szkítákkal szövetekezett. ZOPYRION, utánpótlás hiányában, meghátrált. Visszavonuló csapatait a szkíták rajtaütésekkel háborgatták. A maradék sereget és vezérét (boszúállás okán, mivel földjeiken III. ALEXANDROS dúlt az i. e. 335–334. évben), a trák–szkíták (getai) elpusztították az i. e. 331. esz-

tendő végén. ZOPYRION hadjáratának keltezése bizonytalan. IUSTINUS szerint az esemény az i. e. 331. évben történt. CURTIUS RUFUS szerint az i. e. 325. esztendőben.

Az i. e. 313. évben a szkíták ismét megjelentek Dobrudzsában. A trákok szövetségeseként LYSIMAKHOS (i. e. 306–281.) csapatai ellen harcoltak.

Szuromadaiak

A médek közül kiszakított népesség, a kelet-európai pusztán eltöltött mintegy három évszázad múltán, szokásaiban, nyelvében félig-meddig szkítává lett, többségük azonban, úgy tűnik, valamilyen mértékben megőrizte anyanyelvét is. Egyes törzseik szkíta (cirák, jászimadai, szigony), mások ellenben iráni nevet viseltek (pl. saioi, saudaratai, thisamatai). Fejedelmeik, amennyire tudjuk, jobbra iráni nevet választottak maguknak, pl. SAITAPHARNES.

POLYAINOS (2. század) megemlékezik MAIOTI HARGITA (Tirgatao Maiotis) királyleányról, ki az i. e. 4. század első felében élt. A történet szerint családja a jászimadai (ixomatai) törzs királyi székét birtokolta.

A suzromadaiak az i. e. 4. század végén betörték a királyi szkíták birtokaira. A Don jobb partján, illetőleg a Donyec alsó szakaszánál ütöttek tanyát, s onnan indultak hadjáratokra. A Donyec és a Dnyeper között nyújtózkodó füves puszta szkíta lakóit az i. e. 3. század elejére a Dnyeperhez, illetőleg a Krím-félszigetre szorították vissza. A szkíták ez időben több erősített települést alapítottak. Nyugaton, nagyjából ugyanezen időben, a germánok és a kelták csapatai is behatoltak a szkíták birtokaira, mindenekelőtt a nagyobb folyók, illetőleg a tengerpart mentén.

A suzromadaiak időről időre rátámadtak a Boszporoszi Királyságra. Céljuk jobbra a zsákmányszerzés volt. Úgy tűnik azonban, a városi élet viszonylagos kényelme és biztonsága is csábította őket. Fennállásának utolsó századaiban a királyság lakosságának jelentős hányadát madaiak tették ki. Letelepedésük tényét többek között a sírfeliratokon rögzített iráni nevek is bizonyítják. Az első egyértelmű utalás jelenlétükre GATALOS O SARMATES (i. e. 179.) király említése POLYBIOS (i. e. kb. 200–118.) munkájában. A Boszporoszi Királyságnak több suzromadai származású, Róma által pártfogolt uralkodója volt.

Cirákok

A cirákok (sirakoi) a Kubány vidékén laktak, és először az i. e. 310–309. esztendőben történt eseményekkel kapcsolatban említik nevüket. Rendesen az alá-nok közé sorolják őket, magunk azonban e népet a Kaukázus északi előterében visszamaradt urak örököseinek véljük. Többségükben, ezt tartjuk leginkább valószínűnek, szuromadaiak voltak, uraik pedig félig-meddig iránivá lett szkíták.

I. PAIRISADES (i. e. 349–311.), boszporoszi király fiai – II. SATYROS (i. e. 311–310.), PRYTANIS (i. e. 310.) és EUMELOS (i. e. 310–304.) – között belháború tört ki. EUMELOS szövetekezett a szomszédos lovasnépekkel, jelentős erőket gyűjtött össze, és harcba szállott SATYROS ellen a hatalomért. A cirákok – fejedelmük, ARIPHARNES vezetésével – részt vettek az örökösödési háborúban, s csatát vesztek a Thates mentén.

DIODOROS SIKELIOTES a cirákokat, EUMELOS szövetségeseit, Thates mellékieknek nevezi. E folyóvíz vélhetően a Kubány egyik mellékfolyója. A trónkövetelő SATYROS oldalán „szkíta szövetségesek” harcoltak.

Az őrsök, az alán szövetség részesei az i. e. első században a Don és az Urál folyó között éltek. A cirákok ugyanakkor a Kubány folyó mellékén. Főként kereskedelemmel foglalkoztak. Mada és Armenia országán át Babilóniából és Indiából származó árukat szállítottak teveháton. Nagy haszonra tettek szert ezáltal; a leírások szerint arannyal gazdagon díszített ruhákat viseltek.

Úgy tűnik, a cirákok és az őrsök kapcsolata nem volt éppen barátságos. Valahányszor csetepatéra került sor, a két nép egymással szemben foglalt állást. Az i. sz. 35. esztendőben például Kaukázusi Ibéria és Parthia viaskodott egymással Armenia trónjának birtoklásáért. A cirákok a Róma által támogatott kaukázusiak oldalán harcoltak, az őrsök ellenben a parthusok mellett.

A boszporoszi háborúban (i. sz. 49.) a ZORSINES vezette cirákok a pontosiaikat támogatták, az őrsök ellenben, EUNONES vezérletével, a rómaiakat. A római sereg elfoglalta a cirákok erősített központját, Uspe városát, és lakóit nagyobb részt lemészárolta. ZORSINES békét kötött, elismerte Róma fensőbbségét. A cirákok e háborúban végzetesen meggyengültek. Az i. sz. 193. évben újabb boszporoszi csetepatéban vettek részt, és ez után róluk többé nem hallunk. Az őrsök neve is nagyjából ez időben tűnt el forrásainkból. PTOLEMAIOS a második század közepe táján alanorsoi néven hivatkozik rájuk, szállásterületüket a Krím-félszigettől északra jelöli meg. Mintegy hatszáz év múlva újra felbukkan az őrs név a honfoglalásnak nevezett eseménnyel kapcsolatban. Ugyancsak a jászik egy csoportját jelöli, nevezetesen Khorasmia egykori szkíta lakóit.

Őrsök, cirákok, madaiak stb., ha el is tűntek a történelem lapjairól, más népek közé betagozódva tovább éltek. Emlékük – ha másként nem, személynevek közvetítésével – fennmaradt. Például a Kárpát-medence településeinek nevében.

Zuárdok és mádiak

PLINIUS jelentése szerint a Dnyeper torkolatának környékét a sardi scythae és a siraci nevű nép lakta. PTOLEMAIOS szerint nevezettek Sarmatia Asiatica területén tanyáztak. Utóbbi (sirakenoi) a Maeotis öblénél élő iaxamatai (jászimadai) nép lakóhelyétől délre, előbbi (souardenoi) észak felé, a Don és a Volga között. Tudósítónk a Volga környékéről, a mai Baskírföld vidékéről még egy mate-roi nevű népet is említ.

A szóban forgó nevek hihetőleg iráni népességet, szuromadaiakat jelölnek. Utóbbi kettőt gyakorta összekapcsolják a szabar, illetve a magyar néppel. Csak-hogy ez időben a szabarnak nevezett törökök – először az 5. században hallunk majd róluk – valószínűleg az Altaj vidékén laktak, a magyar név pedig az idők méhében szunnyadt. Nép elnevezéseként a 830. év táján öltött testet, amikor a Kazár Birodalomból kiszakadt bolgár szabarok, egyesülve a szkíta kabarokkal önálló népként léptek a történelem színpadára.

Alánok

A Közép-Ázsia pusztáin zajló változások – a jüecsék vándorlása (i. e. 165–130.), illetőleg ezzel kapcsolatban Görög Baktria bukása és a kankarok terjeszkedése – elmozdította lakóhelyükről a jászikat.

A Szir-darja középső szakaszának alföldjét, valamint a Talas és a Csu folyó lapályát birtokló kankarok az i. e. 2. század közepe táján kiterjesztették fennhatóságukat a jászik és az izzítók országára. Előbbiek ez okból szövetségük nevét (Más Esküdtek: Massagetai) Alánra (Alanoi) változtatták. A jászik – az izzítók sorsát sajnos nem ismerjük – ez időben rajzottak ki közép-ázsiai hazájukból. Jó részük a Szir-darja alsó szakaszától, illetve az Aral-tó vidékéről, Kalász (Khorasmia) tartományból a kelet-európai pusztára költözött.

A jászik országának neve kínai forrásokban *Alan*, *Alanliao*, *Jencaj* (Hatalmas puszta), illetve *Hosu*, *Hoszu*, az izzítóké *Jen* (Szakadék, Szikla). *Hosszú*, nevezetesen Jásziország lakóinak neve PLINIUS művében *abzoe*.

Az i. e. 2. század elejéig a jászik (iazyges) törzse a Dnyeperig nyomult előre, a rósálánok (roxolanoi) az Azovi-tenger vidékéig jutottak, az őrsök (aorsoi) pedig a Don és az Urál folyó között foglaltak maguknak területet. Valamennyiük

neve először STRABON művében tűnik fel. Történetírónk szerint „az aorsoi és a sirakes népet az azonos nevű felső törzsek számkivetettjeinek vélik”. A cirákok, vélekedésünk szerint, nem tartoztak az alán szövetséghez, felső törzsükről, másikké néprészükről nincsen értesülésünk. Az őrsök felső törzsét a Déli-Urál vidékén honos népességgel azonosíthatjuk.

A királyi szkíták az i. e. 2. században elvesztették vezető szerepüket a kelet-európai pusztán. Helyüket testvérnép – a szarmatáknak nevezett jászik, az alán szövetség részesei – foglalták el. A királyi szkíták vezető törzsének népessége ezután a Krím-félszigetre, illetőleg a Dnyeszter és a Déli-Bug alsó szakaszának környékéhez tömörült. Kisebb birodalmuk – Mikra Scythia, Kis-Szkítia (i. e. kb. 250–i. sz. kb. 200.) – neve utóbb a mai Dobrudzsa területére szállott át, ahol az i. e. 2. században szintén feltűntek.

STRABON szerint a kelet-balkáni trák–szkíták (esküdtek: getai), a túri esküdtek (tyregetai), a szarmatának címzett jászik (iazyges), a királyiak (basileioi) és az urak (ourgoi) lakóhelye, az Al-Dunától (Istros) a Boristen (Dnyeper) felé haladva – az i. e. 2. század végén –, így sorakozik fel a kelet-európai pusztán.

A nevezett Borysthenes és Istros közötti vidék fölött fekvő egész tartomány magában foglalja először is a getai nép pusztaságát, majd a tyregetai, és ezek után a iazyges sarmatai nép országát, és az úgynevezett basileioi és ourgoi népet, kik jobbra pásztorkodnak, bár kevesen földműveléssel is foglalkoznak. Azt mondják, ők az Istros mentén is élnek, gyakran mindkét parton.

A királyiaknak nevezettek nyilván az urak, kik itt ourgoi néven is szerepelnek. Nem tévesztendő össze a PTOLEMAIOS művében szereplő basileioi sarmatai törzsszel. A szuromadaiai királyi törzse (asaioi, saioi) a Don mellékén lakott.

Kajla szarvú kolos

STRABON szerint a kelet-európai pusztán „A négylábúak között él az úgynevezett kolos, nagyságát tekintve a szarvas és kos között áll, fehér, ezeknél gyorsabb, s orrával szívja fejébe a vizet, és azután e tárolóból több napig ellátja magát, ekként könnyen megél víztelen helyeken”. ΗΕΣΥΚΗΙΟΣ szerint a kolos „nagy, szarvatlan kecskebak”.

Az említett állat, leírása alapján, a tatárantiloppal (*Saiga tatarica*) azonosítható. Szkíta neve, sejtésünk szerint, valamely tulajdonságára utal (lásd szarvas: szarvat viselő jószág), és mint ilyen, jó eséllyel főnévből képzett szó. A görögös *kolos* első eleme vélhetően a főnév, a második (görögben a névszó jelölése) ma-

gában foglalja a melléknév képzőjét. Vegyük ezek után sorra a szó értelmét hordozó mássalhangzókat. A *kappa* lehet *k* vagy *g*, a *lambda*, *l* vagy *ly*, a *szigma* pedig *s*, *sz*, esetleg *c*. (A névszó jelölése felülírhatja a szkíta kifejezés végződését, e helyen azonban nem ezt várjuk.) A szkíta magánhangzók többségének a görögben nincsen teljes értékű megfelelője, így ezek helyébe jóformán bármit állíthatunk. (Bizonyos valószínűséggel zárt magánhangzónak zárt, hosszúnak inkább hosszú felel meg stb.) A keresett szkíta főnév alighanem *göly*. CZUCZOR és FOGARASI (1864) szerint: „Abaúji szó, különösen Szepsiben és vidékében. Am. domó, gyürke, kenyér gyürkéje, púpja.” A gyürkés arcú jószág szkíta elnevezése eszerint *gölyös*.

Szkíta nagyurak a Krím-félszigeten

A királyi szkíták urai az i. e. 3. század végén elhagyták Dnyeper menti székhelyüket, és új központot, valamint fővárost (Nap: Skythike Neapolis) alapítottak a Krím-félszigeten, a mai Szimferopol környékén.

A közelben élő görögök, Khersonesos (Szevasztopol) város lakói, a veszedelmes szomszéd okán az i. e. 179. évben szövetséget kötöttek I. PHARNAKES (i. e. 2. század), pontosi uralkodóval. Az i. e. 2. század vége felé VI. MITHRADATES (i. e. 120–63.) királyhoz, az előbbi unokájához, folyamodtak segítségért.

A szkíták uralkodója ez idő tájt SZÉLÚR (Skyluros: i. e. kb. 130–113.) volt, Olbia városának is hűbérura. Kalos Limen (Csornomorszke) és Kerkinitis (Jevpatorija) városát szintén ellenőrzése alatt tartotta. A század végén a nevezett településeket a görögök visszafoglalták, előbbi azonban szkítáink az 1. század közepe táján újra birtokba vették, s az i. sz. 1. századig meg is tartották.

STRABON szerint SZÉLÚR és seregnyi fia – számuk ötven vagy nyolcvan, állítja forrásaira hivatkozva történetírónk – három erődöt épített, úgymint Balog (Palakion), Hab (Khabaioi, Khabon) és Nap (Napis, Napites, Neapolis) erősségét. Valószínűleg mindhárom a mai Szimferopol vidékén állott. Nap városát a gótok az i. sz. 3. század közepe táján elpusztították. Fennmaradt azonban a királyi sír-emplék, ahol SZÉLÚR vagy fia, BALOG is nyugszik.

Többen feltételezik, talán nem ok nélkül, SZÉLÚR a szóban forgó erődvárosokat három (véltetően idősebb) fia tiszteletére nevezte el.

SZÉLÚRNAK leánya is volt, meglehet, több is. Egyikük nevét márvány áldozati asztal (Pantikapaion: Kercs, i. e. kb. 140–111.) peremére véselt felirat őrizte meg. A felirat első sorát bajos kibetűzni. A kiegészítéseket szögletes zárójel, a töredékes betűket pont jelzi. A szövegnek (JU. G. VINOGRADOV 1987) csak egy részét, mondanivalónk szempontjából lényegét, ültettük át magyarra.

ΥΠΕΡ [ΤΟΥ?] ΒΑΣΙΛΕΩΣ [ΤΡΙ]Σ [ΠΑ]ΙΡΙΣΑΔΟΥ [ΤΟ]Υ vel [ΥΙΟ]Υ ΒΑΣΙΛΕΩΣ
[ΒΟΣΠΟΡΟΥ?] ΠΑΙΡΙΣΑΔΟΥ ΣΕΝΑΜΩΤΙΣ ΗΡΑΚΛΕΙΔΟΥ ΓΥΝΗ

ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΔΕ ΣΚΙΛΟΥΡ[Ο]Υ ΘΥΓΑΤΗΡ Ν ΑΝΕΘΗΚΕΝ ΤΗΝ ΤΡΑΠΕΖΑΝ vacat
ΔΙΘΑΓΟΙΑΙ

... *Senamotis, Herakleides asszonya, Skilouros király leánya szenteli az asztalt Dithagoianak.*

A királyleány nevét egyiptomi eredetűnek tartják, az istenséggel kapcsolatban pedig Artemis és Hekate, illetőleg, nem egészen szerencsésen, Zeus alakját vetik fel. A név lehetne egyiptomi eredetű is, SZERELMETES azonban esküdt volt, és alkalmasint őseinek istenségeit tisztelte. Jelen esetben *Titok* úrnőjét.

MITHRADATES, lévén a vállalkozásban maga is érdekelt – hatalmát kívánta ugyanis a Fekete-tenger északi partjára kiterjeszteni – az i. e. 111. esztendőben sereget küldött a szkíták ellen. Az egyesült görög hadak felmorzsozták a BALOG (Palakos: i. e. kb. 113–111.), SZÉLÚR fia által vezetett sereget.

Miután a pontosiak hazatértek, a szkíták, egységben a DACOS (Tasios) vezette rósalánokkal, újabb vállalkozásba fogtak. A pontosi seregek ismét beavakoztak a háborúba, és ezúttal a szkíták döntő vereséget szenvedtek. Két erődítményüket (Hab és Nap), köztük székhelyüket is fel kellett adniuk. Önállóságuk elveszett. BALOG az urak, vagyis a királyi szkíták utolsó független uralkodója. A híradások szerint legyőzetésük után a rósalánok közül sokan a Pontosi Királysághoz szegődtek, és később Róma ellen is küzdöttek.

MITHRADATES hadai ugyanezen időben foglalták el a Boszporoszi Királyságot. v. PAIRISADES (i. e. kb. 140–111.), a boszporosziak királya ellen fellázadtak a szkíták, valószínűleg a helyben lakók, és megölték. Vezetőjük, SAUMAKOS (i. e. 111–110.) nevét a szkíta nyelv szótárában hiába kerestük. A pontosi hadak hamarosan úrrá lettek a lázadókon, és a Boszporoszi Királyságot is MITHRADATES birodalmához csatolták. Nem sokkal ez után, az i. e. 63. évben a rómaiak tették rá kezüket.

A Krím-félszigeten és a Dobrudzsában letelepedett szkíták a görögök befolyása alá kerültek – uraluk görögös neve is erről tanúskodik –, majd a Római Birodalom alattvalóiként folytatták életüket. A krími szkíták királyságát a gótok számolták fel az i. sz. 3. században.

A Dnyeper és az Al-Duna között élő szkíta népesség nagyobb része valószínűleg az alánokhoz csatlakozott, s közülük többen Alföldünkre költöztek.

A krími szkíták városa

Uszty-Alma az egyetlen település, melyet a szkíták a Krím-félsziget nyugati partjánál alapítottak. Vélhetően az i. e. 2. század végén építették, amikor elfoglalták a Krím félsziget északnyugati tartományait.

A szkíta település Khersonesos városától északra, az Alma folyó torkolatánál állott. Az Alma meredek bal partja nagyjából harminc méterrel emelkedik a tenger szintje fölé, s e hegyfokra épült a város. Hat hektárnál nagyobb területével felülmúlja a szomszédos görögök városait (Kalos Limen, Kerkinitis), és más szkíta településeket is, kivéve a királyság székhelyét, Nap városát Szimferopol közelében.

A település kőlapokkal, tengeri kavicsokkal kikövezett utcái mentén gazdasági- és lakóépületek sorakoztak. A házakat kőből vagy kő alapzatra rakott vályogtéglából építették. Az ajtók a házak délnyugati, szélről védett oldalán nyíltak. A rangosabbak házainak falát görögöktől beszerzett cseréptáblák, a szegényebbekét valószínűleg szalma és deszka borította. A házak közepén agyagból tapasztott tűzhely állt. Az udvarban tárolókat, vermeket ástak, s az állatok számára kő jászlakat helyeztek el.

A város lakói elsősorban gazdálkodással, növénytermesztéssel, illetve állattenyésztéssel foglalkoztak. Árpát, búzát, rozsot, és azonkívül borsót, bükkönyt, lencsét stb. termesztettek. Bevételük fő forrása a búza kivitele lehetett.

A termést vermekben tárolták. Egyes vermek három méternél is mélyebbek voltak, közel két méter szélesek, térfogatuk pedig három köbméter körüli. Sok verem közepén találtak tetőzetet tartó dúcnak ásott gödröt. A vermekben húst, tejet és más élelmiszereket is tároltak. Az ásatás során kemencék, szemetes gödrök, áldozati helyek stb. is előbukkantak. A gabonát – a kiásott malomkövek tanúsága szerint – forgóköves kézi malmokkal őrölték.

A régészek szőlőművelésre, bortermelésre utaló jeleket, pl. szőlőmagokat is találtak, valamint egy sajtó töredékét.

A város lakói juhot, kecskét, marhát, sertést és szárnyasokat tartottak, és jelek szerint – hálózhoz való ólomnehezékeket, valamint horgokat is leltek – a halászat is élelemszerző elfoglaltságaik közé tartozott. A leletek magukban foglalták a táplálékul szolgáló halak – kárász (*Carassius carassius*), lepényhal (*Platichthys flesus*) és márna (*Mugil cephalus*) – csontjait.

A kézművesek fonással, szövással, illetve bronzöntéssel, bőr-, csont-, fa-, kő- és vasfeldolgozással stb. foglalkoztak.

Esküdöttek nyelve

A szkíták nyelvét a kérdéssel foglalkozó írástudók közmegegyezéssel az indoeurópai nyelvcsaládba, azon belül az indoiráni nyelvek csoportjába, a kelet-iráni nyelvek közé sorolják. Ezeket is további két csoportba (észak- és délkeleti) osztják be.

A kelet-iráni nyelvek északkeleti csoportjába sorolják az *avesztai*; *baktriai*; *szkíta*, *szarmata*, *alán*, *oszét*; *szogd*, *jagnobi*; *khorezmi* nyelvet. A vesszővel elválasztottakat egymás közelebbi rokonaiként kezelik. A dőlt betűváltozattal jelöltet kihaltnak tekintik. A délkeleti csoportba tartozik (többek között) a *hotani* és *tumusukoi szaka* nyelv.

Léteznek eltérő vélemények, más osztályozások is. Mindazonáltal, még ha vitatják is a részleteket, a szkíták, illetve nyelvük iráni mivoltát jobbra tényként fogadják el.

A kezdetek

MARCUS ZUERIUS VAN BOXHORN (1612–1653.) felismerte az indoeurópai nyelvek hasonló vonásait, ennek alapján feltételezte egy alapvető, közös ősnyelv létezését, és ezt szkítának nevezte. A szkíták nyelvét, a mondottakból következő, indoeurópainak határozta meg. Hasonló álláspontot képviselt GOTTFRIED WILHELM LEIBNIZ (1646–1716.) is. Nevezett szerzők feltételezésének tápot adott ama régi közhely, mely szerint a szkíták a világ legrégibb népei közé tartoznak. Az ókor történetírói közül többen, pl. HERODOTOS, ugyanezt állítják. IOSEPHUS FLAVIUS (37–kb. 100.) a szkíták ősapjának Noé unokáját, Magógot jelöli ki: „... Magóg pedig a róla elnevezett magógokat alapította, kik magukat szkítáknak nevezik.”

Német nyelvű szerzők – pl. JOHANN KASPAR ZEUSS (1806–1856.), KARL MÜLLENHOFF (1818–1884.) és WILHELM TOMASCHEK (1841–1901.) – próbálkoztak elsőként a szkíta nyelv besorolásával, természetének felderítésével. Dolgozataik, il-

letve eredményeik terelték a figyelmet az indoiráni nyelvek felé. Nevezett szerzők különböző forrásokból összegyűjtötték a szkítáknak tulajdonított kifejezéseket, s azokat indoeurópai nyelvek szavaival vetették egybe. A szkíták árja mi voltát szerzőink nyilvánvaló, könnyen belátható igazságként kezelték.

Bizonyos szempontból ésszerűnek látszott a szkíta szavakat indoeurópai nyelvek szószerkezetével összevetni. Egyrészt Európa nyelveinek döntő többsége indoeurópai. Másrészt a vizsgálatba bevont – szkítáknak tulajdonított, ám jó részt nem tőlük származó – kifejezések egy része kétségtávolan indoeurópai, közelebbről iráni. Végül pedig a szkíta nyelv ábrázolásával a német főuralom eszméjét is újabb érveléssel lehetett megtámogatni.

Az első összefoglaló munkát a szkíta nyelv szavainak magyarázata tárgyában VASMER (1923) tette közzé. Ám szókincs tekintetében túltesz bárki más munkáján ABAJEV dolgozata (1949). A szóban forgó műben, nem számítva az ismétlődéseket, nagyjából kétszáz kifejezés szerepel.

A bizonyítékok

A szkíták irániságát igazolandó, szerzőink általában három fő bizonyítékot sorakoztatnak fel.

Az egykorú vagy közel egykorú forrásokban fennmaradt, szkítáknak tulajdonított kifejezések iráni nyelvek szókészlete alapján értelmezhetők. Hasonlóképpen a görög gyarmatvárosokban stb. lelt tárgyak feliratainak szövegében a szkítáknak tulajdonított (görögből stb. nemigen magyarázható) nevek.

A Tarim-medencében letelepedett szakák nyelve, irataik tanúsága szerint, iráni volt.

Az iron nép nyelve iráni, mások által ráruházott nevük – oszét – pedig nyilvánvaló kapcsolatban van a jászik megnevezésével. Az oszéteket a jászik utódainak tartják, ezeket pedig a szármatákkal veszik egy kalap alá. A szármaták, HERODOTOS tudósítása szerint, a szkíták nyelvét beszélték, s ebből következtetve a szkíták nyelve is iráni.

A szkíta kifejezések tartalma iráni nyelvekből levezethető

Bizonyos korlátok között bármely nyelv szótárának szavait lehet bármely más nyelv szószerkezte alapján értelmezni. Különösen vonatkozik ez a rövidebb, két-három szótagból álló kifejezésekre.

Vegyük példának a német *Birke* és a magyar *birka* szó párhuzamát. Ha jó-szerével semmit sem tudnánk a német nyelvről, s nem lenne támpontunk a szó jelentével kapcsolatban, *birka* szavunkat bízvást tekinthetnénk a hasonló kifejezés megfelelőjének. Szótagjaik száma egyezik, vázuk, az értelmet hordozó más-salhangzók szintén (mindkettő lényeges követelmény), a szó végi magánhang-zók különbözőségét pedig magyarázhatnánk – valamennyi feltevésünk helyén-való lenne – a nyelvek változásával, eltérő hangkészletével, a szót lejegyző tu-dósító tanácstalanságával, a kéziratot másoló botlásával. Némi óvatossággal ki-jelenthetnénk: a *Birke* szó értelme, tekintettel a nyelvünkben élő *berke*, *birke* és *bürge* változat tanúságára is, valószínűleg *juh*.

A szavak jelentésének kutatója, ha nincsen valamiféle támpontja a visszafej-tendő kifejezés értelmét illetően, meglehetősen szabadsággal kezelheti vizsgálatá-nak tárgyát. Ámde minél közelebből ismeri a megfejtendő szó jelentését, annál nehezebb a dolga.

Példánknál maradva *barka* vagy *birke* szavunkra kellene hivatkoznunk, ha tudnánk: a német szó növényhez kapcsolódik. *Birke* szavunk egyik jelentése, CZUCZOR és FOGARASI (1862) szerint, „fenyő- és nyárfákon teremni szokott bim-bóforma apró csomócskák”.

Végül, ha ismernénk a *Birke* szó jelentését – nyírfa –, be kellene látnunk: a felsorolt szavak hasonlósága ez esetben csupán a véletlen műve. Másként fogal-mazva, csakis akkor beszélhetnénk a német *Birke* és a magyar *birka* szó megfe-leléséről, ha mindkettő nagyjából ugyanazt jelentené. Egybeesésre példa a *Haus* és a *ház*, a *Rost* és a *rozsdá*, továbbá a kevesek számára nyilvánvaló *Stahl* és az *acél*, illetve a *Zwerg* és a *törpe* kifejezés kapcsolata. S a még nehezebben emészt-hető *Roß* (nemes ló, paripa) és a *rós* (vörös, többek között lószín) rokonsága.

Lássunk tárgyunkhoz illő példát is. A Dnyeper szkíta neve ókori görög mű-vekben *Borysthenes*. ABAJEV (1949) vélekedése szerint e név tartalma, tekintettel az úgynevezett Nagy-rétre a Dnyeper alsó szakaszánál, **varu-stāna* (széles tar-tomány). A szófejtés eredménye alaki szempontból megfelelő, és mivel nincsen fogódzónk a szkíta név jelentését illetően, tartalmi szempontból sem kifogásol-ható. Megkérdezhetnénk éppen, miért nevezték a szkíták a folyót ilyenképpen, a hitetlenkedés azonban egy lépéssel sem vinné előre ügyünket.

Ilyen módon okoskodva a szkíták nyelvét a magyarral is párhuzamba állít-hatjuk. Vélekedésünk szerint a *Borysthenes* név tartalma, tekintettel *bor* és *isten* szavunkra, lehet *Boristen*. A szófejtés eredménye alaki szempontból megfelelő, és mivel nincsen támpontunk a szkíta név jelentését illetően, tartalmilag is kifo-

gástalannak mondható. Ráadásul nem kellett feltételezett, kikövetkeztetett, forrásainkban elő nem forduló (csillaggal jelölt) szóalakkal ügyeskednünk, miként tette ABAJEV. A hasonlatosság azonban önmagában nem meggyőző bizonyíték, hiszen az, mint láttuk, lehet a véletlen műve is.

Néhány ismeretlen tartalmú szó visszafejtése tehát nem biztosít megfelelő alapot a szkíta nyelv besorolásához. Az eredmény ugyanis túlzottan ki van szolgáltatva a véletlennek. Szerepét csakis nagyobb számú kifejezés elemzésével lehet csökkenteni. Nyilván azon nyelv rokona a szkítának, melynek szószeredete a legtöbb és leginkább hihető egyezést tudja felmutatni. Elvárható még ezen kívül: eredményeink igazodjanak valamilyen értelmes rendhez, s legyenek segítségünkre további összefüggések felderítésében is.

A szkíta szószeredettel kapcsolatban felmerülhet még a hitelesség kérdése. Az egykorú vagy közel egykorú forrásokból ismert szkíta szavakat (számuk nemigen több száznál) jegyzékünkbe kétség nélkül besorozhatjuk. Hasonlóképpen a pénzérméken, görög, latin, perzsa stb. feliratokon rögzített, magán a feliraton is szkítáknak tulajdonított (olykor más források által is említett) neveket. A görög gyarmatvárosokban lelt tárgyakra (edények, síremlékek stb.) rótt nevek egy részét azonban fenntartással kell kezelnünk. Sokat közülük csupán azért tulajdonítanak a szkítáknak, mert a görög, latin stb. nyelv szószeredete alapján nemigen tudják őket értelmezni.

A személynevekkel kapcsolatban egyébként is indokolt az óvatosság, mivel egy részük bizonyosan jövevény a szkíták nyelvében. TAXAKIS és TIRDAD, például, kétség nélkül szkíta főember. Nevük ellenben, jó eséllyel, idegenből származik: Íjász (görög), Tir [istenség] adta (iráni).

A Tarim-medencében letelepedett szakák iratai

A szakaurak – sakaraukai, sakaurakai, saraucac, szajvang – a közép-ázsiai szkíták, más szóval a szakák csoportjához tartoztak. Szállásaik kezdetben az Ili folyó völgyében és az Iszik-köl vidékén voltak. Lakóhelyüket i. e. 165. körül a vándorló jüecsék miatt elhagyni kényszerültek. Döntő többségük délre költözött, a Hilmend-tó környékére, illetve az Indiai-félszigetre. Kisebb részük visszahúzódott a Pamír stb. védettebb völgyeibe. A kínai Han Birodalom bukása (i. sz. 220.) után, kihasználva az ellenőrzés időleges lazaságát, a hegyekben menedékre lelt szakaurak alászálltak a Pamír völgyeiből, és letelepedtek a Tarim-medence nyugati felének városaiban (pl. Jütien, Pisan, Sacső, Tumusuko). Sacső alkalmasint tőlük örökölte nevét. A szakaurak ezután – mint hátrahagyott írá-

saikból (i. sz. 4–11. század) kiderül – hamarosan elvesztették nemzeti azonosságukat és anyanyelvüket. Feladták szokásaikat és egybevegyültek az iráni stb. nemzetiségű városlakókkal. A későbbiekben, éppen írásos emlékeik révén, hotani szakák néven váltak ismertté.

A Tarim-medence lakóinak körében a 7. századtól a kínai, a szanszkrit, a szogd, a tokhár és a szakának nevezett nyelv volt használatban. Utóbbit jobbára írott formában alkalmazták. Hotanban viszont a 4–6. században a szaka nyelv volt a vezető szerep, és a buddhista tanok nyelveként használatban is maradt a 10–11. századig. Maralbasi (Barçuk) vidékén a baktriai görög ábécé betűivel írtak, Hotan vidékén indiai brahmi írásjelekkel. Mindazonáltal néha kínai jeleket is használtak. A Kaocsang és Tunhuang barlangjaiban lelt buddhista kéziratok eredetileg szanszkrit nyelvű szövegét általában kínaira, tibetire vagy szakára ültették át.

A 893. évben a karakhanidák elfoglalták Kasgart, majd 900. körül a Tarim-medence nyugati felét is. A szakák nyelve ekkortól jelentőségét veszítette. Mindamelllett a 11. század első felében még készültek görög betűkkel írt szaka nyelvű buddhista kéziratok, ritkábban levelek stb. is.

A mondottakból következik, a hotani szakák nyelvéből nemigen lehet következtetni a szkíták nyelvének mivoltára. Szakáink, kisebbségben, nyelvet cseréltek, hasonlultak a népességhez, mely befogadta őket. Jószerével csak nevük tanúsodik szkíta származásukról, s talán szkíta szavak nyomai irataikban: ám e szempontból szövegeiket még nem vizsgálták.

A hotani szakák iráni nyelven írtak (és nyilván beszéltek is). Ezt iratok tanúsítják. A nyelvcsere tényét ellenben csakis közvetett bizonyítékokkal tudjuk alátámasztani, s ez érvelésünk erejét visszafogja.

Az oszét nép nyelve és neve

Gyakorta hangoztatott feltételezés, miszerint az oszét nyelv rokona, ha nem egyenes ági örököse, az alánnak, a szarmatának, illetve a szkítának. Az iráni elmélet hívei jobbára egy csoportba sorolják e négyet.

Oszétek, valamint alánok azonosságát JAN POTOCKI (1761–1815.) feltételezte, és hasonlóképpen vélekedett JULIUS KLAPROTH (1783–1835.) is. POTOCKI szerint az oszétek szarmaták, a médek leszármazottai. Az alánok pedig nem különben szarmaták, ennélfogva ők is irániak. Hasonló nézetet vallott VSEVOLOD MILLER (1848–1913.), hangsúlyozván: „Az oszétek ősei azon iráni pásztorkodó nemzetségeknek voltak részesei, kiket szarmata és részben szkíta néven ismertek sok év-

századdal Krisztus előtt.” És a koronát minderre felteszi ABAJEV munkálkodása. Jóllehet módszerei ellen többen is kifogással élnek, állításai nyomán oszétok és alánok nyelvének rokonságát manapság jobbra tényként kezelik.

Szerzőink, látni való, bizonytalan meghatározásokkal dolgoznak. Nem egészen világos például, éppen kiket tekintenek szarmatának és szkítának. Az uralkodó felfogás szerint a szarmaták azonosak az alánokkal, vagy legalábbis közeli rokona egymásnak e kettő. Szkítákról értekezvén rendszerint a királyi szkítákra gondolnak.

Ha valamennyire is tisztán szeretnénk e kérdésben látni, értelmeznünk kell a szóban forgó kifejezések tartalmát.

A *szkíta* szó többféle értelemben használatos. Összefoglaló értelemben, általánosságban a Kelet-Európa és Közép-Ázsia pusztaságain honos szkíta népességet, illetve lazán összefogott szövetségüket jelöli. Szorosabb értelemben – rendszerint ekként használják –, az *urak*, ismertebb nevükön királyi szkíták kisebb szövetségét (esküdtek) jelenti.

Az *alán* is összefoglaló név. A közép-ázsiai szkíták, azaz a szakák csoportjába tartozó jászik szövetségének neve. Történészek sohasem ezen értelemben használják, hanem nép neveként. Többnyire összeboronálják az alánokat a szuromadaikkal, s általánosságban szarmatának nevezik mindkettőt. A régészek mindazonáltal különbséget tesznek szuromadaik és alánok tárgyi hagyatéka között. Szauromatának nevezik amazok, szarmatának emezek korszakát.

Az iráni szuromadaikat Mada országának asszírok által megszállt országrészéből (Syromedia) ragadták magukkal, és telepítették le a Don mellékén a királyi szkíták. Nevük átszállott az általuk lakott tartományra (Sarmatia), és később valamennyi e vidéken felbukkanó népet, a tartomány megnevezése nyomdokán, szarmata névvel illették. Például az i. e. 2. században az alán szövetség részeseit (jászikat, rósalanokat, őrsöket).

Nincs ebben semmi különös. Kelet-Európa kezdetben Szkítaország volt, a királyi szkíták földje. Azután a szarmaták hatalmasodtak el ama vidéken, és róluk kapta nevét a Don folyón innen s túl nyújtózó terület: Sarmatia Europaea és Asiatica. Az ott felbukkanó, hasonló szokásokat követő pusztai népek, függetlenül származásuktól stb., mi mások lehetnének, mint Szarmataföld lakói, vagyis szarmaták?

Ami pedig az oszétokat illeti, ők egy időben – a hunok és törökök felbuklásától a mongol megszállásig – a jászik, jelen esetben kaukázusi alánok hűbéresei voltak. Az oszét név – szomszédaiak voltak a névadók – uraikról szállott rájuk. Saját nevük iron, s talán nem a médek, illetve a szuromadaiaiak utódai, nyelvük azonban bizonyosan iráni.

A szarmatákat (szuromadaiakat) DIODOROS SIKELIOTES madaiaiaknak mondja. HERODOTOS szerint, bár hibásan beszélük, a szkíták nyelvét bírják. A szarmaták, ekképpen okoskodnak írástudóink, bizonyosan irániak. (És ebben kétségtelenül igaz a szavuk.) Ha pedig a két nép nyelve azonos, akkor a szkíták csakis irániak lehetnek.

Jeleseink azonban, úgy tűnik, figyelmen kívül hagyták HERODOTOS kijelentését (I: 73), miszerint a szkíták oktatják méd ifjainak a szkíta nyelvet és a nyilazást: „A pásztorkodó szkíták egy viszálykodó csoportja meghátrált, és Média földjén keresett menedéket. Ez időben uralkodott a médeken Kyaxares, Deiokes fiának, Phraortesnek fia, ki eleinte jól bánt ezen oltalomért esdeklő szkítákkal. Nagyra becsülvén őket, legénykéket adott kezük alá, mi módon megtanulnák tőlük nyelvüket és a nyilazást.” Természetesen e kijelentést is lehet vitatni. HERODOTOS, illetőleg forrásai sem voltak tévedhetetlenek.

A szkítáknak alárendelt madaiaiak, szarmaták utóbb megtanulták uraik nyelvét. Törzseiket (pl. saioi, saudaratai, thisamatai) azonban jobbra iráni nevekkal ruházták fel, s ebből következik: valamilyen mértékben, legalább egyes csoportjaik, megőrizték anyanyelvüket is. Elszakadván a szkíták kötelékétől a madaiaiak egy része városalakóvá lett. Többek között a Boszporoszi Királyság, illetve a görög gyarmatvárosok területére nyertek bebocsátást. A Fekete-tenger partvidékének görög temetőiben stb. fennmaradt feliratok egy része például nekik állít emléket, s nem a szkítáknak.

Tudósaink nagyjában-egészében helyesen okoskodtak. Következtetéseik láncolatába azonban oda nem illő érveket is beillesztettek. Az oszétek nem a jászik utódai, s utóbbiak nem szarmaták, azaz szuromadaiaiak. A szarmaták, bár a szkíták nyelvét (is) beszélték, csupán ezért nem lesznek szkíták, s a szkíták sem irániak csak azért, mert a szuromadaiaiak azok voltak.

A szkíta szószerdet

Szkítáink, az írást, rovást bár ismerték és használták, nem hagyományoztak rájuk terjedelmes szövegeket. Nem tudjuk megmondani, milyen jelentősége volt a betűvetésnek hétköznapijaikban. Gyanítjuk, inkább főemberek, kereskedők ja-

vainak nyilvántartásában, illetve elszámolásokban lehetett szerepe – ehhez elegendő lehet néhány jelből álló rövidítés, illetve a számok ismerete –, nem pedig üzenetváltásban, esetleg szerződések megszövegezésében. Szkítáink, ókori források szerint, egymással szóban, tanúk jelenlétében kötöttek megállapodásokat, s szavuknak esküvéssel adtak nyomatékot. A ránk maradt rövid szövegek többsége, úgy véljük, engesztelő, illetve bajt, rontást elhárító felirat.

Saját írásjeleiket az esküdtek nemzetek közötti kapcsolatokban aligha használták. Pénzértméik például nem saját ábécéjük jeleivel, hanem baktriai, brahmi, görög, kharosthi stb. felirattal kerültek forgalomba – ama környezettől függően, melyben forogtak.

Szkíta források

A szkíták ama közölnivalójukat, mit élő beszédre vagy az emlékezetre nem bízhattak, alighanem bőrre festették, fára rótták stb. Az efféle anyagok azonban, bánatunkra, nem állnak ellen az idő pusztításának. Megőrizte azonban feljegyzéseiket néhány égetett agyagból, fémről, csontból, szaruból készült tárgy, melyeken saját jelekkel, esetleg idegen ábécével rögzítettek szavakat, nyúlfarknyi szövegeket. Többen próbálkoztak ezek megfejtésével, hihető megoldás azonban ez ügyben még nemigen született. Jelzik ezt az újabb és újabb próbálkozások és a meg-megújuló viták is.

Az efféle szövegek túl rövidek, ezért visszafejtésükben kelleténél nagyobb szerep jut a véletlennek. Tartalmukra nézve sem igen van támpontunk. Hozzá még a jelek sem egységesek, számos változatuk ismert. A hunok és a törökök, illetve a szkíták népességének összeötvöződése is szaporítja bajainkat. Az i. sz. 4. századtól kezdődően a szkítáknak tulajdonított rovásfeliratok már nem csupán a szkíta nyelv szavait rejthetik, hanem az ótörökét is.

Lássuk elsőként az Iszik sírhalomból kiásott ezüst csésze feliratát (2. ábra: A–B), illetve megfejtését. Az edény, vélhetően az i. e. 5. századból való, alkalmasint a szakaurak hagyatéka. Nyelvészeink, ami a szöveg megfejtését illeti, bizonyára tudásuk legjavát nyújtották, ám próbálkozásukkal, úgy látjuk, újabb rejtvényt szerkesztettek.

HARMATTA (1999) szerint a szöveg a hotani szaka nyelv kharosthi írásjelekkel rögzített szavait rejti. Tartalmát szerzőnk ekképpen olvassa, illetve magyarázza:

za(ṁ)-ri ko-la (ṁ) mi(ṁ)-vaṁ vaṁ-va pa-zaṁ pa-na de-ka mi(ṁ)-ri-to
ña-ka mi pa-zaṁ vaṁ-va va-za(ṁ)-na vaṁ

Tartassék az edényben szőlőbor, hozzá főtt étel, annyi, a halandónak, majd hozzá főtt friss vaj.

AMANZSOLOV (2003) az ótörök jelekre és nyelvre építve fejtette vissza a szóban forgó szöveget:

Aya, saņa očuq!

Bátya, neked tűzhely!

Bez, cök! Boqun ičrä [r?] azuq! ...i *Idegen, menj le! Utódok, belül étek!*

Nagyjából két tucatnyi próbatevő küzdött már a csészére vésett felirat viszszafejtésével. Tanulmányukat legtöbbször nem tették közzé nyomtatott stb. formában, ezért hivatkozni sem tudunk rájuk. Szerzőink többsége török párti, néhányan azonban magyarázatukat indoeurópai, iráni és szláv nyelvekre alapozták. A megfejtések mindegyike, hasonlóan a fentiekhez, összefüggéstelen szóhalmaz, kiagyalójának magyarázatával együtt sem áll meg. Többségük nem is lehet megalapozott, szerzőik tudniillik nem figyeltek az időrendre. A kharosthi írásjelek az i. e. 3. században öltöttek először alakot az írnokok tábláin, az ótörök rovásjeleket pedig csak az i. sz. 8. századból ismerjük stb. A hotani szakák nyelve sem létezett az i. sz. 4. század előtt.

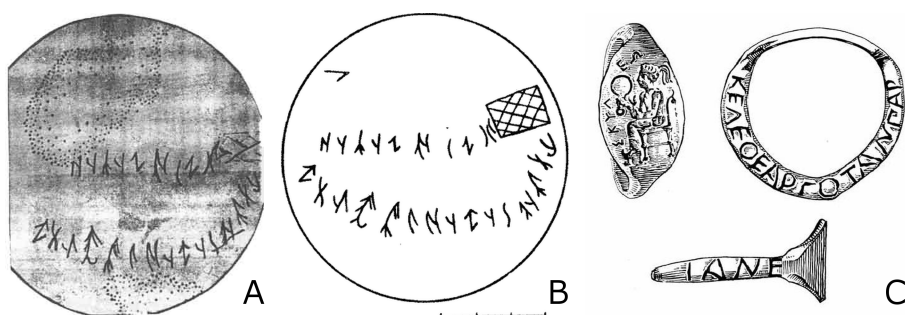
ALFRED HAMORI magyar nyelvre alapozott megfejtése legalább értelmes, véleményünk szerint azonban nem adja vissza az eredeti tartalmat.

(Az) Eréj(es) nő asszonyinak iszátok tiszte(let)ére (az) ös-atya vizét.

Csak a társaság jó egészségére iszunk.

Másodikként SZÉL nagyúr arany gyűrűjének görög betűs feliratát (JU. G. VI-NOGRADOV 1981) (2. ábra: c), illetve szövegének megfejtését mutatjuk be. Korábban (ÁDÁM 2015a) már tárgyaltuk e kérdést. Mondanivalónk lényegét e helyen csupán megismételjük.

Nevezett uralkodót ARANYPEJ esküdtt nagyúr fiaként s trónutódként ismerjük. Anyja Histrie (ma Istria) városából való volt, hihetőleg görög származású. HERODOTOS szerint SZÉL a görög életmód felé hajlott; alkalmanként görög öltözetet viselt, görög isteneknek áldozott stb. Borysthene városában (a Déli-Bug torkolatánál) palotát építtetett, és görög feleséget is vett maga mellé. Az esküdtek azonban ellenszenvvel viseltettek idegenek szokásaival, különösen pedig az idegen istenségekkel szemben. SZÉLT leleplezték; az esküdtek vezetői letették tisztségéből, és féltestvérét, a beszédes nevű OLTALMAZÓT választották helyébe. SZÉL elmenekült, fivére azonban haddal ment az őt befogadó Trákia ellen. Összeütközésre nem került sor, SITALKES király (i. e. 431–424.) kiadta SZÉLT, akit nyomban kivégeztek.

2. ábra. Az Iszák sírhalomból kiásott csésze feliratának fényképe (A), valamint a fénykép alapján készített rajz (B). SZÉL nagyúr gyűrűjének rajza (C) (A: DIKER, B: AMANZSOLOV, C: JU. G. VINOGRADOV nyomán)

SZÉL király arany gyűrűjét 1932 táján találták meg Dobrudzsában, Istria közelében. A gyűrű fején görög felirat – SKYLEO (Szélé, Szél tulajdona) – látható, valamint trónon ülő koronás női alak: egyik kezében tükröt tart, a másikban állatszobrocskában végződő jogart. A gyűrű abroncsát szintén görög betűs felirat ékesíti: KELEOEARGOTANPARIANE. A szöveget, többek szerint, görögként kell értelmezni: κελεόε Ἀργόταν παρ ἑναι. Jelentése nagyjából ez lenne: *parancsolja, Argotas közelében legyek*, illetve *parancsolja, Argotas közel legyen*. A rendelkezés alanya (kire vonatkozik a parancsolat) vita tárgya. Talán a gyűrűn ábrázolt, istenségnek vélt személynek szól az utasítás, talán a gyűrű viselőjének. Mindenesetre utóbbit tartják valószínűbbnek. Az Argotas névvel illetett személy eszerint a gyűrű adományozója, üzenetének, avagy intelmének közvetítője pedig az istenségnek vélt alak, illetve a gyűrű.

A megfejtés alaki szempontból kifogástalannak mondható, tartalom tekintetében azonban kétségeket ébreszt. Vizsgáljuk meg, bírhat-e a felirat jelentéssel az esküdtek nyelvén is, és ha igen, mondandója közelebb áll-e a hétköznapiakhoz. Nem kell semmivel sem jobban hajlítgatnunk a szöveget, mint cselekedték a korábbi próbatevők. A felirat ekképpen olvasható: *Helené Argotan királyné*. Értelme szerint: az Argotas-házból való Helené királyné. A gyűrű fején ábrázolt koronás női alak eszerint maga a királyasszony. Az Argotas címnek pedig talán köze van a milétoszi görög telepések Argadeis nevű törzséhez.

Királyné szavunk lebetűzése itt *pariane*, azaz *királyné*. Királyok szavunkat az esküdtek eredetmondája kapcsán *paralatai* (paralocae), vagyis *királyok* alakban, tehát szintúgy mély hangrendűként jegyezték fel. Tekintheznénk mindezt véletlennek, számunkra azonban inkább bizonyosság. A *kar* gyök egy csapásra

világos értelemmel ruházza fel király, azazhogy *karály* szavunkat: *karoló*, avagy *karjával átfogó*. S általa *karvaly* (karoly, karuly) szavunk is tartalmat nyer. Nyelvünkben az ő, úgy tetszik, fényesebb lehet az újnál.

Idegen források

A szkíta szavak leginkább hiteles kútfőinek számítanak az egykorú tudósítások. HERODOTOS művében, kiegészítve STRABON stb. munkájával, mintegy száz szkíta, illetve szkítáknak tulajdonított kifejezés (köztük néhány jelentés szerint ismert szó): személy-, nép- és törzsnevek, istenségek neve, földrajzi nevek stb. maradtak ránk.

A Fekete-tenger partvidékén alapított görög gyarmatvárosok (Hermonassa, Olbia, Pantikapaion, Phanagoria, Tanais stb.) mesterei síremlékeken, különböző tárgyakon megörökítettek – görög betűkkel rótt – szkíta, szarmata stb. neveket is. A szuomadaiak, szokottan fogalmazva szarmaták, nem tévesztendőek össze a szkíta alánokkal. A madaiak ma is élő leszármazottai a kurdok. A szkíta alánoké pedig többek között a magyarok.

A szóban forgó kifejezések (túlnyomó részben személynevek) száma, ha eltekintünk a nyilvánvaló ismétlődésektől, háromszáz körüli. Szkíta eredetüket olykor csupán feltételezik. Általában szkítának, szarmatának tekintik mindazt, mit egyértelműen görögből levezetni nem lehet.

Festett vázákon is nagyszámú, göröggént nemigen értelmezhető felirat maradt ránk. Számuk meghaladja a kétezret. Alaposabb elemzésükkel a szakemberek még nem végeztek.

Hajlítgatás, toldozgatás-foldozgatás

Az ókor írástudói, bármily képzetek voltak is saját nyelvükben, nem feltétlenül ismerték idegenekét. Működésük nyomán az idegen szavak eredeti alakja legtöbbször elveszett. Szabályok híján saját hallásuk, képességeik szerint betűzték le más népek, többnyire másodkézből (pl. katonáktól, kereskedőktől, tolmácsoktól hallott) szavait.

S hozzá kell tennünk még, szerzőinket nagy mértékben befolyásolta műveltségük, saját anyanyelvük ismerete. A szkíta vagy szkítának vélt szavakat a jobb görögös vagy latinos hangzás érdekében például átgyúrták, s a görög, latin névszókhoz hasonlóan toldalékolták stb.

HERODOTOS különböző kézírataiban például a királyi szkíták egyik fejedelmének neve SKOPASIS és KOPASIS alakban is megjelenik. A szókezdő *szigma* ez esetben alighanem csak segédhangzó, melyet a szebb görögös hangzás érdekében toldottak be (görög szótárakban nem ritkák a szigma-kappa, szigma-pi betűkapcsolattal kezdődő szavak), -is pedig a névszó jelölése.

A szavak toldozgatása-foltozgatása, hajlítgatása kiderül mindenekelőtt azon nevek esetében, melyek keleti forrásokban is ránk maradtak. A szkíták egyik fejedelmének nevét asszíriai táblákon PARTATUA, hettita feliraton PARTITAVA alakban rögzítették. A név lebetűzése HERODOTOS művében PROTOTHYES. Jeles történetírónk a számára ismeretlen kifejezés szókezdő részletét alighanem a görög *protos* (első) előtaggal helyettesítette.

E sorba tartozik még vélhetően, bár nincs keleti párhuzama, a Hierasos, azaz Szeret folyó neve (hieros: szent), ANAKHARSIS, szkíta bölcselő (ana: fent, fölé), OKTAMASADES királyé (okto: nyolc), az agathyrsoi népé (aga: nagyon, túl), valamint a szkíták nyelvén sírhelyet, pusztai rejteket jelentő pseudartake szó (pseudos: ál, hamis) stb. A krími szkíták székhelyének nevét (Nap) görögjeink Neapolis (Újváros) alakúra hajlították.

Gyakorta a szkíta szavak végződése is – amennyiben hasonlít a görög névszó vagy a többes jelölésére – áldozatul esik a görögösítésnek. A harci csákány, fokos, *szekerce* nevét például *sagaris* alakban rögzítette HERODOTOS. Hasonlóképpen lett a kender (kendervászon), *kanavász* szóból *kannabis*.

Ha a szkíta szó fölöttébb hasonlít valamely görög kifejezéshez, tudósítóink ízről ízre a görög nyelvhez hajlíthatják. A trák-szkíták egyik csoportjának nevét (gabnavető, gabonavető) például *kapnobatai* (füstaposók) alakban rögzítették. A *dákos* (gyilok, tör) neve – egyben az erdélyi trák-szkíta nép címe is – tökéletesen illeszkedik, a névszó jelölését (-os) is beleértve, a görög nyelv szabályaihoz. A görögök a szóban forgó népet *dakoi* névvel illették. Valószínűleg akkor is így jártak volna el, ha tisztában vannak a szkíta nyelv ragozó-toldalékoló természetével.

A szkíták szövetségnek neve urartui feljegyzésben *Ishqigulu*, asszíriai forrásokban *Ashkuza*, *Ishkuza*, a Bibliában *Ashkuz*. Ugyanez görög íróknál *Skythoi*, latinoknál *Scythae*. Görög és latin, láthatjuk, a jobb hangzás kedvéért elhagyja a kezdő magánhangzót. Tegyük hozzá, a perzsa is ugyanígy jár el. Az óperzsa királyi feliratokon az elfogott szaka fejedelem neve SKUKHA, a havasalföldi trák-szkíták (getai) birodalmának neve pedig *Skudra*.

A görögben, latinban stb. hiányzó hangokat szerzőink nyilván a leginkább hasonlóval – szabályozás hiányában hallásuk szerint – próbálták helyettesíteni. S adjuk hozzá mindezekhez a kéziratokat másolók tévedéseit. Különböző szerzőknél, sőt ugyanazon szerző más-más kézírataiban – munkájának különböző kiadásaiban nem különben – sokszor másként van lebetűzve ugyanazon név. A szkíták tengeristensége HERODOTOS szerint *Thagimasadas*, PLINIUS könyvében *Temarunda* vagy *Temerinda*. Nemigen vág egybe görög és latin, ám a szótagok száma mindkettőben azonos (a görögös toldalékot ne számítsuk ide), szavaink tehát jó eséllyel ugyanazon alapra épülnek.

A SALGÓ név lebetűzése HERODOTOS munkájának különböző kézírataiban *Saulios*, *Sauaios*, *Saulaio*. Ugyanez görög feliraton *Sauaiosos*, DIOGENES LAERTIOS művében pedig *Kadouidas*. Ezen szóalakból az eredeti tartalmat kifejeíteni reménytelen vállalkozás lenne, ha nem tudnánk, NYAKAS fivérének nevét rejti.

Bizonyos szkíta kifejezésekkel, hangzókkal görögjeink láthatóan nem boldogultak. A mássalhangzók közül a *h*, az *r*, magánhangzók közül elsősorban az *e* jelentette számukra a legnagyobb próbatételt. A szkíta nyelv szabályrendszeréről pedig mit sem tudtak.

Az *eke*, *hajtár*, *harcfi*, illetve az *anyahere* szóból HERODOTOS például ekképpen alkotott ekéseket, hajtárokat, harcfiakat, anyaheréket: *aukha|tai*, *katiar|oi*, *trasp|es*, *enaree|s*. A szkíta *szerelemetes* szót a görög vésnök pedig ekképpen betűzte le: ΣΕΝΑΜΩΤΙΣ. Az első szótaggal még boldogult, a másodikkal azonban nem bírt megküzdeni, és a harmadik is kifogott rajta. Az utolsó szótagot görög névszói végződéssé idomította. Az esküdtek nyelve a névszókat nem jelöli, miként a nyelvtani nemeket sem, valamirevaló görög azonban ezt nemigen tudja megemésztetni.

Némelyik szkíta kifejezés alighanem többszörös átalakuláson ment keresztül, mielőtt eljutott hozzánk. A *nadrág* neve például a görögökhöz perzsa közvetítéssel került. Az iráni szóalakot nem ismerjük, csupán a görögöt: *anaxyrides*.

Kiábrándító kuszaság

Szkíta szófejtéseinket feleslegesnek tűnik e helyen megismételni. Hasonlóképpen haszontalannak látszik összegyűjteni az iráni nyelvekre alapozott magyarázatokat. E helyen csupán a szkíták eredetmondáját tárgyaljuk. A mondában felbukkanó nevek visszafejtésével próbálkoztak talán a legtöbben, s éppen az itt szereplő kifejezések között fordul elő a legtöbb elrontott, korcs szóalak.

Az iráni szófejtések nehezen illeszthetők bármiféle rendszerbe. Ott sem mutatnak fel semmilyen összefüggést, ahol ez egyébként elvárható lenne. A szkíták eredetmondája nyilvánvalóan a példázatok tárháza, és a jelképek valamiképpen összefüggésben vannak egymással. Szinte minden kutató úgy gondolja, kapcsolat van az égből hullott tárgyak, a királyfiak, illetve a tőlük származó nemzetségek neve között, az iráni szófejtésekből azonban ez nemigen akar kikerekedni.

A mondában felbukkanó nevek (ahogyan HERODOTOS lebetűzte őket), valamint tartalmuk különböző szerzők szerint alább következnek. Az indoiráni elmélet hívei olykor nem csupán iráni, hanem más indoeurópai, sőt szemita nyelvek szógyűjteményét is használták segédletként. A részleteket e helyen mellőztük. Hasonló megfejtések közül az elsőt idézzük.

Az eredetmondában (49. oldal) előszámlált jelképek – *Nap, árpa, kalács*, illetve *eke, iga, fokos* és *csésze* – szerepét, jelentőségét, kivéve talán az utóbbit, aligha kell bárkinek is magyarázni. A csésze az esküdtek esküvési szertartásának kelléke, a szabad ember egyik jelvénye.

Targitaos (Ταργίταος) – Alkalmasint valóságos személy, az urak, avagy királyok (mai helyesírásunk szerint királyok) első nagyura, HARGITA, aki az i. e. 1512. esztendő táján uralkodott. A mondabeli Hargita minden esküdtek ősapja. Szüléi Babai, és Boristen leánya, Avi. Hargitának, miként a magyar népmesékben, volt három fia, nevezetesen Napocska, Árpácska és Kalácska.

EBEL (1857): futás erő;

MILLER (1887): nyíl erő;

JUSTI (1895): bátor;

VASMER (1923): hosszan tartó erő;

LOMA (2011): az emberiség atyja;

stb.

Lipoxais (Λιποξαις), **Leipoxais** (Λειποξαις), **Nipoxais** (Νιποξαις), **Nitoxais** (Νιτοξαις); DIODOROS SIKELIOTES munkájában **Napes** (Ναπες), **PLINIUS** művében nép: **Napaei** – Hargita három fia közül Napocska a legidősebb. A monda szerint tőle származik az ekések felekezete.

EBEL (1857): felkent uralkodó;

JUSTI (1895): szép uralkodó;

BRANDENSTEIN (1953): az idősebbek vezetője;

DUMÉZIL (1978): a férfiszövetséghez tartozó fiatalok vezetője;

CORNILLOT (1981a): fejszés, a fejsze hordozója;

IVANTCHIK (1999): a mondabeli Ripaia hegység királya;

LOMA (2011): a félsziget uralkodója;
stb.

Arpoxais (Αρποξαις) – Hargita három fia közül Árpácska a középső. A monda szerint tőle származik a hajtárok (mai helyesírásunk szerint hajcsárok) és a harcfiak felekezete.

EBEL (1857): kicsi uralkodó;

CHRISTENSEN (1918): a nép első, névadó királya, Arpa vagy inkább Rpa;

ABAJEV (1949): a Dnyeper ura, a vizek ura;

BRANDENSTEIN (1953): a középkorúak vezetője;

DUMÉZIL (1978): a vezető szerep vállalója, főként a földművesség területén;

CORNILLOT (1981a): iga, az iga hordozója;

IVANTCHIK (1999): a végtelen mélység uralkodója;

stb.

Kolaxais (Κολαξαις); DIODOROS SIKELIOTES munkájában Palos (Παλος), PLINIUS művében nép: Apellaei, Palaei – Hargita három fia közül Kalácska a legkisebb. A monda szerint tőle származik az urak, avagy karályok (mai helyesírásunk szerint királyok) felekezete.

EBEL (1857): a nemzetség uralkodója;

TOMASCHEK (1888): a hadsereg fejedelme;

CHRISTENSEN (1918): a skolotok uralkodója;

ABAJEV (1949): a Nap királya;

BRANDENSTEIN (1953): a fiatalok vezetője;

DUMÉZIL (1978): a felmenők vezetője;

CORNILLOT (1981a): fejfedős, a fejfedő hordozója;

IVANTCHIK (1999): a Nap uralkodója, égi uralkodó;

LOMA (2011): minden uralkodó, azaz nagykirály;

stb.

Aukhatai (Αυχатаί); PLINIUS művében Auchetae, Euchatae – Az ekések, avagy földművesek, szántóvetők felekezete. Az eredetmonda szerint Napocska leszármazottai. Jelmepük az égből aláhullott arany eke.

ABAJEV (1949): jámbor, szent;

BRANDENSTEIN (1953): téglakemencét birtokló;

DUMÉZIL (1962): testi erő;

CORNILLOT (1981a): uralkodó;

LOMA (2011): árokkal elválasztott;

stb.

Katiaroi (Κατιαροί); PLINIUS könyvében Cotieri – A hajtárok (mai helyesírásunk szerint hajcsárok) felekezete. Az eredetmonda szerint Árpácska leszármazottai. Jelképük az égből aláhullott arany iga.

TOMASCHEK (1888): csekélyebb, kisebb;

BRANDENSTEIN (1953): kos;

DUMÉZIL (1962): marhalegelőt birtokló;

CORNILLOT (1981a): ekés, az eke hordozója;

LOMA (2011): vándor;

stb.

Traspies (Τρασπιες) – A harcfiak felekezete. Az eredetmonda szerint Árpácska leszármazottai. Jelképük az égből aláhullott arany fokos, szekerce.

TOMASCHEK (1888): a folyamok túlszéljén élő;

BRANDENSTEIN (1953): háromlovú;

DUMÉZIL (1962): erős lóállományt birtokló;

CORNILLOT (1981a): aludttej;

stb.

Paralatai (Παραλαταί) – A karályok (mai helyesírásunk szerint királyok) felekezete. Az eredetmonda szerint Kalácska leszármazottai. Jelképük az égből aláhullott arany csésze.

MÜLLENHOFF (1866): első helyre kijelölt.

Szkíta szavak visszafejtése görögből

A görögre átültetett szkíta szavakat nem ritkán átgyúrnák, megváltoztatják betűrendjüket. A jobb hangzás érdekében a szavak elejére fölös mássalhangzót illesztenek vagy elhagynak onnan magánhangzót. A görög fül számára természetesebb, ha a szó, illetve egyes elemei emlékeztetnek görög szavakra, szóelemekre stb.

A görögre emlékeztető szkíta szavakat – a *Hajlítgatás, toldozgatás-foldozgatás* című szakaszban értekeztünk erről (70. oldal) – ízről ízre a göröghöz hajlíthatják, még ha az eredményül kapott kifejezés összefüggéstelen, képtelen is, pl. *gabonavető* (kapnobatai: füsttaposók), *Otromba* (Dromikhaite: út-sörény).

A szkíta szavak egyes elemeinek görögösítéséről szintén beszéltünk már. Példaként bemutattunk néhány megmásított kifejezést: *Nyakas* (Anakharsis; ana: fent, fölé), *Oltalmazó* (Oktamasades; okto: nyole), *Pártütő* (Protothyas; protos: első), *pusztarejtek*, *pusztai rejtek* [sírhalom] (pseudartake; pseudos: ál, hamis), *ragadozó* (agathyrsoi; aga: nagyon, túl).

A görögre átültetett szkíta szavak végéről a névszó jelölése – népek és felekezetek esetében a többesé – csak kivételesen maradhat el. (Tudósítóink egyetlen igét sem jegyeztek fel.) Ha a szkíta kifejezés végződése hasonlít a névszó, illetőleg a többes jelölésére, akkor részben vagy egészében beépül abba, pl. *Aze/s* (Jászi), *Senamotis* (Szerelmetes); *agathyrso/i* (ragadozó), *sauromatai* (szuromadai). A hangzók helyettesítésének alább részletezett hajlékony szabályait a görögös végződés lebetűzése azonban nem követi. Mindezekon felül, a jobb hangzás stb. érdekében, a szkíta szó végéhez hozzátoldhatnak, illetve kihagyhatnak onnan hangzókat, pl. *Dithagoiai* (Titok), illetve *Madyes* (Madai).

A görög hangzók készlete a szkíta hangokat leképezni csak korlátozottan képes. A görögben hiányzó hangokat az átíró, lehetőség szerint hasonlóval, pótolni kénytelen. Mássalhangzók esetében pedig gyakorta megtörténik: zöngést zöngétlen párjával hallása szerint felcseréli. Elvértve akad csupán példa zöngétlen zárhangok ($k > \pi$), illetve ajakhangok ($b > m$, $m > \beta$) helycseréjére stb.

A hangok helyettesítésének rendje nem törvényszerűen, kivételek nélkül, hanem bizonyos valószínűséggel érvényesül. Előfordulnak rendhagyó esetek, következetlenségek, hibák is jócskán.

A szkíta *b* görögben többnyire *pi*, ritkábban *beta*, kivételesen *mű*, pl. *Papaios* (Babai), *Palakos* (Balog), *Porata* (Boratya); *Borysthenes* (Boristen), *Khabon* (Hab); *Mouseos* (Bodza).

A *c* görögben rendszerint *szigma*, pl. *sirakoi* (cirák), *traspies* (harcfi).

A *cs* átírására nem találtunk igazán jó példát. A három esküdt királyfi, *Napocska*, *Árpácska* és *Kalácska* nevében a szóban forgó hang előfordul, görög átírásban (pl. *Arpoxais*) azonban helyettesítője, *kszi* a szomszédos *k*-t is bekebelezi. A *Palos* (Kalács) szó végződését pedig a névszó jelölése írja felül.

A *d* görögben jobbra *théta* vagy *tau*, pl. *Karthasis* (Kardos), *Seuthes* (Zöld); *Tanais* (Dana), *sauromatai* (szuromadai), *Zoltes* (Zöld). A görögök által nehezen kezelhető szkíta hangzók – ilyen például az *e* és az *r* – környezetében más alakot is felvehet, pl. *Argippaioi* (Érdempálya), s ezzel kapcsolatban a kérdéses szó lebetűzése is csorbát szenvedhet stb.

Az *f* görögben *pi*, pl. *traspies* (harcfi). Egyetlen példánk mellé párt csak latinból állíthatunk. IUSTINUS munkájában szerepel *Scolopitus* (Esküdtötfi).

A *g* görögben jobbra *kappa*, ritkán *khi*, illetve *gamma*, pl. *Palakos* (Balog), *kolos* (gölyös), *Lykos* (Lég), *Orikos* (Öreg); *Arikh* (Öreg); *Spargapeithes* (Sárgapej).

A *gy* görögben rendszerint *gamma*, olykor *delta*, pl. *Goitosyros* (Gyújtósúr), *Gnouros* (Nagyúr); *tarandos* (tarangyos).

A *h* görögben szó belsejéből – egyetlen példával szolgálhatunk – kiesik, pl. *enarees* (anyahere). Szó elején szabály szerint *tau*, *kappa*, esetleg *khi* helyettesíti, pl. *traspies* (harcfi), *Targitaos* (Hargita); *katiaroi* (hajtár); *Khabaioi* (Hab).

A *j* görögben rendszerint *ióta*, pl. *katiaroi* (hajtár), *iazyges* (jászik). Szó elejéről hiányozhat is, pl. *asioi* (jászi), *Azes* (Jászi).

A *k* görögben rendszerint *gamma* vagy *kappa*, pl. *iazyges* (jászik), *Gerrhos* (Körös), *Moga* (Moka), *urogi* (urak); *Karthasis* (Kardos), *Kopasis* (Kopasz), *kaukoensioi* (kőkényesi). Szó elején más alakot is ölthet vagy segédhangzót vehet maga mellé: Erős hehezet pótolja, pl. *Hyrgis* (Körös), *Hypakyris* (Kupakörös), *Hypanis* (Kupány). Ha utána *a* következik, *pi* helyettesítheti, pl. *Palos* (Kalács), *paralatai* (karály), *pariane* (karályné). Segédhangzóként *szigma* kapcsolódhat hozzá, pl. *Skopasis* (Kopasz).

Az *l* és a *ly* görögben többnyire *lambda*, esetleg *ióta*, pl. *alanoi* (alán); *Opoie* (Opál), illetve *kolos* (gölyös), *paralatai* (karály); *pariane* (karályné).

Az *m* görögben rendszeren *mű*, kivételesen *béta*, pl. *Oktamasades* (Oltalmazó), *Senamotis* (Szerelmetes); *ixibatai* (jászimadai), *boudinoi* (mordvin).

Az *n* görögben rendszeren *nű*, pl. *alanoi* (alán). Az *ng* hangkapcsolat azonban, úgy tűnik, zavart okoz a szavak lebetűzésének rendjében. Az *Idanthysos* (Ingadozó) név átírása talán ezért nem sikerült valami fényesen. A név kezdő részletehez hasonló görög *idos* (kedves stb.) szó befolyására is gyanakodhatunk.

Az *ny* görögben jobbra *nű*, pl. *Hypanis* (Kupány). A helyes kiejtést nem ritkán próbálják segédhangzó (ióta, alfa-ióta) betoldásával, esetleg a *nű* megkettőzésével stb. érzékeltetni, pl. *Ariantas* (Arany); *antakaioi* (anyatok); *sigynnai* (szigony). Az *Ariapeithes* (Aranyfej) szóból a *nű* hiányzik, az *arimaspoi* (aranyőrző) szóban pedig *mű* helyettesíti. Ezeket, s nem különben a hasonló, rendhagyó esetek az *r* hangzó átható erejének tulajdoníthatjuk (lásd alább).

A *p* görögben rendszerint *béta*, pl. *abakes* (apák), *Tabiti* (Tapiti).

A szkíta *r* átírása görögök számára embert próbáló feladat. Ha mély magánhangzók között foglal helyet, általában *ró* lesz belőle, pl. *Ariantas* (Arany), *Ariapeithes* (Aranyfej). Bizonyos szavakból – különösen, ha *e* hang áll mellette – kiejtik, pl. *Thagimasadas* (Tengerháza). Különböző mássalhangzóval (*gamma*, *nű*) helyettesítik, pl. *Igdampaies* (Érdempálya); *Senamotis* (Szerelmetes). Az *r* hang, ahogyan példáink tanúsítják, a szomszédos hangokkal „összeötvöződhet”, átírá-

sukat módosíthatja, pl. *arimaspoi* (aranyőrző), *Argippaioi* (Érdempálya), *Exampaios* (Érdempálya). Az *r* hangot magukban foglaló kifejezések átírása nemigen igazodik szabályokhoz.

Az *s* görögben többnyire *szigma*, pl. *Sarosios* (Sárosi). Szó elején segédhangzót toldhatnak hozzá, pl. *Spargapeithes* (Sárgapej). A két magánhangzó közé beékelt (zöngés) *s* pótléka jobbra *kszi*, esetleg *ró-sigma*, pl. *roxolanoi* (rósálán); *Anakharsis* (Nyakas).

Az *sz* görögben jobbra *szigma*, pl. *Senamotis* (Szerelmetes). Szó elején gyakorta segédhangzó járul hozzá, pl. *Skyles* (Szél). A két magánhangzó között zöngéssé lett *sz* helyettese jobbra *dzéta* vagy *kszi*, pl. *Auzakia* (Északi [hegység]), *Azes* (Jászi), *iazamatai* (jászimadai); *Auxakia* (Északi), *iaxamatai* (jászimadai).

A *t* görögben többnyire *delta*, *théta*, esetleg *tau*, pl. *Dithagoiai* (Titok); *Boristhenes* (Boristen), *Dithagoiai* (Titok), *thyssagetai* (tősesküdt); *katiaroi* (hajtár).

A *ty* görögben rendszerint *tau*. A helyes kiejtést általában megpróbálják segédhangzó (epszilon, ióta) betoldásával érzékeltetni, pl. *Ateas*, *Ataias* (Atya).

A *v* görögben rendszerint *béta* vagy *pi*, pl. *Abaris* (Avar); *aparnoi* (avar), *api* (Avi).

A *z* görögben jobbra *szigma*, esetleg *dzéta*, illetve két magánhangzó között *ró-sigma*, pl. *issedones* (izzító), *Seuthes* (Zöld); *Zoltes* (Zöld); *Idanthyrsoi* (Inga-dozó), *agathyrsoi* (ragadozó).

A szkíta magánhangzók többségének a görögben nincsen teljes értékű megfelelője, így ezek helyébe jószerével bármit állíthatnak. Bizonyos valószínűséggel zárt magánhangzónak zárt, hosszúnak inkább hosszú felel meg stb.

A szkíta *a* görögben rendszerint *alfa*, ritkán *omikron*, pl. *alanoi* (alán), *Ariantas* (Arany); *Kolaxais* (Kalácska), *roxolanoi* (rósálán).

Az *á* görögben leginkább *alfa*, ritkán *omikron*, esetleg (szó elején) *omikron-alfa*, pl. *alanoi* (alán); *Arpoxais* (Árpácska); *Oaros* (Ár). A Volga nevének átírására a görögök más módot is találtak: *Rha*, *Rhos* (Ár).

Az *e* hangzó átírását nemigen sikerült sorhoz igazítani. Szó elején, ha a jobb görögös hangzás kívánja, elhagyják, pl. *getai*, *skythoi* (esküdt). Szó belsejében – átírását a szomszédos hangzók, különösképpen az *r*, befolyásolják – helyettesíteti *alfa*, *epszilon*, *ióta*, kivételesen *ómega*, pl. *aukhatai* (eke), *sagaris* (szekerce); *Gebeleizis* (Kebelező); *Arikh*, *Orikos* (Öreg); *Senamotis* (Szerelmetes).

Az *é* görögben rendszerint *üpszilon*, esetleg *epszilon*, pl. *Lykos* (Lég); *pariane* (karályné).

Az *e* és az *é* hangot olykor *alfa-ióta*, *omikron-epszilon*, illetve *alfa-üpszilon* képviseli, pl. *Kogaionos* (Kökény); *kaukoensioi* (kökényesi); *aukhatai* (eke).

Az *i* görögben rendszerint *ióta* vagy *üpszilon*, pl. *issedones* (izzító), *asioi* (jász); *Borysthenes* (Boristen), *Madyes* (Mada).

Az *í* görögben – egyetlen példára hivatkozhatunk – *éta*, pl. *issedones* (izzító).

Az *o* görögben általában *alfa*, *omikron* vagy *üpszilon*, esetleg *omikron-üpszilon*, pl. *Karthasis* (Kardos); *Kopasis* (Kopasz), *Oktamasades* (Oltalmazó); *sigynnai* (szigony); *Mouseos* (Bodza).

Az *ó* görögben rendszerint *alfa* vagy *omikron*, kivételesen *epszilon-üpszilon*, pl. *Oktamasades* (Oltalmazó); *issedones* (izzító), *Saulaio* (Salgó); *reukanaloi* (rós-alán).

Az *ö* görög pótléka leggyakrabban *alfa*, *omikron* vagy *üpszilon*, pl. *kandys* (köntös), *Arikh* (Öreg); *bolinthos* (bölény), *kolos* (gölyös), *Orikos* (Öreg), *Zoltes* (Zöld); *kandys* (köntös), *Hypakyris* (Kupakörös), *Tomyris* (Tömör). Esetenként *alfa-üpszilon*, *epszilon*, *epszilon-üpszilon* helyettesítheti, pl. *kaukoensioi* (kökényesi); *Gerrhos* (Körös), *Seuthes* (Zöld).

Az *ő* görögben lehet *alfa*, *epszilon*, *ióta*, *üpszilon*, pl. *arimaspoi* (aranyőrző); *zelai* (szőlő); *zilai* (szőlő); *Protothyes* (Pártütő), *thyssagetai* (tősesküdt). Olykor *alfa-omikron* vagy *epszilon-ióta* pótolja, pl. *aorsoi* (őrs), *zeila* (szőlő).

Az *u* görögben rendszerint *üpszilon*, pl. *Hypakyris* (Kupakörös), *Hypanis* (Kupány), *urogi* (urak). Ritkábban *alfa-üpszilon*, *ióta-üpszilon*, *omikron-üpszilon* helyettesíti, pl. *sauromatai* (szuromadai); *iyrkai* (urak); *ourgoi* (urak).

Az *ú* és az *ü* görögben többnyire *üpszilon*, pl. *Tyres* (Túr), illetve *skythoi* (esküdt). Ritkán *omikron-üpszilon* pótolja, pl. *Skilouros* (Szélúr).

Az *ű* helyettese görögben egyszer *ióta*, másszor *epszilon-ióta*, pl. *zirai* (szűr); *zeira* (szűr).

Bizonyos szkíta szavak lebetűzése – pl. *arimaspoi* (aranyőrző), *agly* (hattyú), *massagetai* (más esküdt), *Gnouros* (Nagyúr), *Thagimasadas* (Tengermása), *Daix* (Zajg) – lehetetlen feladat elé állította a görögöket. Más szavak átírására ellenben többféle megoldást is találtak, pl. *Oaros*, *Rha*, *Rhos* (Ár), *Gerrhos*, *Hierasos*, *Hyrgis* (Körös).

Esküdt és magyar

Ami az esküdtek nyelvét, illetve esküdtek és magyarok nyelvének kapcsolatát illeti, e helyen már nem tudunk újat mondani. A lényeget e tárggyal kapcsolatban korábbi tanulmányainkban (ÁDÁM 2015a, 2015b) előadtuk.

A magyar nyelv a szkítának, ebben bizonyosak vagyunk, egyenes folytatása. Nyelvünk alapzata, szófejtéseink tanúsága szerint, az elmúlt mintegy két évezred során lényegében nem változott. Szavaink ily hosszú idő elmúltával is tisztán ragyognak. Ha kiemeljük őket az idegen nyelvek Prokrusztész-ágyából, különösebb fejtörés nélkül megérthetők. Még akkor is, ha akadnak közöttük használatból kikopott, illetve megváltozott alakú, tartalmú kifejezések is, például a családi kapcsolatok köréből: *baba*, *babai* (ősapa), *mása*, *mási* (nagyanya), *ó*, *avi* (ősanya). (A kicsinyített változatok, jobbra kötetlen beszédben használatosak, nyelvünkben ma is élnek: pl. Kati, Pisti; bácsi, nagyi.) A népeket, törzseket stb. jelölő nevek sorában is előfordulnak rendhagyó, régies, illetve félig-meddig elfeledett szavak: pl. *cirák* (csíra, ivadék, sarj), *jászi* (íjász), *kankó* (gamó, horog, kampó), *moka* (mokány, szilaj), *sajgó*, *salgó* (csillogó, fénylő), *szaka* (rész, szak).

Nyelvünk, úgy tűnhet, távolabbról rokona a töröknek, hasonlóképpen a finnnek, lappok, szamojédek nyelvének. A rokonság azonban aligha a közös eredet, inkább kisebb-nagyobb mértékű hasonlóság alapján áll fenn: elsősorban szavak átörökítésének és kölcsönzésének tulajdonítható. Ha csupán szókészletét tekintjük, az indoeurópai nyelvek közül nem egy ugyanúgy közel áll a magyarhoz. A szláv, a kelta és a germán nyelvekben például jelentős számú átörökített és kölcsönzött szkíta szó rejtőzik.

A *magyar*, avagy *esküdt* igen régi nyelvnek látszik. A legnagyobb óvatossággal ítélve is legalább 11 000–13 000 évesnek mondanánk. Milyen mértékben változott ezen irdatlan idő folyamán, természetesen nem tudjuk. Első nyelvemlékünknél, ha úgy tetszik, a HERODOTOS által feljegyzett szkíta szavakat tekinthetjük. (Az asszír ékíratos táblákon és a bisotuni sziklafeliraton rögzített nevek valamivel idősebbek.) Nagyjából 2500 éves kifejezések, s legtöbbjüket a hétköznapi ember is különösebb nehézség nélkül megérti. Nem találtunk közöttük egyet sem, melynek értelmét ne lehetne, ha másképpen nem, szótáraink vagy a nyelvünkben működő szabályrendszer segédletével felfedni.

A szkíta szófejtések jegyzéke

E helyen gyűjtöttük össze a tanulmányban szereplő – görög, latin stb. forrásokból ismert – szkíta kori szavainkat. Egy-egy szónak általában több, némelykor fél tucatnyi eltérően lebetűzött változata ismert. Ezek mindegyikét itt előszámlálni – mondandónk szempontjából nem bírnak megkülönböztetett jelentőséggel – szükségtelennek látszott.

Alán: *alan/oi* – A jászok szövetségének megnevezése. Mai szóhasználatnál *alany*, *alávetett*. Meglehet, a szó eredeti alakja is *alany* volt, görög átírásban azonban az *ny* elveszett. Az i. e. 2. század végén megelőzően a jászok szövetségének neve Más Esküdt volt.

Anyahere: *enaree/s* – HERODOTOS szerint a szkíták által *enarees* névvel illetett *hímnők* (androgynoi) Aphroditétól ajándékba kapták a jövődőlés tehetségét, s hársfakéreg segélyével jósólnak. A kértet három részre hasítják, ujjaira csévélik, s ismét lebontva mondják ki a jóslatot. PSEUDO-HIPPOKRATES *heréltekhez hasonlóknak* (eunoukhiai), *férfiatlanoknak* (anandreis) nevezi őket. Asszonyi munkát végeznek – eszerint nyilatkozik –, és asszonyokhoz hasonlatosan beszélnek. A szkíták ezek körját isteni végzésnek tulajdonítják, s tisztelik őket, mivel félnek a hasonló sorstól.

Anyatok: *antakai/oi* – Tokféle hal, alighanem a viza (*Huso huso*) szkíta neve.

Ár: *Oar/os, Rha, Rho/s* – A Volga neve az esküdtek korában.

Arany: *Arian/tas* – A Déli-Bug vidékén élő szkíták fejedelme. Alattvalóinak száma szerint nyílhegyekből bronzedényt öntetett. HERODOTOS szerint az edény falának vastagsága hat ujjnyi (kb. 11 cm), s könnyen elfért benne hat-száz amforányi (kb. 11 800 l) folyadék.

Aranyörző: *arimaspoi* – Európa vagy Ázsia északi tájain honos nép neve ARISTEAS költeményében. A kifejezés tartalma az esküdtek nyelvén – HERODOTOS kijelentése szerint – *egyszeműek*. *Arima* értelmében ugyanis *egy*, *spou* pedig *szem*. Hiába tallózunk azonban nyelvünk kincsházájában, nem akadunk eme betűhalmazok elfogadható párhuzamára. Mindhiába bontjuk más és más módon elemeire az *arimaspoi* szót, eredményt ilyenképpen sem tudunk felmutatni. Nincs hasznunkra PLINIUS megjegyzése sem, miszerint az *arimaspi* nép korábbi neve *cacidari*. Ehhez valamelyest hasonló, jelentésük szerint is helyénvaló szavak akadnának éppen nyelvünkben (pl. kandics: félszemű), viszont nép neveként ezek nemigen jöhetnek szóba. Mármint, tegyük fel, elkorcsosult kifejezéssel állunk szemben, és hozzá HERODOTOS helytelen magyarázatot fűzött. Ha szakítunk jeles történetírónk meghatározásával, az *arimaspoi* szó leginkább megfelelő kifejtése (a szkíták nyelvén) *aranyörző* is lehetne. Az érintettek azonban magukat aligha foglalkozásuk szerint címezték. LATHAM (1865) a cseremiszekkel azonosítja őket. Alaposabb elemzéssel az aranyörzöket, avagy egyszeműeket a belső-ázsiai *kocsi*, *kocsizó* (cacidari, kaocső, tielő) nevű szövetséggel, vagyis a törökökkel azonosíthatjuk.

- Aranypej:** *Ariapei/thes* – Az urak egyik királya – SALGÓ fia –, aki i. e. kb. 480–460. között uralkodott. Három feleségéről tudunk, de csupán egyikük nevét ismerjük. Ezekből egy-egy fia született: OPÁL (Opoie) nevű, esküdt származású feleségétől ÖREG (Arikh, Orikos). Isztriai, valószínűleg görög származású asszonyától SZÉL (Skyles). I. TERES (i. e. 460–445.), trák uralkodó leányától OLTALMAZÓ (Oktamasades). HERODOTOS jelentése szerint ARANYPEJ cselvetés áldozata lett: SÁRGAPEJ, a ragadozók fejedelme ölte meg.
- Árpácska:** *Arpoxa/is* – Az esküdtek eredetmondája szerint Hargita ősapánk közezső fia, a hajcsárok és a harcfiak őse. Jobban mondva talán eme foglalkozások megismerését, művelőinek pártfogója.
- Árpás:** *Harpas/os* – Örményország és Azerbajdzsán (Nahicseván) folyója. Neve manapság Arpa, illetve Arpaçay. Az *árpa* főnév – hasonló alakban – több nyelv szókészletében is honos. A szóban forgó képzett alak azonban szkíta névadókról (skythenoi) tanúskodik. Árpás jelentése e helyen: termékeny.
- Atya:** *Atai/as, Atea/s, Ateia, Athea/s* – Az urak egyik királya, aki i. e. kb. 429–339. között uralkodott. LUKIANOS *Makrobioi* (Hosszú életűek) című műve szerint ATEAS, a szkíták királya, PHILIPPOS elleni csatában esett el, az Al-Duna folyó mellett, több mint kilencven éves korában.
- Avar:** *Abar/is Hyperboreos* – Alighanem valóságos személy, ki az i. e. 8., 7. vagy 6. században élt. Életrajza félig-meddig mesészerű. A tudósítások szerint a Nap istenségének felkentje volt. Vélhetően a Délkelet-Európában letelepedett esküdtek (getai) közül származott. Atyja, ZÖLD (Seuthes) nevét is feljegyezték. A SEUTHES, illetve ZOLTES cím a trákok és a trák–szkíták főembereinek névsorában fordul elő. Zöld az említett népek, illetve a szkíták egyik istensége lehetett.
- Avar:** *Par/tukka* – Média ezen országrésze – az asszírok az i. e. kb. 676. esztendő táján jegyezték fel nevét – feltételezés szerint azonos az ősi Parthava tartománnyal. *Apauarktike* (Apavortene, Artakana, Parautikene, Parthava, Parthyene) az avarok uradalma volt a Turáni-alföldön, a Kopet-dag északi pereménél. Hasonló nevet viselő központja – *Apauarktike*, erősített hely az *Apartenon* (Zapaartenon) hegységben – talán a mai Dargaz (Abivard, Dara, Pavart stb.) környékén állott.
- Avi:** *Abi/anos* – Avi istenség nevét viselő folyócska a Dnyeper torkolatának vidékén.
- Avi:** *Abi/ke* – Avi istenségnek szentelt hely a Dnyeper torkolatának vidékén. A görögök *Hylaia* (Vadon erdő) néven ismerték.

- Avi:** *Api* – Mai szóhasználatlaltal Ómamácska, Ósanyácska. Kötetlen beszédben lehetne Ómami. Az esküdtek Föld-istensége: Földanya. Neve *ó* szavunk kicsinyített alakja. A szkíták Avi istenségét, illetőleg a görögök Ekhidna nevű kígyószzerű szörnyetegét csupán felületes hasonlóság kapcsolja össze.
- Babai:** *Papai/os* – Babácska, avagy mai szóhasználatlaltal Ósapácska. Az esküdtek Ég-istensége, égi atya, ósapja.
- Balog:** *Palak/ion* – A királyi szkíták egyik erődvárosa a Krím-félszigeten, a mai Szimferopol környékén.
- Balog:** *Palak/os* – SZÉLÚR (Skyluros) fia és trónutódja, aki i. e. kb. 113–111. között uralkodott. Ő volt a királyi szkíták utolsó független királya. *Balog* szavunk jelentése: *balkezes, sete*.
- Bodza:** *Mouseo/s* – A Bodza folyó neve egy i. sz. 376-ban kelt levélben.
- Boratya:** *Porata, Pyreto/s* – A Prut neve az esküdtek korában. Egyúttal a bor istenségének neve is.
- Boristen:** *Borysthen/es* – A Dnyeper neve az esküdtek korában. A folyót a bor megszemélyesítőjéről nevezték el, akárcsak az előzőt.
- Cirák:** *sirak/oi* – Esküdtött nép. Nevük, mai szóhasználat szerint, *csíra, ivadék, sarj* értelemmel bír. A cirák kifejezés ma már csak hely- és személynévben (pl. Czirák, Czirják), illetve csirág alakban él. Utóbbi is lassan feledésbe merül, jelentésének köre csupán a nyúlárnyék, avagy spárga (*Asparagus officinalis*) föld alatti, fehérés színű hajtásainak megnevezését foglalja magában. A cirákok a Kaukázus északi előterében, a Kubány folyó vidékén bukkantak fel az i. e. 4. században. Nyilván korábban is ott laktak, bizonyára az i. e. 6. század óta, első ízben azonban ekkor hallunk róluk. Rendszerint a szarmatáknak is címzett alánok közé sorolják őket, ám legvalószínűbben ők voltak az Elő-Ázsiában portyázó urak örökösei. Népeességük közé valószínűleg madaiaiak is keveredtek. Királyaik – ARIPHARNES (i. e. 310–309.), ABEAKOS (i. e. 63–47.), ZORSINES (i. sz. 41–49.) – címe hihetőleg iráni eredetű. Nevezettek uralkodási idejét nem ismerjük. A megadott időpontok csupán azt jelzik, mikor tűntek fel a híradásokban.
- Dacos:** *Tasios* – A rósalánok egyik fejedelme. Nevét korábban Rós szavunkkal hoztuk összefüggésbe (ÁDÁM 2015a). IORDANES munkájában például a roxolánok neve *rosolani, rosomeni, rosomoni, rosomori* és *tasomoni* alakban is felbukkan. A jelenlegi megfektetés talán helyesebb.

Dákos: *dak/ai, dak/oi, da/oi* – Szkíták által uralt trák népesség; közelebből az Erdélyi-medence lakói. Nevük, úgy gondoljuk, egyik fegyverükre – *gyilok, tör* – hivatkozik, melyet akár istenséggént is tisztelhettek. Rokona a dákos szónak, vagyis alighanem szkíta gyökerű a görög δακος (bökés) kifejezés. Idejétmúlt *gyak*, illetve *gyakás* (bökés, döfés, szúrás) szavunkat ismerhetjük fel benne. A szkíta *dák/os* képzője véletlenül egyezik a görögös *dakoi* névszó egyes számának jelölésével: *dak/os*. A trák-szkíta DEKAINEOS és DEKEBALOS név – jelentésüket sajnos nem ismerjük – alighanem a dákos kifejezés származéka. Bizonyára hajlítással, vagyis a tőmagánhangzó megváltoztatásával képezték őket. A közép-ázsiai avarok iráni eredetű ragadványneve (daai, daoi) nem a dákosra hivatkozik; jelentése ehelyett *ellenség, idegen*.

Dana: *Tana/is* – A Don neve az esküdtek korában, és egyben az esküdtek egyik istensége, a folyóvizek szülőanyja. Neve vélhetően hangutánzó szóból (dana) ered, és alighanem nyelvünk legősibb rétegéhez tartozik. Dana alakját nyilvánvaló kapcsolat fűzi a hindu szentély egyik lakójához. Danu, az ősi vizek megtestesítője (neve iráni nyelvekben folyót jelent), Vritra, a pokolbéli kígyó szülőanyja. Dana és Danu meggyőződésünk szerint egyazon törzs ágai. Ugyanúgy a kelták hasonló nevű istensége: Wales lakóinak Don, íreknek Danu. Dana nevét, emlékét számos európai folyó megnevezése őrzi, például Daugava, Dnyeper, Dnyesztter, Don, Donyec, Duna, Dunajec, Dvina. Illették *Dana avi*, avagy mai szóhasználattal *Dana ősanycska* névvel is. Erre utal több folyóvíz ókori elnevezése: pl. Danaper (Dnyeper), Danubius, Danuvius (Duna), s ma is használt nevek: Daugava, Donau, Dunav, Dvina. Dana istenség ott kelt életre, ahol a nevével felruházott folyóvizek többsége kanyarog, vagyis Kelet-Európa földjén. Az esküdtek képzelete teremtette meg őt, az indoeurópai népek szentélyeiben csupán jövevény.

Deres: *Teres* – I. TERES (i. e. 460–445.), az Odrysi Királyság első uralkodója.

Eke: *aukha/tai* – Pontosabban *ekés*. Az urak egyik, foglalkozás szerint megcímzett csoportja: bizonyára ekések, földművesek. Az esküdtek eredetmondája szerint a legidősebb Hargita fiú, Napocska utódai.

Érdempálya: *Argippaio/i* – Az Urál hegység erdős vidékén élő nyugat-szibériai nép szkíta neve. Ők magukat bizonyosan nem ilyen névvel illették. HERODOTOSZ szerint a pontikon nevű fa (zelnicemeggy: *Prunus padus*) gyümölcsével táplálkoztak. Miután a gyümölcs megérett, ruhákon keresztülnyomták, és a belőle kifolyó sűrű, fekete levet – neve *askhy* (török nyelvekben fanyar, ke-

serű; magyarban is meghonosodott: acsari) – nyalogatták, tejjel keverve itták, üledékét fogyasztották. E nép fiai fa alatt laktak; télen a fát betakarták nemezzel.

Érdempálya: *Exampaio/s* – Érdempálya istenségnek szentelt hely a Déli-Bug mentén, a füves- és az erdős puszták határánál, valószínűleg a mai Pervomajszk és Szavran vidékén. Az *Exempaios* kifejezés jelentése HERODOTOS szerint: *Szent Utak*.

Esküdött: *skolot/oi* – A királyi szkíták szövetségének neve, az *esküdt* név változata.

Esküdöttfi: *Scolopi/cus, Scolopi/tus, Scolphi/tus, Scopoly/tus* – IUSTINUS tudósítása szerint két királyi származású szkíta ifjú, ILLANÓ és ESKÜDÖTTFI, országából elűzetvén párttűző főurak által, nagyszámú fiatal férfiból álló csapattal elfoglalta Thermiskyra síkját Kappadókia tengerpartján, a Thermodon folyó közepében. A szkíták több éven át fosztogatták szomszédaikat, mígnem azok egymással szövetkezve elégtételt vettek rajtuk. A megölt szkíták asszonyai erre fegyvert ragadtak, visszaverték ellenségeik támadását, megalapították kormányzatukat, és bosszút álltak férjeikért is. S ne tűnhessen senki szerencsésebbnek az özevgyeknél, legyilkolták az otthon maradt férfiakat is. Ezen asszonyok voltak, IUSTINUS szerint, az amazonok ősei.

Esküdt: *Aspak/os, Ishpakai* – Szkíta főember, az Elő-Ázsiában portyázó hadak fejedelme. Neve asszír és görög forrásokban szerepel. Megszólítását korábban az iráni *aspa* (ló) kifejezéssel hoztuk összefüggésbe (ÁDÁM 2015a). Az Ishpakai betűsorozatban, úgy véljük, inkább az *esküdt* szó erőteljesen elferdített változata rejtőzik. Más szóval főemberünknek talán nemzetiségét, és nem nevét őrizte meg az emlékezet.

Esküdt: *get/ai* – Az Erdélyi-medence és a Román-alföld trák–szkíta lakóinak neve. Utóbbiak birtokainak megnevezése perzsa királyi feliratokon *Skudra*. Nem tudjuk, hogyan hangozhatott az *esküdt* szó saját előadásukban.

Esküdt: *Ishqigulu* – Az esküdtek szövetségének neve urartui feljegyzésekben.

Esküdt: *Skukh/a* – Amikor I. DARAJAVAUS, perzsa király legyőzte a hegyes fővegű szakáknak nevezett lázadó szkítákat, elfogatta vezetőiket. Egyikük nevét és alakját a bisotuni sziklafelirat domborművén rögzítették. Eme felirat (i. e. 519.) a legkorábbi forrás, amely feljegyzi a szaka nevet.

Esküdt: *skyth/enoi, skyth/inoi* – E helyen a Kaukázuson túl, az Aras folyó völgyében letelepedett szkíta csoport megjelölése. Máskülönben pedig az urak, avagy karályok – a görögök nyomán királyi szkíták – szövetségének megnevezése.

Esküdt: *Skyth/es* – Az urak névadó ősapja a pontosi görögök regéje szerint.

Esküdt: *Skyth/oi* – Az urak (urogi), avagy karályok (paralatai) – a görögök nyomán királyi szkíták (basileioi skythai) – szövetségének megnevezése. E nevet az érintettek Esküdtött (Skolotoi) alakban is használták. Az esküdt, esküdtött címmel a szkítának nevezett népek, mindközönségesen, nemzeti hovatartozásukat jelölték. *Királyok* szavunkat az esküdtek eredetmondája kapcsán mély hangrendüként jegyezték le. Eredeti alakja tehát, egyes számban, *karály* volt. Jelentése pedig, ebből következik, *karoló, karjával átfogó*.

Gabnavető, Gabonavető: *kapnobatai* – A trák-szkíták mysoi nemzetségében az egyik felekezet megnevezése. STRABON magyarázata szerint tartózkodtak állatok leölésétől. A görög szó *füsttaposók* jelentéssel bír.

Gölyös: *kolos* – A tatárantilop (*Saiga tatarica*) szkíta neve. STRABON szerint a szóban forgó teremtmény négylábú állat. Nagysága szerint a szarvas és a kos között áll. Fehér, és gyorsabb, mint az említettek, s az orrán keresztül szívja fel fejébe a vizet, így több napig bírja víztelen helyeken is. HESYKHIOS szerint a nevezett jószág – nyilván nőténye – nagy, szarvatlan kecskebak. Göly főnevünk rokonértelmű megfelelői: *domó, gyürke, kidudorodás, púp*.

Gúnya: *gaunak/es, kaunak/es, kaunak/ion* (akkád *gaunak|ka*) – Mezopotámia lakóinak, nőknek és férfiaknak, zsindeyszerű díszítést viselő szokmánya, illetve köpenye. Eredete a sumerek korába megy vissza. Kezdetben gyapjas birkabőrből készítették, később gyapjúból szőtték. Viseletének szokását, illetve nevét átvették az akkádok, babilóniaiak, perzsák, Baktria lakói stb. is. A szó jelentése manapság általában: durva posztóból készült szűrruha.

Gyújtósúr: *Goitosyr/os* – A szkíták egyik istensége, a Nap megszemélyesítője. A szó eredeti hangalakja *Gyojtósúr* is lehetett.

Hab: *Khabai/oi, Khab/on* – A királyi szkíták egyik erődvárosa a Krím-félszigeten, a mai Szimferopol környékén.

Hajcsár, hajtár: *katiar/oi* – A hajtárok (mai helyesírásunk szerint hajcsárok) felekezete. A szkíta eredetmonda szerint a középső Hargita fiú, Árpácska leleszármazottai. Jelképük az égből aláhullott arany iga.

Harcfi: *traspj/es* – A harcfiak felekezete. A szkíta eredetmonda szerint Árpácska leszármazottai. Jelképük az égből aláhullott arany fokos, szekerce.

- Hargita:** *Targita/os* – Az esküdtek eredetmondája szerint minden esküdtek ősapja, Babai, és Boristen leányának fia. Maga is anyagi világ fölött álló lény: Harag istenatyja, a háborúság megszemélyesítője. Babai az esküdöttek égi atyja, a bor istenségének leánya pedig Avi, Földanyácska. Az urak első királyának neve szintúgy HARGITA. Hagyomány szerint i. e. 1512. táján uralkodott.
- Hellén:** *Gelon* – HERODOTOS szerint gyarmatvárosokból kiűzött görögök. Megszólításuk a jónok Geleontes törzsének nevét idézi. Ám lehet a *hellén* szó elferdített változata is, melyet idegenből, hallás után betűztek le a görögök. A gelonok a mordvinokkal (boudinoi) éltek egy lakóhelyen, valószínűleg a mai Penza környezetében.
- Hókás:** *Croucas/us*, *Graucas/us*, *Groucas/us* – A Hindukus és a Kaukázus neve az esküdtek korában.
- Hosszú:** *Hosu*, *Hoszu* – Kiterjedt birtokaikat nevezték így a kínaiak szerint a jászik. Másképpen *Alan*, *Alanliao*, *Jencaj* (Hatalmas pusztá). Fővárosa, szintén a kínaiak szerint, *Ti* (Föld). PLINIUSNÁL ugyanezen birodalom lakóinak címzése *abzoe*. Az ország neve, előbbiről a toldalékot lenyisszantva, *Abzo*. Ez kerékbe törve bár, de lényegében ugyanaz: *Hosszú*. A szó eltérően lebetűzve (*arzoae*) az őrsök neveként is értelmezhető.
- Illanó:** *Hyllyno/s*, *Plino/s*, *Ylino/s*, *Ylyno/s*, *Ylyono/s* – A fent említett ESKÜDÖTTFI társa. CZUCZOR és FOGARASI (1865) szerint az *illanó* szó jelentése: „Menekvés végett elsiető, szökő.”
- Ingadozó:** *Idanthyrsos* – A királyi szkíták uralkodója (i. e. kb. 515–496.), SALGÓ fia. Ő szervezte, s vezette a perzsák elleni hadjáratot. A nagyurak sorában – vélhetően fia – ARANYPEJ (Ariapeithes) követte.
- Ingadozó:** *Idanthyrsos* – STRABON – MEGASTHENES tudósítására hivatkozva – a szkíták egyiptomi hadjáratának kapcsán említi IDANTHYRSOS, szkíta király nevét. Meglehet, tévedés okán utalnak rá. Ám az is lehet, másik, rokon nevű személyről van itt szó.
- Izzító:** *Issedo/nes* – Az Urál hegység keleti oldalának pusztáin, az Iszety folyó stb. környékén tanyázó, főleg gyepvasérc bányászatával, bronz- és vaseszközök készítésével foglalkozó szkíta nép. Kínai forrásokban országuk neve *Jen* (Szakadék, Szikla). Eredetileg alighanem az Altaj vidékén laktak, a törökök azonban elűzték őket birtokaikról. PTOLEMAIOS a Tarim-medence vidékéről említi izzítókat, ők azonban jó eséllyel a szakaurak hírneves rézművesei voltak.

Jászi: *asi/ani, asi/i, asi/oi*, illetve *jászik: iazyg/es, iazyx* – A közép-ázsiai szkíták, avagy szakák egyik képviselője. A legnépesebb esküdt felekezetek egyike. Szövetségük elnevezése Más Esküdt, később Alán. Írott történelmük hajnalán a Szir-darja alsó szakaszánál és az Aral-tó partvidékén laktak. Ők Jászia (görögöknek Asia) – Ázsia földrésze – névadói.

Jászimadai: *exomatae, iamai, iamoi, iaxamatai, iazabatai, iazamatai, ixamatae, ixibatai, ixomatai* – A Maeotis (Azovi-tenger) öblénél, a Don torkolatának környékén elszállásolt szuromadai, azaz iráni eredetű nép. Vezetői valószínűleg szkíták voltak. MAIOTI HARGITA (Tirgatao Maiotis) családjá nevezeték királyi székét birtokolta.

Kalácska: *Kolaxajis*, illetve **Kalács:** *Palos* – Az esküdtek eredetmondája szerint Hargita ősapánk legkisebb fia, az urak, avagy királyok őse. Jobban mondva talán ezek megszemélyesítője.

Kalász: *Khoras/mia* – Az Amu-darja alsó szakaszának terjedelmes oázisa. Elsősorban irániak és jászok laktak. Valószínűleg az őrsök törzsének fészke volt. A soknemzetiségű *Khorasmia* neve számtalan alakban maradt fenn: Khorasam, Khoresm, Khorezm, Khwarazm, Khwarezm, Khwarezmia, Khwarizm stb. Ehhez jön még az avesztai Xvairizem és az ó-perzsa Huwarazmish. Találgatják, mi lehet e név értelme a perzsák nyelvén: Nap(kelet) földje, vagy talán Alföld? Nyessük le a szótörő a toldalékot, s előáll a szkíta név, ahogyan a perzsa fül hallotta. Településeink egyike-másika megnevezésében őrzi e szót, pl. *Kálóc, Kálóz, Kálóz* és – romlatlan alakban – *Kalász*.

Kanavász: *kannabis* – A kender (*Cannabis*) nevét többen, helytelenül, szkíta eredetűnek mondják. (A növény és nevének őshazája Dél-Ázsia.) Eme kifejezést a szkíták is kölcsönözték – a *kanavász* szónak nincsen bokra nyelvünkben –, ellenben közvetítésükkel jutott Európába.

Kankar: *kang, kangar* – A kankarok országának neve először az Avesztában, illetve kínai forrásokban jelenik meg, Kangha, illetve Kangcsü, Kangkuo alakban. Ők magukat kankar, országukat és legnagyobb folyójukat Kankó címmel illették. A kankó szó jelentése e helyen: gamó, horog, kampó. A kankarok késői örököseit ma besenyő, csángó, kun, palóc néven ismerjük.

Karály: *paral/atai* – Az esküdtek eredetmondájában ilyenképpen látjuk viszont *király, királyok* szavunkat. A szókezdő szkíta *k*, ha utána *a* következik, görög átírásban néha *pi* alakot ölt. A *kar* gyök egy csapásra világos értelemmel ruházza fel király, azazhogy *karály* szavunkat: *karoló*, avagy *karjával átfogó*.

- Karálýné:** *pariane* – Szél nagyúr gyűrűjének feliratán megörökített szkíta szó. Mai helyesírásunk szerint *királýné*.
- Kebelező:** *Belaixi/s, Belaizi/s, Gebeleizi/s* – A trák-szkíták egyik istenségének neve. Ő vonja kebelére a túlvilágon, híveinek reménysége szerint, a halhatatlanságra vágyó esküdteket. Mintaképe, vagy inkább megteremtője alkalmasint létező személy, egy *Szömölcs* (*Salmoxis, Zamolxis* stb.) nevű hitújító és vallási vezető volt.
- Kopasz:** *Kopas/si, Skopas/si* – A perzsák elleni hadjáratban a szkíták egyik sereg-részét vezette. Hozzá csatlakoztak a szuromadaiak hadai.
- Köntös, kantus:** *kandys* – Felsőruha, hosszú felöltő, ujjas, mely köpeny gyanánt takarja a testet. Rövidebb változata a kankó. A szkíták idejében a köntöst elsősorban előkelők öltötték magukra. Az általuk viselt felöltőnek, ellentétben az irániak körében meghonosodott kabáttal, jobbra bő ujjai voltak.
- Körös:** *Geras/us, Hieras/os* – A Szeret folyó megnevezése az esküdtek korában.
- Körös:** *Gerrhos* – HERODOTOS szerint a királyok temetkezési helye. Tudósítónk idejében a nagyurak az Ingul, Ingulec és Tjaszmin forrásvidékén temetkeztek. Melyik folyó (más aligha lehetett) viselte itt joggal a Körös nevet, meg nem határozhatjuk.
- Körös:** *Hyrgis, Syrgis* – A Donyec neve az esküdtek korában.
- Kötél:** *Kothel/as* – Az Al-Duna jobb partján élő trák-szkíták egyik királya az i. e. 4. században. MEDA nevű leánya (i. e. –336.) II. PHILIPPOS felesége volt. A Vergina (Görögország) melletti nagy sírhalom, rejtek alatt helyezték nyugalomra férjével együtt.
- Kupakörös:** *Hypakyris* – Az Ingulec neve az esküdtek korában. A vándorló pásztorok (nomades) tartományát osztotta félbe.
- Kupány:** *Hypan/si* – A Déli-Bug, valamint a Kubány folyó neve az esküdtek korában. A szó e helyen *kupa alakú folyóágy* értelemmel bír.
- Lég:** *Lyk/os* – Az esküdtek egyik nagyura. SÁRGAPEJ (*Spargapeithes*) fia és trónutódja. Követte őt királyi székén fia, NAGYÚR.
- Lég:** *Lyk/os* – Valószínűleg az Urál folyó megnevezése az esküdtek korában. Együttal az esküdtek egyik istenségének, a Levegő urának neve is.
- Madai:** *Mady/es* – A királyi szkíták Elő-Ázsiában portyázó csapatának fejedelme (i. e. 645–625.), PÁRTÜTŐ (*Protothyes*) fia.
- Magúr** – Az esküdtek egyik istensége, a madzsar (*badzsgird, bajdzsirt, basgird, basgurd, baskort* stb.) nép névadója. Létezésére csupán közvetett bizonyítékaink vannak. Egyike ezeknek JAKUT AL-RUMI (1179–1229.), arab utazó tudó-

sítása a baskírokról: *Közülük mindegyik egy fadarabot penis formára farag, s azután nyakába akasztja; ha utazni, vagy pedig ellenséggel szembeszállni kíván, megcsókolja s előtte leborulva azt mondja: „Úristen, tégy velem így meg így!” Erre azt mondtam a tolmácsnak: „Kérdezd meg valamelyiket, miféle érve van erre nézve, és miért tekinti istenének!” Felelte: „Azért, mert én is ehhez hasonlóból jöttem a világra, és nem ismerek kívülé mást, ami létrehozott volna.” (KMOSKÓ MIHÁLY fordítása.) A magyar név – tartalma szerint *Mag népe* – szabályosan képzett alakja *magor* lenne, ilyen formában azonban ritkán került s kerül szóba. Magúr istenség nevét és tiszteletét a szkíták vitték magukkal a hunok közé. A két nép közös nyelve bolgár török, istenségük neve pedig Alp Madzsar (Madzsar Hős, Úr) lett, s ebből később a szabarok elnevezése. A bolgár törököt meg nem értő szkíta eleink a madzsar atyafiak nevét, saját szavukként fel nem ismervén, a maguk hallásához és nyelvéhez igazították. Ekként lett belőle magyar, megyer stb. (Lásd még: ÁDÁM 2015a.)*

Maioti Hargita: *Tirgata/o Maiotis* – POLYAINOS beszámolója szerint HARGITA a Bosporos Kimmerios vidékén (Tamany-félsziget) honos sindoi nép királyának, HEKATAIOSNAK volt a felesége. Férjét elűzték birodalmából, ám I. SATYROS (i. e. 427–389.), a Boszporoszi Királyság ura visszahelyezte trónjára. Feleségül adta hozzá leányát, és sürgette, ölje meg volt feleségét. HEKATAIOS fogságba vetette HARGITÁT, ő azonban megszökött. Tartván a várható bosszútól, HEKATAIOS és SATYROS szerette volna kézre keríteni, ő azonban kicselezte üldözőit. Végre elérte a jászimadaiak országát, melynek királyi székét családja birtokolta. HARGITA, így szól a történet, apja trónutódjával házasságot kötött össze. Ezután háborúra tüzelte a jászimadaiakat, szövetségbe tömörítette a Maeotis körül letelepedett harcias nemzeteket. A szövetségesek először megszállták HEKATAIOS országát, és azután SATYROS birtokait. Utóbbi egyezkedni próbált, ravaszkodása nyomán azonban a szövetségesek végül feldúlták országát. Közben – a történet szerint a büntudattól marcangolva – SATYROS meghalt, s fiát, GORGIPPOST (i. e. 389–350.) tette meg utódjának. Ő kiegyezett HARGITÁVAL, s ezzel véget ért a háborúskodás.

Más Esküdt: *Massaget/ai* – A jászik szövetségének megnevezése. A jászik, az i. e. 2. század vége felé, amikor a kankarok alárendeltjei lettek, szövetségük nevét Alánra (alany, alávetett) változtatták. Szabadságukat i. sz. 225. táján visszanyerték, az alán nevet azonban továbbra is viselték.

Nadrág: *anaxyrīd/es* – A szóban forgó kifejezés perzsa közvetítés révén került a görögökhöz. Eredeti alakjából e szót amazok forgatták ki, és emezek is hozták a magukét. Görögjeink ismeretlen kifejezések elejéhez nem ritkán hozzátoldottak, illetve lenyestek onnan bizonyos hangzókat a jobb görögös hangzás kedvéért, pl. Anakharsis (Nyakas), Spargapeithes (Sárgapej), illetve Agathysos (Ragadozó), Skythes (Esküdt).

Nagyúr: *Gnour/os* – Az esküdtek egyik nagyura, LÉG (Lykos) fia. Fiai valának SALGÓ és NYAKAS. A *nagyúr* megszólítás az esküdtek körében bizonyára a nép királyát, a nemzetségek összességének vezetőjét illette.

Nap: *Nap/is, Nap/ites* – A görögök szerint Skythike Neapolis, azaz Szkíta Újváros. A szkítáknak *Nap városa*. Szkíta erősség, a főváros, a nagyúr székhelye, mely a mai Szimferopol környékén állott. A gótok az i. sz. 3. század közepe táján elpusztították. Fennmaradt azonban a királyi síremlék, ahol SZÉLÚR vagy fia, BALOG is nyugszik. STEPHANOS BYZANTIOS munkájában szerepel egy Napis település, illetve lakóinak neve (napitai), ez azonban a ragadozók egyik nemzetségére (napok: napouka), illetve szálláshelyére is hivatkozhat. Ők egykor a mai Kolozsvár közelében laktak.

Napocska: *Leipoxa/is, Lipoxa/is, Nipoxa/is, Nitoxa/is*, illetve **Nap:** *Nap/es* – Az esküdtek eredetmondája szerint Hargita ősapánk legidősebb fia, az ekések őse. Jobban mondva talán eme foglalkozás megszemélyesítője, művelőinek pártfogója.

Nyakas: *Anakhars/is* – NAGYÚR (Gnouros) fia, SALGÓ fivére. Gyakran említették a Hét Görög Bölcs egyikeként. Hazájában állítólag görög szokásokat kívánt meghonosítani, illetve ő maga idegen istenségnek áldozott, amiért testvére lenyilazta.

Oltalmazó: *Oktamasa/des* – ARANYPEJ (Ariapeithes) és I. TERES leányának fia, SZÉL és ÖREG féltestvére. Uralkodásának kezdete i. e. kb. 446.

Opál: *Opoi/e* – ARANYPEJ esküdt származású felesége. Az *opál* szó jelentése: a kovafélék csoportjába tartozó drágakő.

Otromba: *Dromikha/ites* – A trák-szkíták egyik királya. Az *otromba* kifejezés egykor *szörnyű, iszonyú, fölötte nagy* értelemmel bírt. Ezen jelentését *nagy* szavunk jelzőjeként mindmáig megtartotta. A görög kifejezés két elemből áll: *dromos* (út, illetve fut) és *khaite* (sörény).

Öreg: *Arikh, Orik/os* – ARANYPEJ és OPÁL fia. Az i. e. 5. században Olbiát uralta. Neve – ARIKH – delfint formázó pénzérméken is szerepel.

- Őrs:** *aors/oi* – Az alánok szövetségének részesei; a jászok egyik törzse. Eredeti lakóhelyük Kalász (Khorasmia) lehetett.
- Pártütő:** *Bartatua, Protothy/les* – A királyi szkíták Elő-Ázsiában portyázó csapatainak fejedelme (i. e. kb. 676–645.), a Van-tó környékén elesett ESKÜDT (Aspakos, Ishpakai) trónutódja, ASSUR-AH-IDDÍNA hűbéres szövetségese.
- Ragadozó:** *Agathyrso/i, Agathyrso/i* – Esküdött nép elnevezése. Együttal, feltételezzük, az esküdöttek seregnyi istensége közül egyiknek megszólítása. A korainak nevezett szkíták felekezetei a Don és a Prut, illetve a Volga és az Al-Duna között nyújtózkodó puszták urai voltak az i. e. 9–7. században, a királyi szkíták vándorlása előtt. Ragadozó népe alighanem e szkíta nemzetségekből kovácsolódott össze.
- Rósalán:** *reukanal/oi, roxolan/oi* – A rósalánok a jászok szövetségének részesei voltak. Nevük a vörös színnel – elavult *rós* szavunkkal – kapcsolatos. Főnévként a *rós*, illetve kicsinyített változata, *róska*, lónév is lehet, e helyen azonban alighanem hatalmi jelkép. Úgy tűnik, alán fejedelmek gyakorta viselték a vörös jelzőt: RASPARAGANUS (Rósparipa), RAUSIMODUS (Rósmoka), RESPENDIAL (Rósvandal, Rósvendel).
- Sajgó, Salgó:** *Sauaio/sos, Saulio/s, Sauaio/s, Saulaio*, illetve *Kadoudidas* – NAGYÚR (Gnouros) fia, NYAKAS fivére. Fia pedig a perzsák elleni hadjárat szervezője, INGADOZÓ (Idanthyrso). A *sajgó, salgó* kifejezés jelentése *csillogó, fénylő*.
- Sárgapej:** *Spargapei/thes* – A királyi szkíták nagyura. Vélhetően az i. e. 7. század végén élt és uralkodott. Követte őt az uralkodók sorában fia, LÉG (Lykos).
- Sárgapej:** *Spargapei/thes* – A ragadozók egyetlen ismert fejedelme, aki az i. e. 5. század közepe táján uralkodott. HERODOTOS tudósítása szerint ő ölte meg a királyi szkíták ARANYPEJ nevű fejedelmét.
- Szaka:** *saka, saka/i* – A közép-ázsiai szkíták – jászok, avarok, kankarok, szaka-urak – összefoglaló neve. (Alighanem ide sorolhatjuk még az izzítókat is.) Manapság szakadóroknak is nevezhetnénk őket, bár e jelző nem pontosan adja vissza a *szaka* kifejezés (rész, szak) tartalmát. A perzsák az általuk jobban ismert szakák nevét a királyi szkíták népére is ráaggatták. Az egykori Sakasene tartomány, valamint a mai Saqqez nekik, s nem a szakáknak állít emléket. Skythopolis (Bét-Seán) ellenben az ott állomásozó szaka lovasságról kapta nevét.
- Szekerce:** *sagaris* – A harci balta, fokos szkíta neve.

Szél: *Skyl/es* – A királyi szkíták fejedelme (i. e. kb. 460–446.), ARANYPEJ és isztiriai, görög származású feleségének fia. Nikonion városában (a Dnyeszter keleti partján, a torkolatnál, Rokszolani falucska mellett) nevét viselő, baglyot ábrázoló öntött réz pénzérmét találtak.

Szélúr: *Skylour/os, Skylur/os* – A krími szkíták uralkodója (i. e. kb. 130–113.), Olbia városának is hűbérura. Kalos Limen (Csornomorszke) és Kerkinitis (Jevpatorija) városát szintén ellenőrzése alatt tartotta.

Szerelmes: *Senamotis* – SZÉLÚR leánya, HERAKLEIDES felesége. v. PAIRISADES (i. e. 140–111.), pontoszi király uralkodásának idején élt Pantikapaion városában.

Szigony: *sibyn/e, sibyn/es, sigymn/on, sigyn/es, sigyn/on* – Tájszólásban cigony és szigonya. Nyárshoz hasonlatos fegyver, illetve halászháló eszköze.

Szigony: *sigynn/ai, sigyn/oi, siginn/oi, sigymn/oi* – Alighanem szuromadai, vagyis iráni származású felekezet. Nevük vélhetően egyik fegyverükre hivatkozik, melyet akár istenségként is tisztelhettek. Sorsukat nem ismerjük. A Román-alföldön tűntek fel, majd a Kaukázus vidékén. Megszólításukhoz hasonló címet Egyiptomból is említenek. HERODOTOS tudósítását alapul véve *szigony népe* Alföldünkön is jelen lehetett.

Szuromadai: *Sarmatai, Sauromatai, Syrmatai* – Az urak által a Don mellékére letelepített madai, avagy médiai, azaz (nagy részt) iráni származású nép. Címük Mada országának Syromedia nevű tartományára hivatkozik. A nép görög jelzője – asszonyok által uraltak (gynaikokratoumenoi) – és az amazónok neve (ama zan: asszonyi hatalom) lényegében ugyanazt jelenti. HERODOTOS és HESYKHIOS e harcias szüzeket *oiorpata*, illetve *ormatai* névvel illeti. Eme kifejezés jelentése szkíta nyelven állítólag *férfiölő*. Nevezhetnénk őket, mesterkélten, *ölő madainak* is, *férfiölőnek* azonban semmiképpen, mert az *oiorpata* és *ormatai* összetételből a *férfit* jelentő elem nyilvánvalóan hiányzik. *Oiorpata* alighanem a nők uralta közösségben élő madaiak szkíta neve korcs alakban. A szuromadaiak három felekezete szkíta nevet viselt. A Kubány folyó völgyében letelepedett vezérlő törzs, a cirákok, tőszomszédjuk, a jászimadaiak, valamint a különböző helyekről említett szigonyok (sigynnai). Feltételezésünk szerint mindezek, illetve vezetőik, szkíták sarjai voltak. Az i. e. 4. században az irányítást a madaiak vették kezükbe. Az események következményeként egy csoport – valószínűleg a szkíta urak egy része – kivált a cirákok közül, és a Dnyeper vidékére költözött. A madaiak királyi törzse (saioi: uralkodók) ezek után a Don mellékéről indított hadjáratokat a görö-

gök és a királyi szkíták birtokai ellen. A szkítákat az i. e. 3. század elejéig a Dnyeperhez szorították vissza. A szuromadaiak jó része a Boszporoszi Királyság területére nyert bebocsátás, és városlakó lett. Más részük vélhetően szétszóródott a környező népek között, illetve elveszett a keletről érkező alánok tömegében.

Tapiti: *Tabiti* – A szkíta tűzistenség neve alighanem egyik legrégebbi szavunk. Gyöke, a gyúlást, hevülést, tüzet jelentő *tap*, nyelvünkben már csak származékaiban létezik: *tapló* (gyúló), *taplász*, *Tapolca*. Ikerpárja viszont elfeledett *gyaponik*, *gyapont*, *gyappant* (gerjed, gyúlik, lobban stb.) igeinkben, valamint *gyapjú*, *gyapot*, *gyopár* főnevünkben lakozik. E kérdéssel kapcsolatban RAPAICS (1932) értekezését (terjedelmessége okán itt nem idézzük) érdemes elolvasni. Tapiti neve ma ismerősebb lenne Gyújtócska, Tűzanyácska alakban.

Tarangyos: *Tarandos* – A rénszarvas nevét ΗΕΥΚΗΙΟΣ is szkítaként jegyzi. A szó tartalmát ekképpen határozza meg: szarvashoz hasonló állat. A *Magyar nyelv szótára* megőrizte e kifejezést, mégpedig *tarangyos* alakban. Jelentése: „tisztátalan, rút, mocskos, undok testü vagy viseletü; máskép: torongyos. Hasonló hozzá: toprongyos”. S hozzátehetjük még: varangyos. Miért aggattak a szóban forgó jószágra a szkíták ily csúf nevet? Téli bundájukat levető példányai, illik rájuk a toprongyos jelző, nem éppen megnyerő külsejűek. Tarangyos szavunkat az állat tudományos, faji neve (*Rangifer tarandus*) is megörökítette.

Tengermása: *Temarunda*, *Thagimasa/das* – A királyi szkíták tengeristensége.

Titok: *Dithag/oiai* – Az esküdtek egyik istensége. Nevét márvány áldozati asztal (Pantikapaion, i. e. kb. 140–111.) peremére vésett felirat őrizte meg.

Tösesküdt: *Thyssaget/ai*, *Thyrsaget/ae* – Az urak ősi szálláshelyén – a Donyec, a Don, a Volga és az Urál folyó vidékének erdős pusztáin – visszamaradt népesség megnevezése.

Túr: *Tyr/es*, *Tyr/is* – A Dnyeszter neve az esküdtek korában. *Túr* szavunk egyik jelentése *hab*, *tajték*.

Túri Esküdt: *Myrget/ai*, *Tyraget/ae*, *Tyrangeit/ai*, *Tyranget/ai*, *Tyreget/ai* – A ragadozók vagy szövetségük megnevezése. A Túr (ma Dnyeszter) nevére utal.

Urak: *iyрка/i*, *urog/i*, *ourgo/i* – A királyi szkíták (basileioi skythai) népének saját neve, megszólítása. A görögök rendszerint kisebb szövetségük neve szerint, *szkíta*, azaz esküdt címmel illették őket.

Zöld: *Seuth/es* – Avar, az északon túli atyja. Alighanem a délkelet-európai trák-szkíták (getai) nemzetségének fia. Közelebbit nem tudunk róla. Zöld alighanem az esküdtek egyik istensége volt, és tisztelete más népek körében is elterjedt. GIMBUTAS (1963b) szerint a litvánok ártalmatlan zöld kígyója, Žaltys boldogságot és jólétet hoz az emberek otthonába, gondoskodik a föld termékenységéről, a család szaporaságáról stb. Az istenség nevét a trákok és trák-szkíták több főembere viselte.

Források

- Абаев, В. И. (1949): *Осетинский язык и фольклор*. I. Москва, Ленинград.
- ÁDÁM, L. (2015a): *Esküdöttek szövetsége*. A szkíták hihető története. Magyar Elektronikus Könyvtár. Budapest.
- ÁDÁM, L. (2015b): *Esküdöttek öröksége*. A szkíták hihető története. Magyar Elektronikus Könyvtár. Budapest.
- ÁDÁM, L. (2016): *Ragadozó népe*. A szkíták hihető története. Magyar Elektronikus Könyvtár. Budapest.
- ALEMANY, A. (2000): Sources on the Alans. A Critical Compilation. In SINOR, D. and DI COSMO, N. (eds): *Handbook of Oriental Studies*. Section eight. Central Asia. Volume five. Leiden, Boston, Köln.
- Аманжолов, А. С. (1971): Руноподобная надпись из сакского захоронения близ Алма-Аты. «Вестник АН КазССР» 12 (320): 64–66.
- Аманжолов, А. С. (2003): Прототюркская руноподобная надпись на серебряной чашечке. Pp. 217–222. In *Генезис тюркского рунического алфавита*. Алматы.
- APOLLONIOS RHODIOS in BECKIUS, CH. D. (1797): *Apollonii Rhodii Argonauticorum*. Libri quatuor. Volumen primum. Lipsiae.
- BAILEY, H. W. (1983): Chapter 34. Khotanese Saka Literature. Pp. 1230–1243. YARSHATER, E. (ed.): *The Cambridge History of Iran*. Volume 3 (2). The Seleucid, Parthian and Sasanian Periods. Cambridge.
- BARRETT, D. S. (1979): Herodotus' Sigynnai (5.9) and Gipsies. *Greece & Rome* 26 (1): 58–60.
- BARTHOLOMAE, CH. (1904): *Altiranisches Wörterbuch*. Strassburg.
- BRANDENSTEIN, W. (1953): Die Abstammungssagen der Skythen. *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 1953/55 52 (1–2): 183–211.

- BUSSELL, F. W. (1919): The Problem of the Gipsies: Sigynnae, Sequani, Zigeuner. *Folklore* 30 (2): 103–129.
- CHRISTENSEN, A. E. (1918): Les types du premier homme et du premier roi dans l'histoire légendaire des Iraniens. 1re partie. In LUNDELL, J.–A. (pub.): *Archives d'Études Orientales*. Vol. 14. Stockholm.
- CORNILLOT, F. (1981a): De Skythès à Kolaxais. *Studia Iranica* 10: 7–52.
- CORNILLOT, F. (1981b): L'origine du nom des Scythes. *Indo-Iranian Journal* 23: 29–39.
- CSENGERY, A. (1859): A scythák nemzetisége. *Budapesti Szemle* 6: 243–263.
- CZUCZOR, G. és FOGARASI, J. (1862): *A magyar nyelv szótára*. I. kötet. Pest.
- CZUCZOR, G. és FOGARASI, J. (1864): *A magyar nyelv szótára*. II. kötet. Pest.
- CZUCZOR, G. és FOGARASI, J. (1865): *A magyar nyelv szótára*. III. kötet. Pest.
- CZUCZOR, G. és FOGARASI, J. (1867): *A magyar nyelv szótára*. IV. kötet. Pest.
- CZUCZOR, G. és FOGARASI, J. (1870): *A magyar nyelv szótára*. V. kötet. Pest.
- CZUCZOR, G. és FOGARASI, J. (1874): *A magyar nyelv szótára*. VI. kötet. Budapest.
- DAVIS-KIMBALL, J., BASHILOV, V. A. and YABLONSKY, L. T. (eds.) (1995): *Nomads of the Eurasian steppes in the Early Iron Age*. Berkeley.
- DIAKONOFF, I. M. (1985): Chapter 3. Media. Pp. 36–148. In GERSHEVITCH, I. (ed.): *The Cambridge History of Iran*. Volume 2. The Median and Achaemenian Periods. Cambridge.
- DIODOROS SIKELIOTES in BEKKER, I., DINDORF, L. et VOGEL, F. (1888): *Diodori Bibliotheca Historica*. Vol. I. Stuttgartiae.
- DIODEGENES LAERTIOS in HUEBNERUS, H. G. (1828): *Diogenis Laertii de vitis, dogmatis et apophthegmatis clarorum philosophorum*. Libri decem. Volumen primum. Lipsiae.
- DUBOIS, L. (1996): *Inscriptions grecques dialectales d'Olbia du Pont*. (École Pratique des Hautes Études. III. Hautes Études du Monde Gréco-Romain, 22.) Genève, Droz.
- DUMÉZIL, G. (1962): La société scythique avait-elle des classes fonctionnelles? *Indo-Iranian Journal* 5 (1962): 187–202.
- DUMÉZIL, G. (1978): *Romans de Scythie et d'alentour*. Paris.
- EBEL, H. (1857): Scythische namen. *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen* 6: 400.
- FISCHER, A. C. (1917a): *Erklärung der skythisch-sarmatischen Namen und Wörter aus der ungarischen Sprache*. I. Band. Berlin.

- FISCHER, A. C. (1917*b*): *Erklärung der skythisch-sarmatischen Namen und Wörter aus der ungarischen Sprache*. II. Band. Berlin.
- GARDINER-GARDEN, J. R. (1986): *Ancient literary conceptions of Eastern Scythian ethnography from the 7th to the 2nd century B.C.* A thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy at the Australian National University.
- GIMBUTAS, M. (1961): "Timber-graves" in Southern Russia. A Pre-Scythian Culture. *Expeditions around the world* 2: 14–22.
- GIMBUTAS, M. (1963*a*): The Indo-Europeans: Archeological problems. *American Anthropologist* 65: 815–836.
- GIMBUTAS, M. (1963*b*): *The Balts*. London.
- GIMBUTAS, M. (1979): The three waves of the Kurgan people into Old Europe, 4500–2500 B.C. *Archives suisses d'anthropologie générale, Genève* 43 (2): 113–137.
- GIMBUTAS, M. (1991): *The Civilization of the Goddess*. The World of Old Europe. San Francisco.
- GYÁRFÁS, I. (1870): *A jász-kunok története*. Első kötet: Az ősidőktől kezdve a magyaroknak Ázsiából kiindulásáig.884-ig Kr. u. Kecskemét.
- HARDING, R. M. and SOKAL, R. R. (1988): Classification of the European language families by genetic distance. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 85 (23): 9370–9372.
- HARMATTA, J. (1999): Languages and Literature in the Kushan Empire. Pp. 407–431. In HARMATTA, J., PURI, B. N. and ETEMADI, G. F. (eds): *History of Civilization of Central Asia*. Volume II. The development of sedentary and nomadic civilizations: 700 B. C. to A. D. 250. Paris.
- HEKATAIOS in KLAUSEN, R. H. (1831): *Hecataei Milesii fragmenta*. Berolini.
- HERODOTOS in STEIN, H. (1869): *Herodoti Historiae*. Tomus I. Berolini.
- HERODOTOS in STEIN, H. (1871): *Herodoti Historiae*. Tomus II. Berolini.
- HESYKHIOS in SCHMIDT, M. (1867): *Hesychii Alexandrini lexicon*. Jenae.
- HIND, J. G. F. (1993): Archaeology of the Greeks and Barbarian Peoples around the Black Sea (1982–1992). *Archaeological Reports* 39 (1992–93): 82–112.
- HINGE, G. (2006): Herodot zur skythischen Sprache Arimaspen, Amazonen und die Entdeckung des Schwarzen Meeres. *Glotta* 81 (2005): 86–115.
- HINZ, W., BERGER, P.-M., KORBEL, G. und NIPPA, A. (1975): *Altiranisches Sprachgut der Nebenüberlieferungen*. Wiesbaden.
- HOMEROS in DOEDERLEIN, L. (1864): *Homeri Ilias*. Pars posterior. Lib. XIII–XXIV. Lipsiae, Londini.

- HOSSZÚ, G. (2013): *Heritage of Scribes. The Relation of Rovas Scripts to Eurasian Writing Systems*. Budapest.
- JORDANES in MOMMSEN, TH. (1882): *Romana et Getica*. Berolini.
- ISTVÁNOVITS, E. és KULCSÁR, V. (1998): Vázlat a szarmaták sztyeppeti történetéhez. Pp. 7–32. In HAVASSY, P. (szerk.): Jazigok, roxolánok, alánok. Szarmaták az Alföldön. *Gyulai katalógusok* 6.
- IUSTINUS, M. I. in IEEP, I. (1859): *Trogi Pompei Historiarum Philippicarum epitoma*. Lipsiae.
- IVANTCHIK, A. I. (1999): Une légende sur l'origine des Scythes (Hdt. iv, 5–7) et le problème des sources du Scythicos logos d'Hérodote. *Revue des Etudes Grecques* 112: 141–192.
- JUSTI, F. (1895): *Iranisches Namenbuch*. Marburg.
- KMOSKÓ, M. (2007): Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom. 1/3. In ZIMONYI, I. (szerk.): *Magyar Őstörténeti Könyvtár*. 23. Budapest.
- KORYAKOVA, L. and ЕПИМАКHOV, A. V. (2014): The Urals and Western Siberia in the Bronze and Iron Ages. In YOFFEE, N. (ed.): *Cambridge World Archaeology*. Cambridge.
- Храпунов, И. Н. (1995): *Очерки этнической истории Крыма в раннем железном веке*. Тавры. Скифы. Сарматы. Симферополь: Таврия.
- KUZ'MINA, E. E. (2007): The Origin of the Indo-Iranians. In MALLORY, J. P. (ed.): *Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series*. Volume 3. Leiden, Boston.
- LARCHER, P. H. in COOLEY, W. D. (1844): *Larcher's notes on Herodotus*. Historical and critical comments on the History of Herodotus, with a chronological table. New edition, with corrections and additions, by William Desborough Cooley. In two volumes. Vol. II. London.
- LATHAM, R. G. (1857): Sigynnes. P. 999. In SMITH, W. (ed.): *Dictionary of Greek and Roman Geography*. In two volumes. Vol. II. Iabadius–Zymethus. Boston.
- LATHAM, R. G. (1865): Arimaspi. P. 213. In SMITH, W. (ed.): *Dictionary of Greek and Roman Geography*. In two volumes. Vol. I. Abacaenum–Hytanis. Boston.
- LEMPRIERE, J. (1839): *A Classical Dictionary; containing a copious account of all the proper names mentioned in antient authors, with the value of coins, weights, and measures, used among the Greeks and Romans, and a chronological table*. London.
- LIDDELL, H. G. and SCOTT, R. [1901]: *A Greek–English lexicon*. Eighth edition. New York, Chicago, Cincinnati.

- LINCOLN, B. (2014): Once Again “the Scythian” Myth of Origins (Herodotus 4.5–10). *Nordlit* 33: 19–34.
- LOMA, A. (2011): Namenkundliches zur skythischen Abstammungssage. *Studia Etymologica Cracoviensia* 16: 75–92.
- LUKIANOS in HARMON, A. M. (1962): *Lucian*. In eight volumes. v. London.
- MACAN, R. W. (1895a): *Herodotus*. The Fourth, Fifth, and Sixth Books. With Introduction, Notes, Appendices, Indices, Maps. Vol I. Introduction, Text with Notes. London.
- MACAN, R. W. (1895b): *Herodotus*. The Fourth, Fifth, and Sixth Books. With Introduction, Notes, Appendices, Indices, Maps. Vol II. Appendices. Indices. Maps. London.
- MAGAMMAD, O. I. (2014): Saxo-Prototurkic runes-alike inscription on the silver cup from the Issyk kurgan of Kazakhstan. Report 1. *Bulletin of National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan* 6 (352): 149–156.
- MALLORY, J. P. and ADAMS, D. Q. (eds.) (1997): *Encyclopedia of Indo-European Culture*. London and Chicago.
- MAYOR, A., COLARUSSO, J. and SAUNDERS, D. (2014): Making Sense of Nonsense Inscriptions Associated with Amazons and Scythians on Athenian Vases. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens* 83 (3): 447–493.
- Миллер, В. (1887): *Осетинские этюды*. Часть третья. Исследования. Москва.
- MINNS, E. H. (1913): *Scythians and Greeks. A survey of ancient history and archaeology on the north coast of the Euxine from the Danube to the Caucasus*. Cambridge.
- MÜLLENHOFF, K. (1866): Untersuchung über die Herkunft und Sprache der pontischen Scythen und Sarmaten. *Monatsberichte der königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*. Aus dem Jahre 1866: 549–576.
- MÜLLER, CH. (2010): D’Olbia à Tanaïs Territoires et réseaux d’échanges dans la mer Noire septentrionale aux époques classique et hellénistique. *Scripta Antiqua* 28. Bordeaux.
- MYRES, J. L. (1907): The Sigynnae of Herodotus: An Ethnological Problem of the Early Iron Age. Pp. 255–276. In BALFOUR, H., CRAWLEY, A. E., CUNNINGHAM, D. J., FARNELL, L. R., FRAZER, J. G., HADDON, A. C., HARTLAND, E. S., LANG, A., MARETT, R. R., MYERS, C. S., MYRES, J. L., READ, C. H., RHËYS, J., RIDGEWAY, W., RIVERS, W. H. R., SELIGMANN, C. G. and JOYCE, T. A., THOMAS, N.

- W., THOMSON, A., WESTERMARCK, E.: *Anthropological Essays presented to Edward Burnett Tylor in honour of his 75th birthday Oct. 2 1907*. With a Bibliography by Barbara W. Freire-Marreco. Oxford.
- NAGY, G. (1894a): Egy pár szó a szkithákról. (Első közlemény.) *Ethnographia* 5 (4): 223–238.
- NAGY, G. (1894b): Egy pár szó a szkithákról. (Második közlemény.) *Ethnographia* 5 (5): 279–320.
- NAGY, G. (1909): A skythák. Székfoglaló értekezés. *Értekezések a Történeti Tudományok köréből* 22 (1908–1911): 1–96.
- NEUMANN, K. (1855): *Die Hellenen im Skythenlande. Ein Beitrag zur alten Geographie und Handelsgeschichte*. Erster Band. Berlin.
- PARADEISOPOULOS, I. K. (2013): A Chronology Model for Xenophon's Anabasis. *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 53: 645–686.
- PÁSZTORI-KUPÁN, I. (2004a): A szkíták a Szentírásban I. *Az Út* 30 (1): 5–18.
- PÁSZTORI-KUPÁN, I. (2004b): A szkíták a Szentírásban II. *Az Út* 30 (2): 71–85.
- PHILLIPS, E. D. (1960): The Argippaei of Herodotus. *Artibus Asiae* 23 (2): 124–128.
- PHILLIPS, E. D. (1968): Saneunos the Scythian. *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 9 (4): 385–388.
- PINAULT, G.-J. (2008): La langue des Scythes et le nom des Arimaspes. *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* 152 (1): 105–138.
- PITSKHELAURI, K. (2012): Uruk Migrants in the Caucasus. *Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences* 6 (2): 153–161.
- PLINIUS, C. in MAYHOFF, K. F. TH. (1906): *C. Plini Secundi Naturalis Historiae libri xxxvii*. Vol. I. Libri I–VI. Lipsiae.
- POLYAINOS in WOELFFLIN, E. et MELBER, I. (1887): *Polyaeni Strategematon libri octo*. Lipsiae.
- POTOCKI, J. (1802): *Histoire primitive des peuples de la Russie avec une exposition complete de toutes les notions, locales, nationales et traditionnelles, nécessaires a l'intelligence du quatrieme livre d'Hérodote*. St. Petersburg.
- PSEUDO-ARISTOTELES in BEKKER, I. (1837): De Mirabilibus Auscultationibus. Pp. 101–143. In: *Aristotelis Opera*. Tomus VI. Oxonii.
- PSEUDO-ORPHEUS in GESNERUS, I. M. (1764): *Orphei Argonautica hymni, libellus de lapidibus et fragmenta cum notis H. Stephani et Andr. Christ. Eschenbachii*. Textum ad codd. mss. et editiones veteres recensuit notas suas et indicem graecum adiectis. Lipsiae.

- PTOLEMAIOS, K. in NOBBE, C. F. A. (1843): *Claudii Ptolemaei Geographia*. Tom. I. Lipsiae.
- PTOLEMAIOS, K. in NOBBE, C. F. A. (1845a): *Claudii Ptolemaei Geographia*. Tom. II. Lipsiae.
- PTOLEMAIOS, K. in NOBBE, C. F. A. (1845b): *Claudii Ptolemaei Geographia*. Tom. III. Insunt indices et tabula. Lipsiae.
- PULLEYBLANK, E. G. (1990): The “High Carts”: A Turkish-Speaking People Before the Türks. *Asia Major* 3 (1): 21–26.
- RAPAICS, R. (1932): *A magyarság virágai*. Budapest.
- RENNELL, J. (1800): *The geographical system of Herodotus, examined; and explained, by a comparison with those of other ancient authors, and with modern geography*. In the course of the work are introduced, dissertations on the itinerary stade of the Greeks, the expedition of Darius Hystaspes to Scythia, the position and remains of ancient Babylon, the alluvions of the Nile, and canals of Suez; the oasis and temple of Jupiter Ammon, the ancient circumnavigation of Africa, and other subjects of history and geography. The whole explained by eleven maps, adapted to the different subjects; and accompanied with a complete index. London.
- ROLLE, R. (1980): *Die Welt der Skythen. Stutenmelker und Pferdeboegner: ein antikes Reitervolk in neuer Sicht*. Luzern.
- ROSTOVITZ, M. (1922): *Iranians & Greek in South Russia*. Oxford.
- SAUTER, H. (2000): Studien zum Kimmerierproblem. *Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde* 72: 1–307., Taf. 1–9.
- SCHMITT, R. (Hrsg.) (1989): *Compendium Linguarum Iranicarum*. Wiesbaden.
- SCHMITT, R. (1990): Candys, name probably of Iranian origin used by Greek authors for a Persian garment. *Encyclopaedia Iranica* 4 (7): 757–758.
- SCHMITT, R. (2003): Die skythischen Personennamen bei Herodot. *Annali dell’Università degli Studi di Napoli “L’Orientale”*. Sezione orientale 63: 1–31.
- SCHÜTTE, G. (1917): *Ptolemy’s maps of Northern Europe*. A reconstruction of the prototypes. Kjøbenhavn.
- SHAHBAZI, SH. (1992): Clothing II. In the Median and Achaemenid periods. *Encyclopaedia Iranica* 5 (7): 723–737.
- SMIRNOV, K. F. (1980): Sauromates et Sarmates. *Dialogues d’histoire ancienne* 6: 139–154.

- SOKAL, R. R., ODEN, N. L. and THOMSON, B. A. (1992): Origins of the Indo-Europeans: Genetic evidence. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 89 (16): 7669–7673.
- STEPHANOS BYZANTIOS in MEINEKE, A. (1849): *Stephani Byzantii ethnicorum quae supersunt*. Tomus prior. Berolini.
- STRABON in KRAMER, G. (1847): *Strabonis Geographica*. Volumen II. Berolini.
- SULIMIRSKI, T. (1985): Chapter 4. The Scyths. Pp. 149–199., [1–7.] (Bibliography). In GERSHEVITCH, I. (ed): *The Cambridge History of Iran*. Volume 2. The Median and Achaemenian Periods. Cambridge.
- SULIMIRSKI, T. and TAYLOR, T. (1992): Chapter 33a. The Scythians. Pp. 547–590. In BOARDMAN, J., EDWARDS, I. E. S., SOLLBERGER, E. and HAMMOND, N. G. L. (eds): *The Cambridge Ancient History*. III. Part 2. The Assyrian and Babylonian empires and other states of the Near East, from the eighth to the sixth centuries B.C. Second edition. Cambridge.
- SZEMERÉNYI, O. (1980): Four Old Iranian Ethnic Names: Scythian – Skudra – Sogdian – Saka. *Sitzungsberichte der Österreichischen Akademie der Wissenschaften* 371: 5–47.
- TÉLFY, J. (1863): *Magyarok őstörténete*. Görög források a scythák történetéhez. Pest.
- ТОКHTАС'ЕВ, S. R. (1991): Cimmerians, a nomadic people, most likely of Iranian origin, who flourished in the 8th–7th centuries B.C. *Encyclopaedia Iranica* 5 (6): 563–567.
- ТОХТАСЬЕВ, С. Р. (2005): Проблема скифского языка в современной науке. Pp. 59–108. In COJOCARU, V. (ed.): *Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest*. Iași.
- TOMASCHEK, W. (1888): Kritik der ältesten Nachrichten über den skythischen Norden. I. Ueber das Arimaspische Gedicht des Aristeas. *Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* 116: 715–780.
- TOMASCHEK, W. (1889): Kritik der ältesten Nachrichten über den skythischen Norden. II. Die Nachrichten Herodot's über den skythischen Karawanenweg nach Innerasien. *Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* 117: 1–70.
- TÓTH, I. (2009): Magyar őstörténet, avagy „nem jöttünk mi sehonnan sem”. Budapest.

- Трубачёв, О. Н. (1999): *Indoarica в Северном Причерноморье*. Реконструкция реликтов языка. Этимологический словарь. Москва.
- TUPLIN, CH. (2010): Revisiting Dareios' Scythian Expedition. Pp. 281–312. In NIELING, J. and REHM, E. (eds.): *Achaemenid Impact in the Black Sea*. Communication of Powers. Black Sea Studies 11. Aarhus.
- VASMER, M. (1923): *Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slaven*. I. Die Iranier in Südrußland. Leipzig.
- VASSILEVA, M. (1998): Greek Ideas of the North and the East: Mastering the Black Sea Area. Pp. 69–77. In TSETSKHLADZE, G. R. (ed.): *The Greek Colonisation of the Black Sea Area*. Historical Interpretation of Archaeology. Stuttgart.
- VASSOS, K. (1970): Note on Sigynnae and Obeloi. *Bulletin de correspondance hellénique* 94 (1): 35–44.
- VINOGRADOV, JU. A. (2003): Two Waves of Sarmatian Migrations in the Black Sea Steppes during the Pre-Roman Period. Pp. 217–226. In BILDE, P. G., HØJTE, J. M. and STOLBA, V. F. (eds): *The Cauldron of Ariantas*, Studies Presented to A. N. Scegllov on the Occasion of His 70th Birthday. *Black Sea Studies* 1. Aarhus.
- VINOGRADOV, JU. G. (1981): L'anello del re Skyles. Storia politica e dinastica degli Sciti nella prima metà del V sec. a.C. *Epigraphica* 43: 9–37.
- Виноградов, Ю. Г. (1987): Вотивная надпись дочери царя Скилура из Пантикапея и проблемы истории Скифии и Боспора во II в. до н.э. *Вестник древней истории* 1 (284): 55–87.
- WITZEL, M. (2001): Autochthonous Aryans? The Evidence from Old Indian and Iranian Texts. *Electronic Journal of Vedic Studies* 7–3: 1–115.
- XENOPHON in DINDORF, L. (1855): *Xenophontis Expeditio Cyri*. Editio secunda auctor et emendator. Oxonii.
- YATSENKO, S. A. (1992): Clothing VII. Of the Iranian Tribes on the Pontic Steppes and in the Caucasus. *Encyclopaedia Iranica* 5 (7): 758–760.
- ZEUSS, K. (1837): *Die Deutschen und die Nachbarstämme*. München.
- ZGUSTA, L. (1955): *Die Personennamen griechischer Städte der nördlichen Schwarzmeerküste*. Die ethnischen Verhältnisse, namentlich das Verhältnis der Skythen und Sarmaten, im Lichte der Namenforschung. Praha.